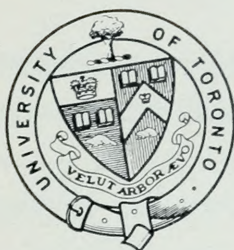

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 03 07 03 018 7

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

ספר

חליפת מכתבים

בין רא״י ווייצנפלד

שזח״ה, מיזס, קעללער, צווייפעל, יפה, מנדלסזון ועוד

ובראשו

תולדות רא״י ווייצנפלד

ק אחד לקורות ההשכלה בקראקא)

מאת

פ. ה. ווטשטיין.

קראקא, תר״ס.

בדפוסו של יוסף פישר (גראָדגאססע נו׳ 62).

ספר

חליפת מכתבים

בין רא"י ווייצנפלד

ובין שי"ר, שזח"ה, מיזס, קעללער, צווייפל, יפה, מנדלסזון ועוד

ובראשו

תולדות רא"י ווייצנפלד

(פרק אחד לקורות ההשכלה בקראקא)

מאת

פ. ה. וועטשטיין.

קראקא. תר"ס.

בדפוסו של יוסף פישר (גראָדגאססע נו' 62).

KRAKAU, 1900.

Druck v. Josef Fischer. — Kommissions-Verlag A. Faust's Buchhandlung, Krakau.

מאת פ. ה. וועטשטיין יצאו עד היום לאור הספרים האלה:

קדמוניות מפנקסאות ישנים לקורות ישראל בפולניא בכלל ובקראקא בפרט.

תולדות ר׳ חיים נתן דמביצר דברי ימי חייו ופעולותיו בשדה התורה והחכמה.

לתולדות שי״ר הערות ונוספות על תולדות הרב שלמה יהודה רפאפורט (מוועטשטיין ומשוח״ה).

דברים עתיקים מפנקסי הקהל בקראקא לקורות ישראל וחכמיו, רבניו ומנהיגיו בפולניא בכלל ובקראקא בפרט.

נמצאים למכירה בבית מסחר הספרים של הר״ר אהרן פויסט בקראקא.

אל הקורא!

ע״ד ערך חליפת המכתבים, הבאים הלאה, לא אכביר מלים, רק אחשוב לנכון להעיר בזה, כי לא תקנתי סגנון האגרות, כי חפצתי לתת להקורא תמונה שלמה מדרכי חכמינו בדור שלפנינו, הגיונם ואופן כתיבתם, אשר גם בם אנו רואים כמו בראי מלטש רוח הדור העבר.

המו״ל.

הע״ה לעמוד 71 שורה 13 למטה.

הרה נסי. עי׳ באוצר טוב לידידי החר״א ברלינר הנספח למאגאצין שלו 1885, ושם ע׳ 14—19 הוצאתי לאור מכ״י חדושים מר׳ ישעיה השני בפי׳ התורה (ואיננו ר׳ ישעיה אחרון נכדו של ר׳ ישעי׳ מטראני הראשון כי אינו מבאו בשם „מורי זקני״ רק בשם „מורי״) ובעמוד 18 אחרי כי העירותי: „פה מחוק ונ״ל שמוסב על פסוק והנשארים הרה נסו בראשית י״ד י׳ נמצא שם: ואל התמה על הרה שפתרונו מהרה והמ׳ עונה לכאן ולכאן וכן ביחזקאל „מהמה עושים לי דה׳ עונה לכאן ולכאן״.— ומזה סיוע להשערת ידידנו ווייצנפלד ז״ל מאחד הראשונים.

שזח״ה.

תקון טעיות.

עמוד	2	שורה	18	למעלה	תחת	„רוח „חופשת״ צ״ל „רוח „חפשית״
„	8	„	1	למטה	„	„ישם״ צ״ל „וישם״
„	8	„	2	„	„	„זוככה״ „צ״ל וככה״
„	17	„	15	„	„	„לי״ צ״ל „לך״
„	18	„	12	„	„	„ושהחמירו״ צ״ל „שהחמירו״
„	19	„	10	„	„	„הפסק״ צ״ל „הספק״
„	20	„	10	„	„	„בשיררות״ צ״ל „בשרירות״
„	23	„	20	„	„	„האמורים״ צ״ל „האמוראים״
„	27	„	12	„	„	„תלוי״ צ״ל „תלו״
„	32	„	16	למעלה	„	„ששון״ צ״ל „שושן״
„	32	„	15	למטה	„	„לא״ ארמי״ צ״ל „לשון ארמי״
„	32	שורה אחרו׳			„	„אם״ צ״ל „גם״
„	33	„	16	למטה	„	„הרוק׳ צ״ל „הרנ״ק״
„	34	„	9	„	„	„אז״ צ״ל „עוד״
„	35	„	6	למעלה	„	„ב״כ״ צ״ל „ג״כ״
„	35	„	8	„	„	„פטוטם״ צ״ל „פשוטם״
„	36	„	2	למטה	„	„אם״ שמעתי״ צ״ל „אני שמעתי״
„	37	„	9	„	„	„מנ״ק״ צ״ל „מו״ק״
„	43	„	8	„	„	„הדברים״ צ״ל „הרבקים״
„	47	„	5	למעלה	„	„במנ״מ״ צ״ל „במו״מ״
„	47	„	5	„	„	„המסיכות״ צ״ל „המסוכנת״
„	58	„	4	„	„	„למדנו״ צ״ל „למדים״
„	63	„	7	„	„	„דרך״ צ״ל „דרך״.

ר׳ אברהם יעקב ווייצנפעלד ז״ל.

(פרק אחד מדברי ימי התפתחות ההשכלה ורדיפת המשכילים בקראקא).

אם ראוי ונכון הוא להקים מצבת זכרון לכל איש מצוין, בעל בעמיו, אשר פעלו והדרו יראה עלינו, אם בחמר אם ברוח, מה ראוי ונכון הוא לשים ניר, שם ושארית לאיש אשכולות, איש חמודות כר׳ אברהם יעקב ווייצנפלד ז״ל אחד משרידי ביהמ״ד הישן, התקופה הגדולה של חכמי גליציה ומשכיליה, „מזכי רבים״, אשר הפיצו תורה זכה ודעת צרופה, תבונה ואמונה באחת בקרב הצעירים, וילחמו מלחמת ההשכלה העברית, מלחמת האמת עם השקר, התום עם התרמית, עד מקום שהיתה ידם מגעת; איש, אשר בקורותיו קשורים זכרונות פרק אחד מדברי ימי התפתחות ההשכלה ורדיפת המשכילים בקראקא; איש נחבא אל הכלים, שהלך לעולמו ערירי בלי בנים, ולא השאיר אחריו כל עזבון רוחני, ספר נדפס או בכתובים, ורק דברי ימי חייו והליפת אגרותיו הם -הם זכרונותיו.

הרב החכם מו״ה אברהם יעקב ווייצנפלד ז״ל נולד בקראקא בשנת תקפ״ט על ברכי הורים תמימים וישרים, הולכי דרך נכוחה עם אלהים ועם אנשים. אביו ר׳ שמחה משה, בר אורין, איש תורני וסוחר ישר, החיה את ביתו בכבוד, אבל בצמצום גדול, ואם כי חבלו לא נפל לו בנעימים ודאגת פרנסה נקרה כיתוש את מוחו עד כי מצא את חית ידו המצמצמת, בכ״ז לא השך כל עמל מנפשו וכל קרבן לא היה יקר לו לחנכו ולגדלו רק לתורה ולהביאו בה לידי ההתפתחות וההשתלמות הגמורה, המטרה הראשית והתכלית העקרית הנהוגה בין החרדים על הרוב בימים ההם. רבו המובהק הראשון היה בהיותו כבן שתים עשרה שנה, הרב החריף ר׳ ליבש ר׳ יוסלס בלייכר, רבם של בני הגאון ר׳ בעריש מייזלש ז״ל אב״ד פה, ותלמידו של הגאון ר׳ ליבר חריף, „הגדול שבחריפים בזמנו״. עודנו נער כבן ארבע עשרה שנה, בלמדו תורה מפי הרב המופלג הנגיד ונשוא פנים ר׳ מרדכי בלאטאייז[1], רבו המובהק השני (אחרי הקשיבו לקח כשתי שנים מפי רבו המובהק הראשון הנ״ל), כבר הצטין בתלמוד ובנושאי כליו, בפלפול וסברה, ויצאו מוניטין שלו בכל קצוי עירנו, וישיחו בו יושביה, כי לו שאר רוח ויתרון הכשר דעת על כל חבריו בני גילו, וירוממוהו על כל תהלה, ושמו נשא על שפתי כל יודעיו ומכיריו בתור השם „עלוי״. בהגיעו לשנת השמונה העשרה החל ללמוד גם למודי חול ולהשתלם בלשונות, במדעים ובחכמות העמים. ככל משכילי הדור הישן, אשר לא מכח מניע חיצוני, עזרת מורה

---

[1]) חתנו של הרב הגאון מו״ה שלמה הכהן ברטראם אב״ד בעיר שטקטשין ואח״כ רב״ד פה קראקא.

או מנהל, כ״א מאליהם, מנטיתם הפנימית, התעוררה בקרבם תשוקה עצימה להגות בספרי מחקר והשכלה ותמצא כביר ידם בדעת ובתושיה, בעז ובאמץ להתגבר על חתחתים ומעצורים, אבני נגף וצורי מכשול, אשר הניחו אויביהם הקנאים על דרכם. כן ר׳ א״י ווייצנפלד מעצמו, בלי כל עוזר ותומך, בלי כל אומן ובלי כל מסבב, התעורר בלבו חפץ אדיר למדע ובכחו ובעצם ידו עשה בו חיל ותדרכי נפשו עז לשקוד עליו על אפם ועל המתם של כל שונאי חכמה הנחרים בו. ספרי הרנ״ק, שי״ר ושד״ל אשר הראו לדעת ולהבין „כי החכמות והמדעים — דברי רא״י ווייצנפלד במכתבו להגשי״ר — לא חדשות המה בישרון וכי מזמן קדום החל רוח האהבה אל הידיעות לפעם בלב נבחרי האומה וראשיה בכל דור ודור״; ספרי החכמים האלה, „אשר הועילו לא מעט להפיץ אור האמונה הטהורה ורוח הבקרת והדרישה בקדמוניות האומה וקורותיה״, הם הם פקחו את עיניו — כמו את עיני כל משכילי הדור ההוא — ויפיחו בקרבו את רוח התשוקה לידיעת הלשונות ולכל דבר בינה וחקירה, ויהיו לו לעינים ולמורי דרך, ויאלפוהו דעת איך לפלס מעגל חייו, מה לקרב ומה לרחק, מה לזרות ומה להבר, להוציא יקר מזולל ולברר סלת מפסולת. ויעמיק ווייצנפלד הקר בחכמת ישראל, בתלמוד ובמדרש, באגדה ובהלכה, במקרא ובדת, בפילוסופיה ובקורות עמנו וגדוליו, בהשכל ובדעת, בעיון רב ובהתמדה נמרצה, ברוח חופשת, טהורה מכל משפט קדום, ברוח אמת וצרופה מכל נטיה צדדית ופרטית. גם ירד לקצבי הדעות והשטות של החוקרים והפילוסופים היותר גדולים בין חכמי ישראל ואומה״ע בעזרת החכם הגדול ר״י הכהן מיזס ז״ל, אשר עשר שנים רצופות עמד וישמש ווייצנפלד לפניו וכתלמיד חביב ומובהק נחשב בעיניו. הבוערים בעם והבחורים המשמרים הבלי שוא, רועי רוח, רודפי קדים, אשר בכל תושיה יתגלעו, בראותם כי רא״י ווייצנפלד ה„עלוי״, המורם מכל בני גילו והמרומם על כל תהלה, שלח ידו ויקח גם מעץ הדעת ויאכל בנפשו שבעו, שלחו בו לשון אפעה ויעבירו עליו קול במחנה, קלא דלא פסיק, כי „הציץ ונפגע״ ויקדיח את תבשילו ויהפך לאיש אחר, לאיש הבועט ברביתינו ובמשנתם, בדת ובחכמתם, המפנה את לבו לבטלה להשפיק בילדי נכרים, בידיעות חיצוניות המעבירות אותו על דעת המקום ועל דעת התלמוד. ויזהירו האבות את בניהם בכל חמר האזהרה לבל יבאו עמו בשום מגע ומשא ואסור להם ללכת אף בד׳ אמות שלו, וייראו הבחורים הנבערים מדעת לגשת אליו, ויתיצבו הולכי חשכים מורדי אור כצר נגדו ונגד רעיו, בחורי חמד תמימי דעים עמו, מבקשי תורה, דורשי חכמה, כר׳ יואל דמביצר ז״ל ור׳ יוסף הירש דינר נ״י, אב״ד באמשטרדם וכל מדינת הולנדיה. ר׳ אלימלך חסיד — נין ונכד לבעל „פנים מאירות״ — שהיה מתנהג פה בְּחסידות ובפרישות, בקדושה ובטהרה, הנקדש והנערץ בסוד קדושים אשר בארץ המה מתחת וראשם מגיע שמימה ממעל, נרתע לאחוריו ועשן יצא מנחיריו למראה הסטרא אחרא זו, רוח השכלה, רוח טמאה, אשר דבקה — רחמנא לצלן — בצאן הקדשים, ויתופף על לבבו, ויטולל ברגליו, ויורה באצבעותיו

על „חבר פושעים וחטאים יחדו", „חבור עצבים" כזה, וישפוך עליהם קיתון של קללות נמרצות וכל מרעין בישין, בגזרת עירין קדישין, ולא נתקררה דעתו עד כי אכל קורצא בי רב דמתא, הרב הגאון ר' בעריש מייזלש ז"ל וצוח לפניו ככרוכיא על התועבה הגדולה שנעשתה בישראל ועל החובה הקדושה המוטלת עליו לעמוד בפרץ בפני האפיקורסים המתפרצים אשר ספרי מינות נושרים מחיקם במקום קדוש בביה"מ, ואוי לאותו דור שכך עלתה בימיו כי יקימו צעירים ויקצצו בנטיעות על השלחן אשר לפני ה', ובשבילם תארך הגלות ותתעכב הגאולה. הרב הגאון ר' בעריש מייזלש, גבר חכם בעז, אשר ידע את ביר לבבם ואת תם דרכם של הבחורים המשכילים ידע מראש כי נאמנה רוחם את אל ואת תורתו, כי אך הבל יפצה פי הדוברים עליהם עתק, אבל להפיס את דעתו של האי חסידא ופרישא, בוצינא קדישא, זקן ויושב ברומו של עולם האצילות, ולהקים את סערת כל הקנאים של כת דליה לדממה, קרא לביתו, לפני בית דינו, את ר' אברהם יעקב ווייצנפלד, את הבחור הנעלה בין אנשי סגל החבורה של הבחורים המשכילים, וממילא מובן כי הרב לא כהה בו ומכ"ש שלא גער בו בנזיפה שיפשפש במעשיו וייטיב את דרכו העולה למעלה למשכיל ע"פ דרך התורה והאמונה, וידבר אליו רכות, ויעוררהו בדברים כבושים כי ישקד הלאה על למודי קדש כקדם, בשקידה עצומה ובעיון נמרץ, ולא ישים לב לו הוא ולא חבריו לכל נאצות מקנאיהם וגדופיהם, וישאו בדומיה את אשר נטל עליהם ויהיו מן הנעלבים השומעים את חרפתם ואינם משיבים.

אמרתי „וישאו בדומיה את אשר נטל עליהם ויהיו מן הנעלבים השומעים את חרפתם ואינם משיבים", כי מפני הכבוד, כבוד ההשכלה ונושאי דגלה לא נשאו לפעמים את בשרם בשניהם וישיבו לחורפיהם את גמולם אל חיקם בדברי טעם ההתול ויקראו למשל אחרי ר' „מילך" חסיד בשם הגנאי „מלך אביון" ויטעימו את שתי המלות בטעם הנגון של הימים הנוראים. הרב הגאון ר' אברהם נ"ה יענער ז"ל, מחבר „צלותא דאברהם", חד מבי דינא רבה דהגאון מייזלש ואח"כ רב"ד פה, מלא אחרי דברי האב"ד ויען את חלקו הוא לאמר: כי יוכלו לעסוק בכל אות נפשם ביד רמה גם במדעים ובלשונות ובלבד שלא ישימום לעקר למודם כ"א רק לפרפראות לחכמת התלמוד, כפרוזדור לפני הטרקלין. עד היכן קנאת החשוכים הגיעה ועד כמה נתכה כאש חמתם על שואפי דעת ועל תאבי השכלה בימים ההם, די להזכיר כי בחור קנאי העיז בביה"מ „בני אמונה" (שאינו של חסידים), בבית למודם של הבחורים המשכילים, להשליך את הס' „תשובות מהר"ץ" להרב הגאון ר' צבי הירש חיות ז"ל ארצה בחמה שפוכה ולרמסו ברגליו, סחוב והשלך אותו תחת השלחן, ותקטן עוד זאת בעיניו ויארוב גם לדמו של ר' יוסף הירש דינר על כי תבע ממנו את עלבון כבוד הגאון היות במתנת יד על הלחי, ויהי כצאת ר' יוסף הירש דינר מפתח ביה"מ ויוציא הבחור הקנאי סכין מלטש מתחת למדיו וידקרהו בו עד כי התעלף ויפול ארצה מתבוסס בדמו וכפשע היה בינו ובין המות. דבר כזה לא יפלא בעינינו,

כי קשה כשאול קנאה וכך היא דרכם של הקנאים לרדף באף, בעברת זדון ובכל מזמת רשע את כל איש השואף למדע, לרוח העת החיה. מלחמה לחשך באור מדור דור, מיום שהבדיל אלהים בין היום ובין הלילה ומאורות נתלו ברקיע השמים. אם הגאונים שי״ר וחיות, גדולי הדור, אשר כהנו פאר בכהנת הרבנות וכל הספרה העברית האירה מכבודם; משכילים אשר בתמתם ובצדקתם הזהירו ככבבים לעולם ועד, לא זכו בעיניהם וספריהם הושמו כעפר לדוש, מדרס לכפות רגליהם, כל יד עמל, רעה ושיאה באתם מתגרת ידי עברתם כי קשתה ותנחת עליהם, איך יצדקו ונקו תלמידיהם בני רוחם משכילים צעירים כאלה אשר טבעם טרם יצא בעולם וטרם התפתח כל צרכו, איך יצדקו ונקו משכילים צעירים — הנוחים להתרגש ולהתפעל — בעת ההיא, עת ההריסה והכפירה, ההתבוללות והטמיעה, ההשכלה החצופה והמזויפה של ברלין ושל המתקנים בברוינשוויג, אשר הביאו מרך, חתת ובלהה בלב נוצרי תורה, ושומרי אמונה על טהרת הקדש חלו ורגזו, פחדו ורהו לכל קול עלה נדף אל טוב סגלותינו הרוחניות; עת הד״ר קירשבוים, מבחורי גליציה, הנקרא „הד״ר הברליני״, ששאב בברלין מדע ממקור משחת וממעין נרפש, המיר בקראקא את דתו בדת הנוצרית וימכור את בכורתו בעד נזיד עדשים, בעד נחלה מבהלת, וידיח גם אחרים לכחש בצור מחצבתם, לבגוד בעמם ולבעוט באמונתם ויתן פתחון פה לשוטני חכמה והרב בידיהם להתקומם נגדה ונגד המתימרים בכבודה, להניא לב רבים וכן שלמים מאהרי ההשכלה ומאחרי העוגבים עליה והשוגים באהבתה, ובהדי הוצא לקי כרבי [1]).

לא מעט ירהיב לב וירהיב עין המראה, כי הבחור הקנאי, אשר קנא לאלהיו ולתורתו ויעט כמעיל קנאת החסידות, גדל לאיש חדל ערך בתורה וביראה ובכל מדות טובות, לאיש אשר ירבה עצבותיו אחר מהרו ורק לבצע ראשו ולבו פנה, ו„האפיקורסים המתפרצים״ גדלו לעמתו לאנשים יראים ושלמים, כלם למודי ה׳ גדולי תורה והכמה, תום וכל מדה נכונה, אשר להם יד ושם בהכמת ישראל וספרתו. ר׳ יוסף הירש ד י נ ר, הנדקר על „קדוש השם״ של „השכלה״, יושב ודורש כל היום בהלכה ובאגדה, בש״ס ובפוסקים, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ועוסק בחבור הגהות על תלמוד בבלי וירושלמי והנהו רב גדול בישראל, רב על כל היהודים יושבי ממלכת הולנדיה.

בימים ההם, בימי הבחרות, כבר החליף ו ו י צ נ פ ל ד מכתבים עם הרב הגאון שי״ר ויתרועע אל הרב הגאון ר״צ חיות ואל גדולי נכבדי עירנו,

---

[1]) המומר קירשבוים נולד בשנת 1797 בעיר Sieniawa (בגליציה) וימת בקראקא בשנת 1860 ויקבר פה בקברת הנוצרים. הפכפך היה דרך האיש וזר ויגדל עלמה נוצרית בביתו ויוליך שולל את הבחור משה דאטלבוים שלמד בישיבה בפרסבורג להתנצר ולקחת לו את העלמה לאשה. העירותי על כל זה בדיוק ובפרטות להוציא מלב ידידנו הח׳ הד״ר ג י נ צ י ג הנתעה בשוא להאמין ולכתוב עליו כי „נשאר יהודי נאמן לעמו עד יום מותו״. ע׳ „המגיד״ ג׳ כ״ה וג׳ ל״א שנת הל״ה.

דאשיה, חכמיה ורבניה, כמו ר׳ משה יעקב ואחיו ר׳ חיים נתן דמביצר, ר׳ אברהם נ״ה יענער, ר׳ אליעזר דוד בורנשטיין (חתן הג״מ שלמה הכהן בערטראם הנ״ל), דיין ומ״צ פה ואח״כ אב״ד בזאלישיץ, ר״י הכהן מיזס, ר׳ פנחס מנדל היילפרין, ר׳ ישראל אהרן בורנשטיין ור׳ יחיאל מנדלזון[1]), וכבר היה לבו לב ער וחם, לב רגש ורחב לעניני העדה ולצרכי צבור, לכל דבר נפל ביעקב ולכל תנועות המתרגשות בעולם היהדות והספרה. כאשר „החל רוח בלתי טהוד לפעם בלב איזה משכילי ארצנו, רוח ההריסה וההתפרצות נגד מנחילי תורה שבע״פ״, כאשר החל „החלוץ״ לצאת ולגלות פנים בתורה שלא כהלכה ולהטיח דברים מרים קשים כגידים כלפי מעלת חכמי התלמוד, קדחה בלבו כאש קנאת כבודם וכבוד ההשכלה האמתית המחולל ע״י סופריו הפורצים כל גדר המוסר ועוברים כל גבול הנמוס, ויעורר — בשנת תרי״ג — את הגש״ר אחת ושתים לצאת לקראתם לקרב, למלחמת חובה ומצוה, ולגלות ב„חרב שלופה ובקשת דרוכה״ את שוליהם על פניהם, לקדם את פני הרעה, את „גדל הנזק אשר יוכל לצמוח מזה לכל בית ישראל, כי יצא דבר בזיון וקצף על כל המשכילים שהם דוברי עתק על קדמונינו ובמלאכי אל ישימו תהלה״. בקום החסידים בשנת תרי״ז למנית פה לרב אב״ד — במקום הג״מ בעריש מייזלש שנתקבל מפה בשנת תרט״ז לאב״ד בווארשא — איש מבני הכת שלהם שאין לו בעולמו אלא ד׳ אמותיהם, איש קנאי ונלהב, שנסע לרביים ועטרת הרבנות בקראקא, עיר ואם בישראל, לא הולמתו, היה ווייצנפלד אחד מאנשי בריתם ומתי סודם של ר׳ אברהם נ״ה יענער, ר״י מיזס, ר׳ ישראל אהרן בורנשטיין וכאלה אנשים של צורה, של סגל הבורה, נגידים ואפרתים, רמי המעלה, אנשי המעשה ורוח החיה, אשר נכנסו בעובי הקורה בענין הזה ויתאחדו לאגדה ויטכסו עצה ויעשו פליליה לסכל עצתם ולהפר מחשבתם. בכל אספותיהם ומועצותיהם למטרה זו לא נפקד מקום ווייצנפלד ויהי אחד מראשי המשתתפים, המעוררים והמסבבים, בתנועתם ובהשתדלותם, בכח ובמעשה, ברוח ובפעולה. מזה אנו יכולים לרכוש לנו מושג נכון וציור נאמן מתכונת רוחם של החכמים האלה, משכילי הדור העבר, לראות עד כמה גברה והגדל נטיתם וחבתם ליושר ולנכחה, לבכר תכלית הכלל על תועלת הפרט. אם כי כבוד הרב החסיד שעמד להבחר לאב״ד בעירנו, היה חביב עליהם כשלהם, בהיותו בן גדולים, בן מחמד לבבם ואהוב נפשם, בנו נ״ל רב גדול נודע ביהודה ובעמים, איש חיל ורב פעלים, אשר עשה הרבה צדקות לישראל, ור׳ ישראל אהרן בורנשטיין, אחד מבני ההבורה שעמדה

---

[1]) ב„המגיד לישראל״ גליון מ״ח שנה ששית כתב הד״ר גינציג כי עוד בשנת 1840 התהלך ווייצנפלד כרע כאח את החכמים מיזס היילפרין וכו׳. זה הוא ללא אמת, כי אז היה עודנו נער קטן כבן אחת עשרה שנה, שכל לשון וכל מדע, כל שיח וכל שיג עמם כמו זר נחשבו לו. ווייצנפלד התחיל להתרועע אליהם בהגיעו לשנת העשרים, עת ידע להלוך נגד החיים לפי רוח העת החיה, וירכש לו ידיעות בלשונות ובחכמות שהכשירו אותו לעמוד עמהם בצותא חדא לשוחח אתם בענני תורה ותבמה גם יחד.

לשטנו, היה אחי אמו וחותנו של אחיו ולא שונא לו מתמל שלשם, לא דבקה נפשם אחריו לתת על שכמו את משרת האב״ד בקראקא, ולא עורה האהבה את עיניהם ולא קלקלה את שורת דינם ויאהבו אותו, את אביו ואת כל משפחתו הכבודה והרמה, המיוחסת בישראל, ואולם את האמת יותר מכלם. החסידים בחרות אפס בם כי כל עמלם ומפעלם, כל השתדלותם והתחרותם מאפע, בדי ריק, הפיצו עליהם בכל אפסי העיר כתבי פלסתר מלאים נבול פה, דברי בלע ושמצה, וישליכו על הגאון ר״א נ״ה יענער כדורי שלג ויוציאו עליו את הדבה — שמעו שמוע והתמהו תמהו — כי הוא לומד לשון אשכנז ומפי האפיקורס ווייצנפלד.[1]

---

[1]) מדי הזכירי את ר׳ ישראל אהרן בורנשטיין, לא אמנע מנגוע בקצה תולדותיו, אשר לא נכתבו עוד כהוגן וראויות הן להגלות ברבים. ר׳ ישראל אהרן בורנשטיין היה בנם של הרב הגביר הנודע ר׳ זלמן בורנשטיין ואשתו הנגידה, הצנועה והחסידה מרת גולדה מעיר וויעליטשקה הסמוכה לקראקא. אביו עתיר נכסים, עסקן גדול בפרקמטיה ובמצות, בצדקה ובכל דבר שבקדושה, היה גדול ונכבד גם בעיני הנוצרים, השרים וכל מרום עם הארץ, וישכון כבוד שלו ושאנן בקרב שכניו בני העמים בוויעליטשקה, ויהי לו בעיר הזאת גם בית, בעת אשר ב״י טרם היו רשאים לגור ולהאחז בה כ״א בעיר קלאסנה הקרובה אליה. שני בנים וחמש בנות היו לו וכלם התחתנו את גדולי ישראל, גדולי היחס, התורה, העשר והכבוד. בתו הבכירה מרת פייטשה נשאת להג״מ בעריש מייזלש האב״ד בקראקא ובווארשא, השניה מרת ייטל — הנולדת לו שלישית — להרה״ג ר׳ יצחק הלברשטם מחבר „שיח יצחק״, אביו של הרב החכם המצוין הבקי בכל ספרי חכמת ישראל ר׳ שז״ח הלברשטם הי״ו מביליטץ. בניו ר׳ ישראל אהרן — הנולד שני — ור׳ יהושע — הנולד שביעי — היו לוקחי בנותיו — מרת אסתר ומרת מרים — של הרב הקצין המפורסם ר׳ זלמן פוזנר מווארשא. בנותיו, יכטל, מרים וחנה חצעירות היו נשואות, הראשונה לר׳ מאיר וואהל (אחר שנפטר בעלה זה הראשון נשאת לר׳ נחום מינטץ בביאליסטאק), השניה לר׳ מאניש נירנשטיין ביארוסלב, השלישית לר׳ דוד בנו של ר׳ זלמן פוזנר הנ״ל. ר׳ זלמן בורנשטיין החזיק בביתו (בוויעליטשקה) לומדים מופלגים, גדולים ומפורסמים, את הרבנים הדינים המצוינים ר׳ יוסקי צנזר ור׳ משה חריף ז״ל מקראקא, בעל „הלכה למשה״, בנו של בעל „מעשה חושב״. מפיהם — בהיותם כבר דיני קראקא הגדולים מב״ד של הג״מ צבי דוד הלוי אב״ד פה — למדו בניו וחתניו תורה ובתוכם גם הג״מ בעריש מייזלש והרה״ג ר׳ יצחק הלברשטם בהיותם סמוכים על שלחנו. הדינים הנ״ל, גדולי הערך, השתדלו ויעזרו הרבה למנוי תלמודם המובהק הג״מ בעריש מייזלש לאב״ד בקראקא — אחרי מות רבה הג״מ צבי דוד הנ״ל — על אף כל מתנגדיו הרבים (ראה „תולדות מהרח״ן״ צד י״ד — ט״ו). יוצאי ירכו של הרב הגביר ר׳ זלמן בורנשטיין כלם הצטינו לשם במדותיהם הנעלות ושמם הטוב הלך לפניהם כשמן הט״ב הנודף למרחקים. בנו ר׳ ישראל אהרן ב. היה אדם גדול בתורה ובחכמה, חד השכל וזך הרעין, בקי בש״ס, בפילוסופיה, בלשונות ובכל מדע; סופר מהיר ביחוד בלשה״ק ובשפת אשכנז; בעל רוח נדיבה, רוח נמוכה, תם וישר, נפש שפלה, ירא את ד׳ ובמצותיו חפץ מאד. בכל עסקיו הגדולים, עסקי השטרות, ביחד עם גיסו הרה״ג ר׳ יצחק הלברשטם, קבע עתים לתורה יומם ולילה, לא עבר יום אשר לא הגה בה בעיון ואשר לא לן בעומקה של הלכה כמה וכמה שעות רצופות ותכופות. זא״ז. שתי בנותיו מרת חנה גיטל ומרת מרים, המהללות ברוב התשבחות, נשאות הראשונה לר׳ זלמן מייזלש בנו של הג״מ ר׳ בעריש מייזלש והשניה לר׳ אברהם מינץ בנו של הרב החכם הגביר הנודע ר׳ מאיר מינץ מלבוב. קרוב לשנת תר״ך העתיק את מושבו מפה — ביחד עם חתנו ר׳ זלמן מייזלש — לעיר קאטוביץ, אל העיר אשר גיסו ומחותנו הג״מ בעריש מייזלש בא שמה ויתגורר בביתו בשנת תרכ״ב בצאתו חפשי מבית האסורים בווארשא ובבא עליו הפקודה לעזוב את ארץ רוסיה. בקאטוביץ גר איזה שנים ואח״כ כאשר נסע חתנו משם לוויען להשתקע בה והוא לא רצה לשבת בקרבה אחרי

בשנת תרי״ה, בהתגורר פה ר׳ פינחס מנדל היילפרין (בעל „אבן בוחן״ ו„תשובות באנשי און״) שבועות אחדים, קרא לפני ווייצנפלד את מאמרו רב הכמות והאיכות, אשר כתב בעד התנצלות הרמב״ם נגד מתנגדיו כמו ר׳ מאיר גבאי בעל „עבודת הקדש״, שפינוזה ושד״ל. כל הימים לרבות הלילות אשר היילפרין התעכב פה — לרגלי נסיעתו למקום המרחץ עמם — הסתופף ווייצנפלד בביתו וידו לא זזה מתוך ידו אף זיז כל שהוא. היילפרין, אשר אהבת נפש, אהבת עולם, אהב אותו נתן לו במתנה בהפרדו ממנו ספרים שונים יקרי הערך, למזכרת אהבה וכבוד.

בשנת תר״ך בא ווייצנפלד בברית הנשואים עם עלמה יקרה משכלת, יתומה מאב, יענטי ווילאנד מזגיערז (ברוסיה), בת יחידה, בת משפחה נכבדה, אשר קרוביה היו כלם יודעי תורה ואביה ר׳ יוסף ליזר, איש נכבד ויקר רוח, סוחר ותורני, אשר לא השהו אלוה חכמה, וישא ויתן באמונה.

ביום חתונתו חלקו לו ידידיו ורעיו, אנשי שם, מקרוב ומרחוק, כבוד גרול ויכבדוהו בשירים ובתשורות מפה ומערים אחרות, כשזח״ה מלבוב ב„דרכי המשנה״ לרז״פ ור״נ קעלער מטרנוב ב„מונה״ז״ לרנ״ק ובשיר יפה אף נעים. והחכם הגדול ר״י מיזס והרב הגאון האמתי ר״א נ״ה יענער רב״ד בקראקא לווהו בנסעו מפה לזגיערז, לעיר חתונתו, עד חצר מסלת הברזל. ר״י מיזס בתתו לו ביום חתונתו את הס׳ „לישרים תהלה״ לתשורה ולאזכרה — בעין תשורתו של רמח״ל שחברו לכבוד חתונת ידידו כידוע — כתב לכבודו על שער הספר את הדברים האלה לזכרון: „ידידי היקר החכם השלם הר״ר אברהם יעקב ווייצנפלד נ״י. לאשר לא זבדני אלהים זבד המליצה ורוח השיר לא צלחה עלי לעשות לך מטעמים כאשר אהבתי וכאשר אותה נפשי ליום חתונתך ושמחת לבך, אי לזאת אמרתי תת לך השירה היקרה הלזו למנה ולמזכרת נצח, ויהי המשורר הנכבד הלזה לי לפה כי גם לך יאתה תהלה וכבוד וחבל יפול לך בנעימים כל ימי חלדך כנפשך ונפש ידידך ומוקירך יצחק הכהן מיזעס. קראקא מוש״ק ראשון לירח בול תר״ך״.

וזהו שירו של ר״נ קעללער אשר כתב לכבוד ווייצנפלד על הס׳ „מורה נבוכי הזמן״, על המנחה אשר נתן לו ביום חתונתו:

כי קשתה עליו ישיבת כרכים, התישב בעיר אייזנשטאדט הסמוכה לווין, למקום מושבו של חתנו וישב שם רק על התורה ועל העבודה, לא עסק עוד בשום מסחר ויקריש את כל כחותיו ואת כל עתותיו רק ללמוד התלמוד ולכל דבר חכמה שבפנת יקרת ספרתנו הישנה והחדשה. ר׳ ישראל אהרן ב. אם כי עטרת הרבנות הולמתו, לא חפץ ללבוש חלוקא דרבנן, להיות רב בישראל, לא בעת גדל עשרו ולא בימי ירדו מנכסיו, כי לבבו הטהור ונפשו הזכה לא נשאו אותו להשתמש בתגא, לעשות את התורה קרדום לחפור בה ולהטרידו מלמודו. ביום ג׳ כסלו תרמ״ו הלך לעולמו בעיר אייזנשטאדט — בשנות זקנה ושיבה — וכארבעים שנה עברו מיום עזב את עירנו, ועוד לשיחה תורתו, חכמתו ותמתו בפי יושביה, מאיש לאיש, מדור לדור, ולא יסוף שמו וזכרו הטוב מלבנו עד דור אחרון על עפר יקום.

„מנחה לידיד נפשי החכם המופלא דורש תבונות זך הרעיון כמר אברהם יעקב וויינצנפלד נ"י ליום חתונתו ויום שמחת לבו, יום ג' לסדר לך לך מארצך וממולדתך, שנת כת"ר, „הצמח לנו ישועה" לפ"ק.

א.

לֹא „מְנֻבוּכֵי הַזְּמַן" יְדִידִי הִנֵּה,
כִּי הֵבֵאתִי לְךָ „מוֹרֶה" בְּזֹאת הַפָּעַם;
בְּאֶרֶץ מַאְפֵּלְיָה זֹאת פְּתוּחָה עֵינֶךָ,
לִרְאוֹת אוֹר בָּהִיר וְלָדַעַת טוּב טָעַם.

ב.

אָכֵן בֵּין עִוְרִים רַבִּים נָבוֹךְ פִּקֵּחַ,
יָשָׁר הוֹלֵךְ בֵּין הַפִּסְחִים — צוֹלֵעַ;
אִם צָץ מַטֵּה סִכְלוּת וְשֶׁקֶר פּוֹרֵחַ
אָז הַמַּשְׂכִּיל יִדּוֹם — כִּי אֵין שׁוֹמֵעַ!

ג.

מַה־כֹּחֵנוּ כִּי נְיַחֵל צֵאת בְּמִלְחָמָה
נֶגֶד רִבְבוֹת מוֹרְדֵי אוֹר רוֹדְפֵי הֶבֶל?
אִם זְרוֹעַ כָּאֵל לֶאֱנוֹשׁ מִן הָאֲדָמָה,
הֲבִין שַׁאֲנַנֵּי עַם נָפַל לָנוּ חֶבֶל?

ד.

תַּחַת מַשָּׂא הַתְּלָאוֹת נִדְכֶּה נָשׁוֹחַ,
נֵטֶל אִשָּׁה וּבָנִים יִכְבַּד עַל שֶׁכֶם;
בְּעַד רוּחַ וְנֶפֶשׁ הַיִּלָּחוֹם קְצַר כֹּחַ
עֵת גֵּוּוֹ יִרְעַב וְזַרְעוֹ מְבַקֵּשׁ לָחֶם?

ה.

הֵן נִזְכֶּה בְשָׁפְטֵנוּ אִם נִשְׁאַל כָּכָה —
וּבְכָל זֹאת לֹא נִטְמוֹן יָד בַּצַּלַּחַת;
כְּפִי מִסַּת כֹּחֵנוּ נִלָּחוֹם בַּמַּעֲרָכָה,
וְאִם מְעַט פָּעַלְנוּ — דַּי לָנוּ נָחַת!

ו.

רַבִּים מַמַּדְרִיכֵינוּ בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה
אֲשֶׁר בְּסִפְרֵיהֶם אוֹר לָנוּ זָרוּעַ
הֲלֹא אֶפֶס גַּם הֵמָּה יָגוֹן וְצָרָה?
וְגַם הֲלֹא הָיָה כָּל הַיּוֹם נָגוּעַ?

ז.

וְאוּלַי מֵאֲנוּ יְדֵיהֶם לַעֲשׂוֹת תּוּשִׁיָּה,
כִּי עַתָּה גַּם נַחְנוּ נְשַׁשְׁנוּ בָּאֲפֵלָה;
וְעַתָּה אִם חֲכַמְנוּ נַחֲרִישׁ בְּדוּמִיָּה?
אֶת שְׁלוֹמֵנוּ נִדְרוֹשׁ — בְּרִבְבוֹת הַמַּכְשֵׁלָה?

ה.

כָּכָה נִתְחַזְּקָה וְאֹמֶץ נוֹסִיפָה
עֵת בְּעָמָל וּתְלָאָה אָזְלַת יָדֵנוּ,
נִלְבַּשׁ עֹז וּגְבוּרָה וְכֹחַ נַחֲלִיפָה,
אִם אֶל חַכְמֵי דוֹר דוֹר נִשָּׂא עֵינֵינוּ! —

ט.

וְאַתָּה יְדִידִי אֲשֶׁר מֵעוֹלָם נִלְחַמְתָּ
בִּזְרוֹעַ עֹז נֶגֶד בּוֹזֵי הַתְּבוּנָה,
לִבְנוֹת לְךָ בַּיִת עַתָּה הִנֵּה קַמְתָּ:
לִדְבּוֹק בְּאִשְׁתְּךָ וּלְאָרְשָׂהּ לְךָ בֶּאֱמוּנָה;

י.

פֶּן תִּבָּהֵל כִּי תִרְאֶה חִתַּת הַחַיִּים
וְנַפְשְׁךָ תִּלְאֶה בְּיוֹם סוּפָה וָסַעַר?
„מַשָּׂא עַל שִׁכְמִי, בְּצַוָּארִי רֵחַיִם",
תֹּאמַר — „וְאֵיךְ אֶלָּחוֹם אֶת אוֹיְבִים בַּשָּׁעַר?"

יא.

הַבֵּט אֶל „מוֹרֶה" זֶה וְהִתְאַזָּר חַיִל!
זֶה הָאִישׁ קְרָאבְּמַאל רָאָה עָמָל וָכַעַשׂ,
וְרוּחוֹ לֹא נִלְאָה, וְהֵאִיר לָנוּ הַלַּיִל,
וְאִם רַבּוֹת הוּא פָּעַל — אַתָּה כְּכֹחֲךָ תַּעַשׂ!

יב.

עֲשֵׂה וְגַם תּוּכַל כִּי אֱלֹהִים בְּעֶזְרֶךָ,
וְהוּא בְּיוֹם חֲתֻנָּתְךָ יְבָרֵךְ אֶת הֶחָבֵר:
„אֶשְׁתְּךָ כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה בְּיַרְכְּתֵי בֵיתֶךָ",
וּמַלְאֲכֵי עַל יַעֲנוּ: „כֵּן יְבֹרַךְ גָּבֶר!"

זוככה אענה גם אני את חלקי: יברכך ד' בממון וישמרך מן המזיקין מבלי עולם בהבליהם, ישם לך שלום וחיים נעימים עם חברתך ואשת בריתך עד העולם! כנפש ידידך ואוהבך

נפתלי קעללער.

הכו"ח פה טארנאוו ר"ח מרחשון הכת"ר.

ווייצנפלד, אשר לא נשא אשה עד כי עברו עליו שנות השלשים, עד כי הגיע לשנות כח (בהיותו מילדותו חלש, רפה אונים); ווייצנפלד אשר תקופת ימי בחרותו, תקופת ימי חובש ביה״מ, ארכה במה וכמה שנים, הרבה קרא שנה וישמש ת״ח, הרבה עזר, אם בלמוד אם ברעות, להתפתחות ההשכלה והתפשטותה בעירנו בקרב בני הנעורים. בתור „בחור טוב", בחור מתמיד שוקד על דלתות ביהמ״ד יומם ולילה זה שנים כבירות, רכש לו בתקופת ימי בחרותו הארוכה, במשך הזמן הרב ההוא, ידידים ותלמידים, אוהבים וחברים רבים, חברים מקשיבים לקולו, אשר בהקשיבם לקח מפיו או בארחם לחברה אתו נאצל מרוחו עליהם וחשקה גם נפשם בתורה ובחכמה ומזו גם מזו לא הניחו את ידיהם. הצעירים אשר שאפו לרוח היום, לרוח ההשכלה, ולבם נקפם להתחבר עמו בגלוי לראותו בבתיהם או בביתו, מיראתם את הוריהם הארוקים, אשר רוחם לא נחה הימנו ולא נתנום להתהלך אתו פן יכוו בגחלתו, נטה לבבם אחריו בסתר ונאמנה רוחם אתו בהחבא וידברו איש אל רעהו „פעם בחוץ ופעם ברחובות ולרוב בביה״מ על ענינים שונים" ומהם צעירים משכילים מבחירי הבחורים, בני היחש היותר גדולים ונכבדים בקראקא, כמו הבחור הנפלא, בן סגולה, שז״ח האלברשטם, בנו של הרה״ג מחבר „שיח יצחק", „המופלג בתורתו וחסידותו". „אני — כותב הרב החכם המובהק הנודע ש ז ה ״ ה באחד מכתביו אלי ע״ד ידידו ורעו מנוער ווייצנפלד — לא הייתי מעולם בביתו וגם הוא לא בא אלי — רק אולי פעם א׳ או ב׳, — כי לא היה זה לרצון אדוני אבי הרב זצ״ל, אשר היה ירא שמים מאד וירא פן אהיה נכוה בגחלתו, רק ארחתי אתו להברה פעם בחוץ ופעם ברחובות ולרוב בבית המדרש של דודי הרב ר׳ ישו׳אל בורנשטיין ז״ל לעת ערב, שם נדברנו על ענינים שונים ברומו של עולם היהדות ודברים אחרים המסתעפים והמתיחשים לזה".

בזגיערז קבע ו ו י י צ נ פ ל ד את מושבו אחרי ימי חתונתו ותמצא שם ידו די מחית ביתו ומלאות ספקו די והותר, וירא חיי שלום ומרגוע, חיי אושר וכבוד עם האשה אשר הוכיח לו ה׳, כי חותנתו האלמנה שבאה בימים מסרה לו את כל בית מסחרה, בית מסחר סמים, ואת כל הכנסות ביתה בית אבן, אשר עלו לדמים מרובים. בכוננו את מגורו בזגיערז, עיר קטנה, עיר חשכה ואין נגה ההשכלה לה, לא נעמו עליו ימי שבתו הראשונים ויהיו לו געגועים על קראקא ועל אנשיה, על חכמיה ועל רבניה, קרובי רוחו ותמימי דעו, אנשי הפצו ומתי שעשעו הרחוקים ממנו מרחק רב. אבל לא ארכו הימים וימצא תשלומים לגעגעיו, נחומים לנפשו בחליפת מכתביהם אשר הריצו איש אל רעהו רצוא ושוב, וידמו בעיניו כמו עמד עם כותביהם אנשי בריתו, הרחוקים ממנו במקום וקרובים אליו בכליותיהם, במהיצה אחת וישוחה עמהם פא״פ בעניני תורה ומדע; אבל לא ארכו הימים וימצא גם בזגיערז אחוה ורעות, אחזת מרעים, חברה של תורנים, אשר התעלם עמהם באהבים ונאמנו בבריתם אתו. איש כווייצנפלד, נאור ותורני באחד, תלמודי מובהק ומשכיל אמתי, נאמן לאלהיו ולתורתו ומסור בכל

לבו לכל דבר יקר וקדוש לנו, ימצא בכל עיר שבה נחתים ב״י, בכל מקום שהתורה נדרשת בו, אוהבים ורעים להתרועע ולהשתעשע. בזגיערז גם חסידים, אדוקים ונלהבים, השלימו אתו ויוקירו את ערכו ותדבק נפשם בו כאוהב דבק מאח. בעת ההיא כהן שם ברבנות הרב הגאון החסיד שבכהונה כקש״ת מו״ה שלום צבי הכהן זצ״ל, אשר היה תופש ישיבה גדולה שם משך נ״ד שנים ובחורי חמד מכל קצוי מדינת פולין נהרו אליה, ויעמיד המון תלמידים, לומדים מופלגים, ובתוכם חמשים גדולי הרבנים ברוסיה. הרב הגאון הצדיק המפורסם הזה, תלמידו של הרב הנודע „איש אלהי באמת״ ר׳ בונם מפשיסחא, התהלך את ווייצנפלד כרע כאח וירצהו ואמצהו לו כאב את בנו החביב לו חבה יתרה. כמה שעות מדי יום ביומו, משך שבע עשרה שנה, השתעשע וו״פ בחברת ידידו הרב הצדיק הזה ולא מש מתוך אהלו, אהלה של תורה ושל רעות, עד שנת תרל״ז, עד כי לקחהו אלהים השמימה. ממכתבו של וו״פ לשזח״ה ע״ד פטירת הרב הגאון הנ״ל ומההספד אשר נשא אז עליו ב„הצופה להמגיד״ גליון ב׳ לשנת העשרים ואחת אנו רואים, ונכרים דברי אמת, איך אהבת רעים, אהבת נפש ממש, אהבו שניהם איש את אחיו.

בשנת תרכ״ב בנסוע ווייצנפלד בלוית אשתו לארץ אשכנז, למקום הרפואה קודובה, סר לעיר ברסלא, לבקר שם את ר״ז פראנקל ואת ר״צ גרעטץ להתודע אליהם, אל גדולי חכמי המערב, פנים אל פנים ולשוחח עמהם פה אל פה. בטילם עמו ארוכות וקצרות בענינים נכבדים שונים העיר את גרעטץ על השערותיו הנראות לו כ„הלכות פסוקות״ שאין להרהר אחריהן כלום ועל דבריו „הקשים כגידים ובוערים כלפידים״ נגד תפארת הראב״ע מבלי הזכיר אף ברמז קל, כי מהרנ״ק הציל כבר בספרו את „כבוד הכמת המסכן הזה״ ויעמיד את האמת על מכונה. גרעטץ הודה לו ולא בוש להשיבו: „דברים קשים שאמרתי ע״ד הראב״ע טעות הם בידי״, ויבטיחהו כי „במהדורא בתרא יתקן את המעות״. באותו זמן הוציא גרעטץ מחברת מיוחדת „איבער דיא ענטשטעהונג דעס כריסטענטהומס״, אשר נשמט מחלק שלישי של ספרו „קורות ישראל״, ואת הקונטרס הזה, בתור דבר חדש, דבר בעתו, נתן גרעטץ לוו״פ במתנה, לאות אהבה וכבוד בלקחו ממנו את ברכת הפרידה.

כשבת ראי״ו ווייצנפלד ימים ושנים בזגיערז, קנה לו גם ברוסיה ברוחב ידיעותיו ובעומק שכלו חברים רבים, חכמים וסופרים כצווייפל, רייפמן, פין, גוטלובר, פרישמן, סוקולוב, ישראל יפה (ש״ץ בקאליש) ויוסף רוזנטהאל, אשר באו עמו בברית אהבה נאמנה, במגע רוחני ובמשא ספרתי. כענבים במדבר מצאו שם בני צפון, דורשי השכלה ומעריצי גבוריה, את ווייצנפלד, אשר כבר בימי שחרותו היה לו שיח ושיג מדעי גם עם חכמי המערב. סגל חבורה של מבקשי דעת ושוחרי תושיה התאספו כמעט יום יום בביתו לשמוע מפיו הדשות ונצורות, חדושי תורה והשכלה, מבית מדרשם של רבותינו המשכילים הראשונים, מהני מילי מעליותא של מחוללי

התקופה החדשה בחכמת ישראל ובספרה העברית. כל תאבי מדע ויראת ד׳ כאחד, מזגיערז ומערים אחרות, הקרובות והרחוקות, אשר ידעו את וו״פ או אשר אך שמעו ממנו ומחין ערכו ויעברו דרך עיר מושבו או התעכבו בה, לשכנו דרשו ולפתחו השכימו, לבוא בחברתו ולמצוא קורת רוח בנועם אמריו, הגיוניו וידיעותיו, וכל מי שבא לביתו רעב, רעב ללחם אבירים, לדגן שמים, יצא ממנו שבע, שבע מזון רוחני ומדושן עונג נפשי. אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם יעקב ווייצנפלד, שכל חולה מחלת ההזיה ואמונה טפלה, דעה כוזבת ומחשבה זרה, הרואה אותו, מיד התרפא... מאד נעמה חברתו, ערבה שיחתו. מפיו התמלטו זכרונות נעימים מבושמים בחדודים ומתובלים ב„טעם הישן״, שטעם זקנים, זקני ת״ח מדור העבר, היה נוחה הימנו, שהיו „יושבים נאספים ועוסקים בתורה ונאים בחבורה״. שיחותיו פעלו על שומעיהן פעולה נמרצה וישאירו אחריהן בקרבם רושם נכר, רושם קים, לחבב עליהם את ההשכלה הצרופה ולפשט העקמומיות שבלב. יפה היתה שעה אחת של שיחתו וחברתו מקריאת כמה שעות בספרים, וטובה תורת פיו מאלפי דברים שבכתב. ר׳ א״י ווייצנפלד היה „חכם לכשירצה״ במלוא מובן המלה, כשפתח פיו עשי שומעיו את אזניהם כאפרכסת, וכלם הקשיבו רב קשב, והוא נעשה לראש המדברים בכל מקום ובכל כנסיה של חכמים, כבירי רוח וזכי רעיון, יקירי שיח ודקי הגיון. אהבה עזה אהב ווייצנפלד את שפתנו, „שארית מחמדנו״ — לשונו של וו״פ — „אשר עמדה לנו לחיותנו כיום הזה, אשר לה חלק גדול בחיי נפש האומה.״ גם ספרתנו החדשה „סופריה ומשורריה, היו חביבים עליו מאד, „ובהיות המשורר גוטלובר בזגיערז״ — כותב לי מר י. מ. שווארץ משם — להפיץ בין משכיליה את ספרו „נתן החכם״, התפלא איך וו״פ ידע בעל פה כמה משיריו גם הזרגונים״.

רא״י ווייצנפלד היה דומה לאותו האיש שנטל קופתו ויצא לשדה, מצא שעורים נתן בה, מצא חטים נתן בה, וכן עדשים וכן פולים, וכשבא לביתו ברר כל מין ומין לעצמו. ווייצנפלד יצא לשדה ספרתנו, לכל מקצעותיה ולכל מפלגותיה, מצא דבר תורה נתן עינו בו, מצא דבר השכלה שם לבו אליו, וכן מדרש וכן חקירה, וכשבאו מבקריו לביתו ברר כל מין ומין לעצמו והרצה לפני התורני את אשר לתורה ולפני המשכיל את אשר להשכלה, לפני אוהב אגדה את אשר למדרש ולפני חוקר את אשר לחקירה. ילדותו וזקנותו של ווייצנפלד לא בישו אשה את אחותה, „כשאדם נער מזמר, הזקין אומר דברי הבל״. בווייצנפלד לא ראינו לא ממעשה נערות של הראשון ולא מדברי הבל ורעות רוח של האחרון. בימי עלומיו ובימי זקנותו היתה רק התורה עקר יגיעו, הגיגו, רק הכמת התלמוד ראשית כל משאת נפשו, כל ישעו וכל חפצו, דעתו יפה, רחבה, שיחתו נאה, נעימה, ורוחו רוח דעת, רוח חפשית העולה למעלה למשכיל. לא כל מה שנתישן, שאבד עליו כלח, שנמצא שחור על גבי לבן, וכזבו וזיופו נכר מתוכו, נחשב לו כדבר שנתישן בצדק, כדבר מקובל ומאומת, בדוק ומנוסה, שאין להטיל בו ספק, שאין לשנותו ממטבע שטבעו חכמים, מגבול שגבלו ראשונים; „לא כל מה שהעלו חכמים גדולים

חקרי לב על ספר" נקדש ונערץ בעיניו, כמו היינו מושבעים ועומדים עליו מהר סיני, כמו כפה עלינו הקב"ה ההר כגיגית לקבל עלינו דעות שהשכל והחכמה מכחישים אותן. ווייצנפלד לא ידע שפת חנף, לא הכיר פנים במשפט הבקרת, ויהי ברו כתוכו, פיו ולבו שוים, קבל את האמת ממי שאמרה, תירני או משכיל, חפשי או אדוק בדעות, וישוה לנגדו תמיד רק את הדעה לקו ולא את נושאה, רק את הקושט למשקולת ולא את הענין הצדדי והפרטי. דברים שאחרים נוהגים לטמנם בחבם, יודעים את אמתתם ומתבונים למרוד בהם, להכחידם תחת לשונם מפני נטיה צדדית וסבה פרטית, והם אצלם „דברים שבצנעא", „סתרי תורה", שאין רשאים לאמרם בפומבי, לא בכתב ולא בפה, לא עבר הוא עליהם בשתיקה, לא שם מעצור לרוחו ומחסום לפיו, ובמקום שיש חלול כבוד האמת לא חלק כבוד לשום צד, לא נשא גם פני גבר בגוברין, לא שם נצרה על דל שפתיו, וזמותיו עברו ממחשבה לדביר ומדבור לכתב. בבחרותו ראינו בו מעין זיו איקונין של „זקן" שקנה חכמה, שלבו ראה הרבה תורה ודעת, „זקן" ורגיל שפרקו נאה, שיודע פרק בהלכות המדות, לכלכל דבריו במשפט, בהגיון, ובמתינות, ודמו דם חם, דם רותח לסגולותינו העתיקות, ובזקנתו חזינו בו מעין דמות דיוקנו של „בחור" אשר כח עלומים כחו, היודע מה העת שואלת מאתו, וכלו מתמדים, כלו ער, רגש, מתפעל מלא חיים, מלא שאיפות למשאלות הזמן ולצרכי צבור.

טהרת האמונה, קדושת התורה, התלמוד, הספרה העתיקה של הדור העבר, הדור הישן, ואמון ההשכלה, ברור המושגים, לבון הרעיונות, הדעת, הספרה החדשה של הדור ההוה, הדור החדש, יחדיו היו תמים בלב ווייצנפלד, יהדיו כרתו שניהם ברית בנפשו פנימה, ברית אחוה ואחדות מימי שחרותו עד ימי שיבתו, מעודו עד יום הליפתו. האדם הגדול ר"י הכהן מיזס ז"ל, רבו המובהק, נר לרגליו בתקופת ימי בחרותו, היה אור לנתיבותיו לענות צדקו ולחין ערכו, ערך מעלותיו והשקפותיו, שיחותיו והליכותיו, בקדש ובחול, בכל תקופות הימים לשנות הלדו. ככהן הגדול מאחיו הזה שנכנס לפני ולפנים מקדש התורה והחכמה, הדת והדעת, וקולו לא נשמע בבואו אל הקודש פנימה ברעש והמולה כ"א בענית חן, ברוה נמוכה, צלולה ומיושבת, כן וו"פ בנפש שפלה, זכה וצרופה, בלי כל שאון הפרסום היה שואף, מנשא את נפשו להשכלה, היה חובב ומחבב את שפת עמו ואת חכמת ישראל, את מסורת אבותינו ואת כל דבר יקר וקדוש לנו; סובב ומסבב ללכת לא בשביל של אש ולא בשביל של שלג, כ"א בדרך התיכונה הסלולה, שסללו לנו הזמן ובאי כחו ויוכיהונו לדעת, „איך ועל איזה דרך יוכל להתאים היטב בכל זמן ובכל מקום קיום התורה הכתובה והמסורה עם הצלחת החיים ואשר חברת אדם גם בעולם הזה" *). ווייצנפלד היה בורח מן הכבוד, מסתתר מפני הפרסום, אם כי הפצירו בו אוהביו

*) דברי שי"ר במכתבו למיזס. עי' „אוצר הספרות" שנה ראשונה.

כר"י מנדלסזון ורש"י פין לפרסם איזה דבר ספרתי. ווייצנפלד היה מאלה המשכילים הראשונים שהסתפקו, התכוצו ויצטמצמו רק בחוג צר ומרכז מצומצם של שיחת מרעים, של חליפת מכתבים בעניני תורה וחכמה. „ווייצנפלד" - כותב לי ידידו החכם פאביוס מיזס — „נחשב בל"ס לאלה שכתב עליהם החוקר הגדול ק נ ט בצדק: „עס איזט איין גליק, דאס עס פיעלע געלעהרטע מאֶננער גיבט, דיא ניע דורך דיא פרעססע עטוואס פער-אֶפפענטליכט האבען." וו"פ שעסק בתורה והשכלה לשמן זכה למדות טובות הרבה, לבעל מזג טוב, רוח נדיבה, ענוה, תום, סבלנות ונכוחה; לבעל הכנסת אורחים בעין יפה, בפנים מסבירות ומאירות; לבעל כנסיה של חכמים, של סגל חבורה, ונקרא „רע אהוב", „איש המודות", משמח את המקום ואת הבריות. סעיפים, אנשי תככים, שנאה נפשו, וערום היה לבו נגד כל יודעיו, בלי כל אבק חנופה ובלי כל צל של ערמה, חלקלקות. בצדק יאמר עליו מר ט. ליפשיטץ מזגיערז — במכתבו אלי — „כי כבן שנה, נקי מכל חלאת החיים, ישר וטבעי כאשר עשהו אלהים, נשאר המנוח בתמימותיו, תמת ילד, עד אחרית נשימתו." רבים היו ידידיו, משחריו, מוקיריו, אשר חפצו קרבתו, שיחתו, וחברתו. חיי רֵעות, דבוק חברים, היו שקוי לעצמותיו, כל משוש נפשו וכל שעשועי רוחו. אהבתו לידידיו לא היתה אהבה היוצאת מהשפה ולחוץ כ"א אהבה טבעית, אהבה טהורה ונאמנה, הנטועה עמוק בקרב נפשו פנימה. הברית אשר כורתה בינו ובין חבריו בימי נעוריו עמדה בכל תקפה עד יומו האחרון, אם כי נשא הזמן אותו ואת רעיו על כנפיו וינטלם ויטלטלם טלטלה גבר אחד פה ואחד שם, אחד בארץ זו ואחד בארץ אחרת, רחוקים איש מרעהו מרחק רב. ושמות ה„ידידות" וה„רֵעות" היו אצלו שמות הקודש — דברי וו"פ באחד ממכתביו לר"י מנדלסזון — „שאינם נמחקים במשך הזמן והמקום". בהיות לו געגועים על ידידיו יושבי ערים רחוקות מעיר מושבו לא ו'חק ממנו המקום ולא נכבד עליו הדרך, הטמל והזמן לנסוע אליהם, לבקרם ולדרוש שלומם וטובתם פה אל פה, כמו אל הג"מ צבי הירש הכהן רפופורט אב"ד בזוכלין (אה"כ רב"ד בקראקא) ואל הג"מ ישראל מאיר פריימאן אב"ד באוסט-רובא (באשכנז) בהתעכבו באחת הערים — כמדומה לי בטשינסטוכוב — אשר ברוסיה. בין ידידיו הרבים, רעיו מנוער ומזוקן, אשר באהבתם שגה תמיד ויתרפק עליהם, ראוים להזכר ביחוד שזח"ה ומיזס; שזח"ה, אשר אהבת עולם אהבו ויכבדו בספרים ובעתונים שונים יותר מארבעים שנה; ומיזס אשר ע"י יצק ווייצנפלד מים, נכנס לפרדס ההכמות, ומיזס התהלך אתו, את התלמיד, כחבר, כאוהב דבק מאה, ויריץ אליו אגרות „בשלשים שנה על ענינים שונים בישראל ובאדם" ויתאכסן בביתו בזגיערז איזה ימים בהיותו בדרך בלודז. רא"י ווייצנפלד היה סמל הידידות, הרֵעות, החברה, המדות החמודות, התכונות המצוינות שמשובחים בהן משכילינו הגדולים, הראשונים. מה נמרצו, נמלצו דברי החכם סוקולוב בהספדו על ווייצנפלד ב„הצפירה" גליון 272 לשנת 1897. „יש חכמים — כותב סוקולוב שם —

אשר נוח להם שלא יכירם איש פנים אל פנים, אך יקרא, יהגה בספריהם, ויש לעמתם יחידי סגולה, אשר נוח להם שיכירם כל איש רק פנים אל פנים. אחד מיחידי סגולה אלה היה ווייצנפלד. אלה אשר הכירוהו ידעו כי הוא אוצר בלום וצנא מלא ספרי; אלה אשר הכירוהו חזו בו סמל משכיל-קדמאה, מצבה היה מתקופת ההוד והזיו של השכלת גליציה, מצבה חצובה מכסא כבודם של רבותינו הרנ״ק, הגשי״ר ודומיהם; אלה אשר הכירוהו, לא רק כבדוהו בהדרת כבוד כ״א גם חבבוהו בחבה יתרה, לא רק בגלל בקיאותו, ידיעותיו, הגיוניו, כ״א גם בגלל מדותיו המעולות וחן נפשו ותומת רוחו, כי היה אדם המעלה הזה משכיל חם ותם, מחמם לבות כל הקרבים אליו, מלבב ומחבב את התורה, את הספרות, את השפה העבריה — בחום צח, באמונה, בהתלהבות וברגש, בנעימה יתרה, באותו „חסד נעוריך״ „ואהבת כלולותיך״ של ההשכלה, באותה התמימות הנאותה והדבקות הנמרצה. אשר את זיוה ואת הדרה אנו רואים אך בין החסידים הראשונים של כל מפלגה, וכן גם בין החסידים הראשונים של ההשכלה. ויהי מאין כמוהו איש רעים להתרועע שמח ועלז תמיד, בלי עצבות, בלי גאוה, בלי יבשות, כלו חי, מרגיש, מתלהב, כלו רענן — כגן רוה! אחד משירי אנשי כנסת הגדולה של חכמי גליציה, אחד מן „הראשונים״, בן דורם של הגדולים אשר הרימו את דגל ההשכלה העברית בגליציה.״

כשלשים ושלש שנים ישב ווייצנפלד בזגיערז עד כי נאלץ בשנת תרנ״ג לצאת משם ויטע את אהלו בקראקא. כמובן הכאיב הדבר הזה לא מעט את נפשו, להיות לעת זקנתו נודד כצפור מקנה מעיר מושבו זה שנים כבירות ולעזוב את ידידיו הרבים אשר אהזו ודבקו בו כשלהבת בגחלת. יקירי קראקא וחשוביה, תורנים ומשכילים, זקנים וצעירים, ראשים ואלופים, קדמו פניו בשמחה מרובה ובחבה יתרה וכמעט לא עבר יום שלא בקרוהו, שלא התאספו בביתו, בבית אכסניא של תורה שאינה נקנית אלא בחבורה, בבית „איש רעים להתרועע״, אשר היה „כלו חי, מרגיש מתלהב, כלו רענן״, וכח זכרונו, כח זכרון נפלא, כבור סיד שאינו מאבד טפה, שנקלט במוחו, שמור בלבו, כל מה שראה או שמע בחייו פעם אחת, כמו היה מונח בקופסא, כמו היה גירסא דינקותא שלא שכיחא ביה שכחא. בין המבקרים, באי ביתו, חברי האספות, ראינו כמה פעמים ידידיו ומוקיריו מרוסיה, כמו מזגיערז, לודז, ווארשא, אשר בעשותם פה לרגלי עסקיהם היתה ראשית דרכם אליו ואשר זכרם ואמתם לא משו מקרב לבו עד רגעיו האחרונים. ביום י״א כסלו תרנ״ח נתפרדה החבולה, נתבקש בישיבה של מעלה, הארי שבחבורת המשכילים, בישיבה של מטה, ונדעך אור „משכיל-קדמאה מתקופת ההוד והזיו של השכלת גליציה, של אותה התמימות הנאותה, הדבקות הנמרצה, ההתלהבות, הרגש, הנעימה היתרה״, אשר ראינו בגליציה ברבותינו הרנ״ק ושי״ר ז״ל. תהי מנוחתו כבוד!

וזהו תוכן הכתבת אשר כתבתי על מצבתו:

„פ״נ

איש חמודות, איש אשכולות, שהכל בו, תורה וחכמה, יראה וענוה, איש אשר ביתו היה תמיד בית ועד לחכמים, ה״ה הרב המופלג החכם המובהק כמו״ה אברהם יעקב בהרבני היקר והנכבד מו״ה שמחה משה ווייצנפלד ז״ל. י״נ י״א כסלו תרנ״ח בשנת הששים ותשע לימי חייו.

אדם המעלה פה בקבר ינוח,
בר אורין גדול, כביר רוח,
רב ענוה, יראה, וכל תבונה,
הלך כל הימים דרך אמונה,
מעודו היתה התורה שעשועו,
יומם ולילה שיחו וכל יגיעו,
ערב ובקר היו חכמים בני ביתו.
קבצו פניהם פארור ביום מותו,
בטלו האשכולות, חדלו המקהלות!״

חליפת מכתבים

בין ר' אברהם יעקב ווייצענפעלד ובין ידידיו.

א.

פה קראקא יום ב' ח' אדר תרי"ג.

שפעת היים וברכה אל כבוד החרוץ והשנון המשכיל המפואר ש. ה. שי'.

ארכו הימים ולא כתבתי לך, אך לא אשמתי היא, כי עול כבד המוטל עלי וילדי העת הרעים הם אשר נחרו בי ויעצרוני מבוא בספר כחפצי לאיש חפצי בו. ועתה כי מצאתי נופש מעט היו דברי ראשון להיות הראשון במרוצת אגרותינו. עתה דבר לי אליך ידידי ואשפוך שיחי לפניך כמשפט בין האוהבים: דע ידידי כי כאשר גדל ששוני לראות הגלות נגלות לאור ספרים יקרי הערך במחנה העברים כהספרים „אמונה צרופה" ו„ערך מלים" אשר יועילו לא מעט להפיץ אור האמונה הטהורה ורוח הדרישה והבקורת בקורות האומה וקדמוניותיה, כן גדל יגוני לראות כי החל רוח בלתי טהור לפעם בלב איזה משכילי ארצותינו, רוח ההריסה וההתפרצות, נגד גדולי קדמונינו והשור המזיק לא שם מעצור לרוחו, רוח העזות, ודבר דברים אשר לא כן על רבותינו מנחילי התורה שבעל פה וקורא אני עליו הכתוב כי ישרים דרכי ד' וכו' כי אם גם נגעו בענינים כאלה החכמים בספריהם היקרים הנ"ל, גלו טפח וכסו טפחיים לנבון ומבין מדעתו וכל דבריהם בענוה יתירה ודרך השערה, לא בהחלט, כדרך תלמידי אברהם אבינו ע"ה, אבל הלץ היהיר הזה שולח רסן הצניעות מעל פניו ודבר בלי מורא וענוה על דברים יקרי הערך כאלה, כאלו היו דברים של מה בכך להעציב רוח התמימים המאמינים בתורה המסורה, ולא עליו תלונתי כי מי יודע אם איננו נודע לשור נגח מתמול שלשום מכת החכמים פורקי עול אשר שמו להם שכלם לאלקי לא אמון, אבל על של"ש תלונתי, הנודע לאחד משלומי אמוני ישראל, לאיש אוהב שכל ושומר תורה, על אשר לא נהג מנהג הכהנים וחכמתם לדבר על עניני אגדות של דופי ברמז לחכם ומבין מדעתו לא בפומבי אל ההמון כאלו כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול, כי רב הקלקול אשר יוכל להסתעף מזה אל ההמון אשר אין להם מאזני שכל, להציב גבולים בין אגדות של דופי ושאר האגדות אשר בהררי האמונה מחצבתן וממקום קדוש יהלכו, ותחת כוונתו הרצויה להועיל יזיק בפרסמו דברים כאלה ואין זה מעשה חכם היודע לערוך דבריו באופן אשר ישיגו התועלת הנרצה. ודע כי הספר „בחינת הקבלה" העציב מאד את רוח קדשו של הגאון מפראג, כי יש כאן מכתב ממנו[1]) אשר בו צועק הוא מרה על

[1]) לרח"ן דמביצר. עי' „ישרון" ח"ו צד 84.

תהפוכות המשכילים וביחוד על החכם יש״ר, וכה דבריו: „מקרוב הוציא לאור (או לחשך) איש אחד חכם בעיניו, הוא הנודע בשמו יש״ר (בלשון סגי נהור) ספר אשר קרא בשם „בחינת הקבלה״ ובו דברים מרים נגד אמונת תושבע״פ, תסמר שערת בשרו של כל קורא תמים באמת״. גדול צערי לראות איש אשר הי׳ עד עתה מן נוטרי כרם דתנו יהפך פתאום לאויבנו ומנגדנו, וגם ידועה לך אשר עשה סמ״ן *) וכבר שפכנו עליו בוז ולעג במכתבים מיוחדים, אנכי וידידי. כל מראות הנגעים האלה יעציבו מאד את רוחנו, כי אין לצייר גודל הנזק אשר יצמח מזה לכל בית ישראל, כי יצא דבר בזיון וקצף על כל המשכילים שהם דוברי עתק על קדמונינו ובמלאכי אל ישימו תהלה. אמרתי אשפוך שיחי לפניך, ואם הרביתי מלים, אתך הסליחה, כי אין אדם נתפש על צערו. ונא להודיעני דעתך וחריצות משפטך על ספר החלוץ כי לא אפונה אשר קראת בו במתינות, ויושר שכלך הוא לאבן בוחן בענינים כאלה. חי׳ בנעימות ובטובה כחפץ אוהבך ומוקירך

אברהם יעקב וויייצענפעלד.

בעזה״י יום ד׳ ה׳ ניסן, „אוי לי מקולמוסיהם (פסחי׳ ד׳ נ״ז)״ לפ״ק (תרי״ג) פה לבוב.

לידיד נפשי ולבי, זך הרעיון ודובר מישרים ר׳ אברהם יעקב וו״פ נ״י שלום עד העולם!

שני מכתביך היקרים אשר הגיעוני לנכון ע״י ידידנו המופלא מו״ה מאיר ריינהאלד נ״י, היו לי לששון ולשמחה. נמלאתי עונג וגיל בראותי, כי עודך מחזיק בתמת אהבתך לי כבירחי קדם, וכאז כן עתה יקרתי בעיניך נכבדתי לשפוך שיחך בחיקי, ולגלות את אזני, מאשר הומה לי לבך. הודעתני דעתך על ס׳ החלוץ במכתבך הראשון וצעקת בו מרה על תהפוכות משכילי דורנו בכלל והראית לי הבדל מה בין ספרי „ערך מילין״ ו„אמונה צרופה״ לספרי שני אלה המהרסים, וענותך תרבני לשאול ממנו הסכמתי לדבריך. לא ידעתי אם קראת בעצמך ס׳ החלוץ או אם חרצת משפטך עליו לאשר שמעת אודותיו, אכן מאשר באת אלי ובקשת ממני לחוות לך את דעתי נתברר לי כי לא קראת את הס׳ ההוא, כי מבלעדי זה אם יצא מלפני כם משפטך חייב, מי יבוא אחריך, ואחרי דבריך מי ישנה! אין זאת כי לא ראיתו עד הנה ולכן גמרתי בלבי להציע לפניך כל עניני הספר, למען תדע ובחנת דרכו, ואז תראה — והדברים יעידו על עצמם — כי כנים כל דבריך. הנה רוב עניני זה הספר הם מהשור והמזיק, כאשר ידעת. אך בתחלה יתראה לעינינו יצחק ערטער החולם, יספר לנו כדרכו מאז את חלומותיו ואת דבריו, רק בהבדל זה, כי תמיד הוא בעצמו החולם והוא המספר והוא הכותב, ובפעם הזאת לא הקיץ עוד משנתו, ועוד לא הגיע לחצי חלומו והנה — נרדם וימת, ויישן רעו, מחבר

---

*) הוא נתן בתו לאיש מחלל שבת ואוכל טריפות.

זה הספר, ויחלום החצי השני מחלום רעו הראשון הישן עתה שנת עולם. ואם כי השנות החלום בפי שניהם, עם כל זה חלום אחד הוא, חלום חזיון לבם, חזון שקר ותרמית קסם ואליל! — אח״ז יבוא לפנינו מאמר השתוות בין כומרים ורבנים, אך בתוך המאמר, כאשר העמיק הכותב את עצמו בחקירותיו הנשגבים, והנה — תקפה עליו שנתו וירדם ויחלום שנית, אך מהרה הקיץ משנתו, ויהי כאשר ראה כי בחלום ידובר בו, וזה פעמים נראה אליו בעל החלום, אז אמר בלבו רואה אנכי כי לגדולות נוצרתי, לכן לא אסגור את מחשבותי בקרבי, רק א־בר מעתה בפומבי, במראה ולא בחידות, גלוי לכל היהודים, להיות עתידים ליום הזה, להנקם „מקהל המאמינים, האוחזים מעשה אבותיהם בידיהם״. ובזה החל להשמיע אותנו את קולו וידבר אלינו „דבר בעתו״, בו יתרעם ויתלונן על רבני זמננו כי „יטו שכמם לסבול כל החומרות והתקנות ושהחמירו והתקינו מימות אנשי כנה״ג עד בעל חיי אדם״, עוד שם „אוילים יהבלו לאמר שחוק אחד לכל הארצות והזמנים, בהשתנות העתים ישתנו גם הדעות, דור הולך ודור בא ועמהם גם המשפטים התקנות ודנימוסים.״ אח״ז יפן אל „מצדיקי הרבים״ דברתו: „כל עוד אשר לא תחרצו משפטכם על המאמר המתפשט, כי מיסדי התלמוד רוח השם דבר בם, ותאמרו בפה מלא כי היו אנשים כערכינו אלופינו ומיודעינו (מאן הצוף כהאי גברא!) וכשם שהיתה הרשות בידם לשנות ויבטל ולתקן תקנות, כך הרשות נתונה לכל חכמי דור ודור, וכל עוד אשר לא תטו מן הדרך שדרכו בו עד היום הבאים לשנות או לבטל איזה דבר לבקש בחירין ובסדקין עזר וסעד במאמר אחד מן התלמוד, נבול תבולו גם אתם ולא תוכלו לעמוד בקום עליכם המון הרבנים הדבקים בנושן״. אח״ז יבוא נגד פנינו פירושו על המאמר דברים שבע״פ וכו׳ פירוש לא שערו אבותינו, אשר בו לא יבוש להחליט, כי „דברים שבע״פ הנופלים תחת שינוי הזמן והמקום, אי אתה רשאי לאמרו בכתב, פן יקדשו בעיני הבאים אחריהם קדושה עולמית״, וזה המשפט, אשר שם לו הכותב הזה לקו, שמרו לפי דעתו „חכמי המשנה כי הם לא שמו בסד רגלם ויבטלו כפי צורך עת ועת, ומשנת „אין ב״ד יכול לבטל וכו׳״ בימי רבי נשנית מחפצו לנהוג שררה וכבר ידועה תמונת רוחו״, ומדי דברו ברבי יביא אותו ענין מאמרו אל ר׳ יוחנן תלמיד רבי. ולא יכול התאפק לבלתי השמיענו סנסין אחד מחידושיו הנחמדים והוא „כי ע״כ אמר רבי יוחנן טובל אנא מנא לבי מסותא, יען הי׳ המרחץ חביב עליו ביותר להיותי בעל בשר״ (מתוק מדבש!) ואין תלונותיו על חכמי המשנה, אך על האמוראים חרה אפו כי הם „החטיאו כוונת הראשונים והכבידו על העם משא כבד משא לעיפה״ (!!). ואחר כל הדברים האלה יבוא מאמרו „שגגת תלמוד״, בו יראה לנו איך „האמוראים לא הבינו המשנה, ולא ירדו לעומקה, וע״כ הוציאו משפט מעיקל״ ויחזק את משפטו בתיקונים אשר הוא מתקן בהגמרא מתוך הספרי, „ורק בעל ק״א ופג״מ העיזו (!!!) לשבש הספרי מתוך הגמרא״, זיקח עוד את מופתיו והוכחותיו מפירושים שונים אשר יפרש בם את

המשנה, לא כמו שפירשוהו בתלמוד. והנה לו גם היו פירושיו נכונים לא הועיל לו זה מאומה למשפטו אשר שפט כי רשאים אנו לפרש המשנה באופן אחר מאשר פירשוהו בתלמוד, כאשר האריך בזה הרב שי״ר בהקדמת ספרו „ערך מילין״. וגם בזה תראה מה ישרו דבריך בהבדל מה בין ספרו לבין ספרי המתחדשים. אכן תאמין לי, יקירי, כי כל דבריו הם הבל ורעות רוח, מאמרו עלה כלו קמשונים, השגיאות, כסו פניו חרולי הטעיות, ואין שורה אחת הפשית מהמון השגגות אשר מלא בהן את ספרו מפה לפה. והמעט הטוב הנמצא בדבריו גנוב הוא אתו, לדוגמא הגהותיו על המבעה בב״ק גנב משד״ל, עיין משתדל, וכן פירושו על הגליונים (שבת קט״ז) אשר גם אותו גנב מאוצה״ש, ושם רגז ושחק ואין נחת. „הגליונים כו׳ רי״א קודר את האזכרות שבהן וכו׳ — בקלפים החליק? לפי פירוש הגמרא״, אולם שטיא שפיל לסיפי׳ ותראה כי ר״י מוסף על ספרי הצדיקים הכתוב אחר הגליונים. אכן הוא העמיד מלת „וכו״ במקום ספרי צדיקים, וחשב כי יוכל לנקר את עיני האנשים בפחזותו ובשקריו אשר יביא לעינינו ובחזותו לנו משאות שוא ומדוחים! — וכמו כן פירושו על משנת שנים אוחזין גנוב הוא אתו מרי״ז יאלעס נ״ע (ולפניו כ״ב ר׳ מנשה מיאלא ז״ל) כאשר הגיד לי משמו, ימים רבים לפני נדפס זה הספר, דודי הרב הגאון נ״י. האמנם בי גם זה הפירוש — כאשר העירני דודי הרב הנ״ל — אין לו יסוד, כי איך נוכל להעמיד המשנה בדרך כלל ופרט, וזה אומר אני מצאתיו יהי׳ מוסב על ז״א כולי שלי וז״א חציה שלי? ואם שניהם אומרים בשוה שמצאום ביחד איך יבקש האחד כולה והשני רק החצי? אתמהה! — ועוד כאלה וכאלה שיבושים והבלים אחד הנה ואחד הנה מפוזרים על פני מכתבו, אך נלאיתי לקרוא אותו עד סופו, כי בחלה נפשי בו והשלכתיו מעל פני. — ופניתי אני לראות אחרי כי נטה קו תהו על הגמרא באמרו כי חכמיו לא הבינו המשנה, נשמע מה בפיו על המשנה עצמה וכה דבריו: „יסוד משנת רבי הי׳ רעוע ומשנתו אין סדרים ובלבול אין בו דעת מתונה ומיושבת״, ולהלן: „מגרעת תנתן בחיק השם כי רוחו מרחפת ע״פ חבור המשנה, ואם טוב עשו בעל הגמרא לסמוך עליו ולהוציא ממנו דינים והלכות עפ״י כללים מונחים שקצתם אינם מתקבלים על שכל הישר וחקי ההגיון (כוף אזנך לשמוע) הלא יתעורר בצדק הפסק בקרבנו אם היתה המטרה שומה נגד פניהם להוציא הדין לאמתו ואם לא היה כל ישעם וחפצם להטריד המחשבות מעניני העולם החיצוני ולהציב ציונים רק לענינים תלמודיים שהם לדעתם (ידעתו לא נאמר) כבשונו של עולם הפנימי״. ספק זה האחרון, אשר הורה לכותב הזה שכלו הישר והקיו חקי ההגיון, נתעורר עליו מכבר כדומה לי ה׳ ישי״ר (כ״ח ז׳ מכתב ה׳), אך אנכי לא קראתי המכתב הזה בכ״ח עד תומו כי קצתי בדבריו ומרוב שיחי וכעסי צא אמרתי לו. וכן מביא את המכתב הנ״ל הכותב הזה בס׳ החלוץ באמרו „אין בחפצי להרחיב הדבור, כי כבר האריכו בו גדולים וטובים ממני, אחד הי׳ אברהם הוא ידידי וכו׳ גייגר וגם ידידי ישי״ר העמיק בזה, והעביר לפנינו איזה כתבים

בכ"ח ז') המורים באצבע כי נטו בעלי התלמוד מפשט הברור כאור השמש, וזה מקרוב כברני במכתב יקר והראה איך דברי המשנה סבבו ההרחקה מן הפשט הברור עד היום הזה". ודבריו אלה של יש"ר מתאימים ומסכימים עם דרכו בספרו החדש „תכונת הקבלה" אשר ייחס אותו להרי"א די מודינא. והנה אם גם כי אקח חלק ביגונך, יקירי, על כי נהפך האיש ההוא לאויב לנו, בכל זאת גדלה שמחתי מצד אחר, כי נפלה המסוה מעל פניו למען יראה כל העם בבשתו, ולא יצודד עוד נפשות נקיים להמית אשר לא תמותנה! — נשוב אל ס' החלוץ. אחרי כי הרבה דברים ויבטא בשפתים יביא לנו התולדה היוצאת מדבריו אשר הכביר מלין עד הנה איש השפתים ואמר: „ומצינו למדין שאין לנטות אחרי התלמוד ולהחזיק בדבריו חזוק עולמי בפרט אנחנו דור זה הנתונים תחת מלכיות של חסד, אין אונס ואין נוגש, ובטל טעם בטל דבר". ואחרי כי התוה תו ההשחתה על המשנה והתלמוד, ידעתי כי כמוך כמוני תחשוב אשר ישוב עתה למדרגת הקראים, ולא יאמין רק בדברי התורה, וממנה לא יזוע, אכן לא כאשר שערנו בנפשנו כן הוא, ועד מהרה תגלה לנו טעותנו, כי אמר „רק בעלי התלמוד דבקו במלות הכתובות בתורה", ולהלן: „גם בספר התורה עלו קמשונים שגיאות ושבושים כמו השנויים בין דברות הראשונות לאחרונות, ומי שיצלח למצוא תיקון יפה הרי זה משובח". — נחזור עתה בקצרה על כל החדשות אשר שמענו: בעלי הגמרא לא הבינו המשנה בעלי המשנה לא הבינו התורה, ובתורה עצמה עלו „קמשונים ושבושים", מה נשאר לנו איפוא מהתורה הכתובה והמסורה אשר שם משה לפנינו ע"פ השם? אשאל אותך, כותב החלוץ, הודיעני — „אין כל מאומה, ישיב אמריו לי, הספרים האלה לא יפתחו עוד וסגרו על מסגר ומרוב ימים בל יפקדו עוד". ומי ומי ספרי הדת אשר יבואו תחתיהם, אשאל עוד הפעם — „ס' החלוץ העובר למלחמת הדת והתושיה" יענה על שאלתי. אל יחר בעיניך מחבר „החלוץ" ואדרבה עוד הפעם, הנה ס' התורה המשנה והגמרא הרחקת מעל גבולך, ומה זה איפוא „הדת והתושיה" אשר אמרת כי למלחמתם תעבור לפני בני ישראל? — על זה ישיב: „התורה אשר נשים לפני בני ישראל תראה להם את דרך החיים אשר ילכו בו. חיי העונג, חיי החרות והחפשית, ואין דבר ימנענו לעשות את אשר בשירירות לבנו, ואת אשר ייטב לנו, ומלחמת הדת הזאת נלחם, נחזק' במסמרי שכלנו, כי האביונה והתאוה ישחדו בעד השכל, והוא ילך אחריהם, ויוכיח ויתיר לנו כל תאות ומשאל נפשינו". כן האיש המחבר ס' החלוץ, וכן הספר הזה לפני, ידידי היקר, ואקוה כי כן יהי' גם בעיניך. ואם עוד לפני בואו לעיניך אך בשמעך ממנו הפיח בקרבך כעס וחמה, אף כי בשמעך כל הנאצות הגדולות האלה, אשר לא נשמע עוד בלשוננו הקרושה מיום שידובר בה. ובזה אשים קנצי למלין, ואניח תשובת שאלתך אודות תכונת שור המזיק על פעם אחרת, כי ארכה לי המגלה יותר מדאי. ועם בקשתי לשלוח לי העתק ממכתב הרב שי"ר אודות ס' תכונת הקבלה וגם המכתבים אשר

שפכת בהם בוז ולעג אתה וידידך על סמ״ן, הנני ידידך ורעך כנפשך...
ש.. ה..

ב.

פה קראקא בחוהמ״ס תרי״ר.

כבוד הרב הגאון המפורסם, החוקר המהולל, שמו הטוב נודע ביהודה ובישראל מו״ה שלמה יהודה ליב הכהן רפאפורט ראש ואב״ד דק״ק פראג המפוארה, יחייהו ד׳ ויקימהו עוד ימים רבים לתועלת חכמת ישרון ולשמחת החכמים והשלמים.

אם כי חלפו ועברו כשני ירחים מעת ערכתי מכתב לכבוד הד״ג לא חדלתי מיחל לדבריו המאירים, ולבי אמר לי אעפ״י שיתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר יותר מדאי ולעת יהי׳ לו רגעי מנוחה מטרדותיו המקיפות אותו מכל צד ומשאר מונעים ודברים המעכבים את התשובה, גם לך יאציל איזה מהם ויזכרך לטוב בין אוהבי החכמה והתושי׳, במכתב מלא חן ואהבה כדרכו לעורר ולהזק כל צעיר לימים. אשר נפשו כוספת אל הלמודים. ומאד שמחתי כאשר הראה לי בנו החכם מכתב מאת הד״ג אשר בו ראיתי כי לא הי׳ למראה עיני קדשו ס׳ מונה״מ והחלוץ אשר עליהם יסבו צירי מכתבי הקודם, כי חשבתי למשפט אשר אם הד״ג יראה רק בהשקפה שטחית תכלית ס׳ החלוץ, אשר עם „בחינת הקבלה״ בדבור א׳ נאמר, יעשה שאלתי להשיב הכסילים ההם כאולתם, ודגל מחנה יהודה יצא בראש לוחמי מלהמת התורה והתעידה. אך נעצבתי מאד בראותי כי זה זמן אשר באו הספרים לידו ואין קול ואין קשב מאת הד״ג, כי באמת רק אל שכר כזה יצפה כל איש צעיר לימים אוהב הלמודים אשר יש לנו כמה מבטלים ולפעמים בזיון וקצף, אם בעיני איש מאנשי השם אשר זכרו לא יסוף מקרב עמנו ימצא כבוד ויקר ואשתמש בדבה״ג אשר מחוץ יושיטו לו שרביט הזהב אם גם האורב יושב לו בחדר. ע״כ עתירתי לפני הד״ג, אם טרדותיו יעצרוהו להשיב הכסילים ההם כאולתם בעצמו, להודיעני עכ״פ אם ראוי להשיב, כי מצאתי אשר יש״ר מסמא את העינים בספרו ולא עיין כלל במקור השמועות אשר מביא. לדוגמא בהערה צד רס״ד בדברו על נסוך המים הביא דברי הגמרא: נאמר בשני ונסכיהם כו׳ מכאן רמז לנסוך המים מה״ת, ודבר ידוע הוא שכל ענין הנלמד מכח רמז אינו הל״מ ולא ידע כי הוא קושיית הרמב״ן על הרמב״ם בס׳ המצות שרש ראשון, ולפי״ד נשמר מזה הרמב״ם בפירושו למשנה ט׳ פ״ב בסוכה אשר כ׳ נסוך המים הוא הל״מ, ויש לזה רמזים נסתרים בתורה, כי כך הם דברי הרמב״ם בהקדמתו לסדר זרעים: דבר שאין לו רמז במקרא ואין נקשר בו ואי אפשר להוציאו בדרך מדרכי הסברא עליו לבדו נאמר הל״מ ואל זה כיון הרמב״ם באמרו נסתרים שהוא דבר שאין נקשר בהכתוב כרמזים הרחוקים של לימוד נסוך המים. שנית כ׳ ולא עוד אלא שאמרו מ״ק ג׳ ר״ג וב״ד נמנו אל ב׳ פרקים אלו ובטלום ומה שייך מנין על דבר שהוא הל״מ, ואיך אפשר

לבטל אותו וכו׳ ועל זה נאמר שטיא שפיל לסיפי׳ דקרא שהוא קושיית הגמרא במקומו. שליישית כ׳ ולענין ערבה הוכרחו להשיב שכחום וחזרו ויסדום כו׳ ולא ראה כי מסקנת הגמרא כאן במקדש כאן בגבולין. והואיל ונסוך המים מעניני דיומא הוא, אשאל את רבינו אולי אתו לפרש דברי הרמב״ם בפירושו למשנה ו׳ פ״ג דזבחים שכ׳ ר״א סובר שזה חייב מה״ת לפיכך המנסך מי החג בחג בחוץ חייב, ואין הדבר כן לפי שאינו אלא הל״מ ומסקנת הגמרא אישתמיטתי׳ הי׳ דר״י כו׳ וגם ר״א סובר שהוא הל״מ. ומה שדחק בתוי״ט לפרש לפי הנוסחא המובא ברע״ב, אנכי שמעתי ולא אבין כי אם יובנו סוף דבריו וניסוך המים בחג לאו דאורייתא סוף סוף לא יובן הלכך מחייב עלה בחוץ מכלל דאיכא למ״ד דרבנן ומסקנת הגמרא בהפך וגם החות יאיר קצ״ב כ׳ עי׳ דבריו דאיכא למ״ד דרבנן ולא ידעתי אנה ואולי דעתו לדעת התוס׳ בשם הי״מ. ואולי בחכמתו הרבה ימצא מסלול נכון בזה, כי לפי דעתי הקלה יצדקו דברי החוקר המהולל מהר״ן במנה״ז כי תחת שם הל״מ יש הלכות שהם הגבלות למצות דרבנן או גם לגזרתם ושנזכר בשם זה בתלמוד גם מה שהוא מנהג ישן בעלמא וכדברי הרא״ש מקואות ס׳ א׳, אשר בזה כל ראיות ישי״ר רוח תשאם וסערה תפיץ אותם ובזה אשים קנצי למלין ואשתחוה מול הדרת כת״ה

אברהם יעקב ווייצענפעלד.

ב״ה.

כבוד החכם היקר המשכיל המושלם מוהר״ר אברהם יעקב ווייצענ-פעלד נ״י.

ראיתי המית לבו הטהור על כתבי שטנה חדשים מקרוב באו מאת המכנה עצמו ישי״ר, והוא אמנם עקש דרכים וגם מעות עלינו את הכתובים, עם דברים הנמסרים בע״פ, ובעל החלוץ הוא מחרף ומגדף עוד יותר, ודובר נבלות על רבינו הקדוש מיסד המשנה ויציגהו לגס רוח וקצר דעת ח״ו. ומה נאמר ומה נדבר על זה? אך מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל, השמיע את קולך ברבים. והנה אני כבר כתבתי ליחידים בארץ אשכנז וגם בפולניא על התועבה הזאת האחרונה כי יצמח לנו ח״ו היזק גדול מצד שונאי ישראל בעמים, וישמחו כמוצא שלל רב, במצאם דבה רעה כזאת על מיסד תושבע״פ, אך להדפים עתה מאומה על ענין כזה ביחוד, כמעט נמנע ממני, כי מלבד טרדותי הרבות והעצומות, הנה אתראה כמו נוגע בדבר, בעבור כי זה בעל החלוץ, אשר שמו שור. ושור נגח הוא מתמול גם שלשום דבר גם עלי נאצות, וחי נפשי כי לא נגעו אל לבי מאומה, ועפר אני תחת כפות רגלי רבינו הקדוש ז״ל, ואיך יפצעוני דברים אשר יצאו מפי עז פנים ונבזה כזה, אשר יהין לדבר בגבר רם ונשא? אך בכל זה אם אשפוט אתו יעיז ברגע ויאמר כי רק בעבור כבודי ארגיז עליו, וכבוד רבינו הקדוש לא נגע אל לבי מאומה ח״ו, ולכן מי זה ירא ד׳ אשר יחרד עוד על דת ישראל ואל כבוד קדושיו כמוך היום, פתח פיך ויאירו דבריך. אך

כפי עצתי תעריך דבריך במליצה ודעת דבר ברור על אופניו, לא ברדיפה עד תהום רבה אך במוסר השכל, כי אוי לדור כי ימצאו בו עוד עזי פנים ורשעים כאלה ושם מין ואפקורס לא ישמע על פיך, כי באלה הורגלו האנשים ההם וישחקו לזה, אך יהי׳ דבריך יותר כמתאבלים ומקוננים כי נפלנו בידי מתעללים כאלה אשר יתנו חירות לעטם וימשחוהו ברעל, ועם ד׳ יתן לחרפות. כי יש כבר בעמים יודעי לשון עברית, וכמה מומרים ומלשינים יריעו ויאמרו האח האח, מצאנו און לנו, וכזאת לא עשו עוד קרייצענאך והאלדהיים וכדומה לאלה. והנני ידידו ומכבדו

שלמה יהודא כהנא רפאפורט.

יום וי״ו עש״ק ו׳ טבת תדי״ר לפ״ק.

ג.

פה קראקא ד׳ כסלו תרי״ד.

אל רעים אהיבים ונחמדים, בתבונה ובדעת נצמדים, בתורה ובחכמה הוגים, כבוד מו״ה ש. ה. וכבוד מו״ה מ״ר שיחי׳ יברכם ד׳ ותעשינה ידיהם תושי׳.

בקשתם ממני ידידי לפרש לכם באר היטב דברי אשר באו במכתבי הקודם רק ברמז וכוונה צפונה, אעשה בזה מאוייכם אם כי בקושי נתרציתי לזה. כבר נודע בחכמת הבקורת, כי התלמוד כמו שהוא בצורתו לפנינו בא אלינו מימי הגאונים, כי אם כי התחילו לכתוב על ספר האמורים האחרונים השלימוהו הגאונים כמו מאתים שנה אחרי כן בסידור הפרקים והמסכתות, גם באו מהם ומתלמידיהם מאמרים שלמים בעניני הגדה והלכה אשר יתנו עדותם, כי מאוחרים הם. ובפרט מתלמידי ר׳ יהודה גאון, וראי׳ ברורה שאין עלי׳ תשובה היא לדעתי הגמרא שבת י״א: אמר ר״א אנא עבדינא למתא מחסיא דלא לחריב, והא חרבה? מאותו עון לא חרבה, וידוע דמתא מחסיא לא נחרבה עד זמן הגאונים, ש״מ דהקושיא והתירוץ מאוחרים מאד, ולכן השערה קרובה היא אצלי, כי אותם אחרוני המסדרים אשר היו תלמידי ר׳ יהודה גאון, לקחו כמה מאמרים יקרים מקדמונינו אשר מכוה המליצה על פניהב, ואין תוכם כברם, כפי צורתם החיצונה משטחיותם ואל תוכם לא באו, כי באורך הזמן נשתנו דרכי ההשגה והמושגים השונים ומהם אצלנו כמה משא ומתן על מאמרים מקדמונים אשר שקול הדעת הנכון גוזר בהשקפה הראשונה כי הם תפוחי זהב במשכיות כסף והם לקחום כפשוטם; עיין לדוגמא שבת י״ג: אמר ר׳ יצחק קשה רמה למת, אשר פירושו האמתי הוא על בזיון הנפש (עיין תוויו״ט אבות), והמסדרים מקשים ממאמר זה על מאמר אין בשר המת מרגיש באזמל — עיין זבחים קי״ג מאמר רבה בר בר הנה מגודל הראם, ואין ספק כי אינו כמשמעו, רק או כדברי הגאונים אשר כל לדידי חזי לי בחלום ומראה הלב הוא, או כדברי הרב בע״מ אשר דברי רבה בר בר חנא הם

דרך גוזמא והפלגה, כמו ספורי עוברי ארחות ימים וארצות שונות בימים הקדמונים. ומתוך המשא ומתן הארוך אשר בא שם מהמסדרים, נראה כי הבינום כפשוטם — עיין סוטה ל״ג מאמר ר׳ יוחנן: לעולם אל יסדר אדם צרכיו בלשון ארמי שאין מלאכי השרת נזקקין לו ועיין אלי׳ רבה א״ח סי׳ ק״א מובא בשם הראב״ד באור המאמר הלזה והם לקחוהו כפשוטו *). גם נפלאו ממני דברי אביי פסחים ט׳ ע״א כפי שתמה עליו רבה שם יורה כי לא ידע חלוקו מטבע החולדה והאיך יעלה על הדעת לשגות טבעי היצירים מכח קושיא. ואולי יהי׳ בידכם לפרש מה בזה, ותדעו ידידי! כי לולא אשר מעולם לא עברתי על דעת חברי, ולולי ידעתי אשר הבנת המאמרים כצורתם וכהורתם הראשונה הוא אבן נגף וצור מכשול אל האמונה הצרופה, אמרתי סגור יהי׳ השער הזה לא יפתח, כי בדור הפלגה בדעות כזה יחשב אומרם אל דובר סרה על כבוד חז״ל מהמאמינים כצורתם ולדברי שגעון ורעיון רוח מאותם אשר בדברי קדמונינו ישימו תהלה. כי מעטים המה כת אוהבי השכל ושומרי תורה אשר יראו יושר הדברים ויכנסו הדברים לאזניהם. אך אהבתכם ואהבת האמת הרהיבה בנפשי עז להביא סתרי לבי באלה על הגליון, כי קסם על שפת המשורר הרומי באמרו, ברק האמת כי זורח, אופל השקר כלו בורח, וידידי במטותא מניכו, אשר בל תבואו עלי בסופה וסערה, רק בקול דממה דקה כראוי למשכילים כמותכם אל ידידכם הנאמן בלא לב ולב

אברהם יעקב ווייצענפעלד.

פה לבוב ד׳ טבת תרי״ד.

אל כבוד רעי יקירי החכם המשכיל הנבון כש״ת כמר אברהם יעקב ווייצנפלד נ״י.

אוהבי ורעי היקר! מאד יקרו לי דבריך, בראותי כי כאיש גבורתך, ללחום מלחמת האמת ותאזור מתניך לקראת גבורי אנשי לב אשר אין עוד על עפר משלם, ועליך יצדק המשל אשר המשיל רזי״ה ז״ל בהקדמתו לספרו בעל המאור ע״ש, אולם כמו יקרו לי אמרותיך, כן רגזה נפשי, כי היית פחז כמים במשפטך, ולא כן דרך המשיג האמת האמתי, אשר בטרם יחרוץ משפטו, יפן לראות להצדיק הדברים בכל היכולת, ואחרי אשר יראה כי אזלת יד התרוצים, או אז יחרוץ משפטו, לכן הסכת ידידי ושמעני גם אני איך מצאה ידי להשקיט רוחך, ותשב הסערה לדממה. וראשונה אגיד לך ידידי כי אל יפול לבך, ואל ינוד רוחך, פן צרור עון בכנפיך, אשר עתק יצא מפיך על רבותינו מסדרי התלמוד, סור נא וראה מה שכתב הרב הגדול בעל תוי״ט ז״ל בנזיר פ״ה בהצדיקו שם דברי הרמב״ם ז״ל שפי׳ המשנה שם נגד דברי הש״ס שם במקומו, וכתב הוא ז״ל כי אין הפרש בין פרוש התנ״ך לפי׳ המשנה, כי כמו שהרשות נתונה לפרש התנ״ך פרוש אחר זולת פרוש

---

*) עיין הכותב בעין יעקב ריש פרק קמא דשבת שכתב כי ענין זר הוא להאמין כפשוטו אשר אין מלאכי השרת מבינים לשון הארמי.

הש״ס, כמו שעשו כל המפרשים הפשוטים ובראשם רש״י ז״ל, כן הרשות נתונה לפרש במשנה פי׳ אחר דלא כהש״ס, ורק שלא יהי׳ נ״מ לדינא ע״ש דבריו הנעימים והביאם החכם יש״ר בהקדמתו להעתקתו האיטלקית לתורת ד׳ ע״ש. לכן ק״ו בנו של ק״ו, כי רשות נתונה לפרש במאמרי חז״ל פי׳ אחר מאשר פירשו בו מסדרי התלמוד במקום שאין נ״מ לדינא.— אבל עם כל זה אני אומר, כי שגית בדבריך אלה. והנה ראשונה מ״ש על פי׳ התוי״ט באבות ד״ה מרבה בשר, אשר לפי פרושו לא מקשה הש״ס מידי בשבת דף י״ג ע״ב, הנה אין בזה אשם נפש רבותינו מסדרי התלמוד אשר רצו לתרץ שטחיות המאמר לפי צורתו החיצונית, אשר היא נחוצה לפני ההמון, ומה שכתבת על מה שפלפלו בזבחים דף קע״ג ע״ב בענין אורזילא בר יומא דרבב״ח כו׳ אשר כל הרואה ישתומם, כי דברי רבב״ח או שהיו בחלום, או שיש להם תוך, עכ״פ אין הדברים כפשוטם, ועל מה ולמה יגעו ועמלו רבותינו מסדרי הש״ס לתרץ, האיך הכניסו הראם בתיבה? הלא כה תשאל אחי? ראשונה אגיד לך ידידי, כי כבר קדמך בזה הרב החכם בעל שבילי עולם ה״ב דף נ״ז ע״ב במהוז בארקא ע״ש שגם הוא עמד בזה, אמנם שמעני ידידי, ויהי אלקים עמך. דע לך אחי, כי דברי רבותינו ז״ל אם אמנם במליצותיהם ספינים טמונים חכמות וסודות מסתרי הטבע, או הדומה לזה, כמו ספורי רבב״ח ודומיהם — בכ״ז טרחו ועמלו מסדרי הש״ס, בכל מאי דאפשר, ליישב גם הצורה החיצונה למען לא יסתרו דבריהם לעיני ההמון, את ספור התורה הקדושה בענין מי המבול ותיבת נח, ועפ״ז תבין ידידי מ״ש הרב״י בטוא״ח סי׳ יו״ד, לראי׳ דאשה כשרה לטות ציצית ממאמר אחד מספורי רבב״ח שמצאו בים קרטלוסא (פי׳ ארגז) ורצו לקחת אותה, ויצאה בת קול ואמרה, מאי אית לכו בהדי קרטלוסא דדביתהו דרבב״ח דעתידא למישדא בה תכלת לצדיקי לעלמא דאתי עיי״ש, ומזה הביא ראי׳ דאשה כשרה לטות ציצית אשר לכאורה כל הרואה ישתומם על המראה וכי מדברי אגדה כזו, אשר היא מבהלת אזני השומע, נלמוד דינים קבועים בעניני התורה, אבל הוא הדבר אשר דברתי, כי אם אמנם דבריהם ז״ל לא נאמרו כפשוטם, אבל בכ״ז מאשר הלבישו ז״ל רעיונותיהם במהלצות מאמרים מורים כי אשה כשרה לטות ציצית, נדע שהדין הוא כך, דאל״כ לא הי׳ להם להלביש בדברים אשר אין להם שחר, וכמו כן כל מ ש ל אף אם לא הי׳ בעולם, עכ״פ מכרח להיות שאפשר שיקרה כך, דאל״כ לא הוו מעיילי פילא בקופא דמחטא ודי״ל. וכן מה שכתבת מסוטה ל״ג, גם אם ננקוט אשר הפי׳ האמתי הוא פי׳ הראב״ד ז״ל שהביא בא״ר סי׳ ק״א, מ״מ רואים אנו שלשון קדש היא יותר חשוב בעיניהם, וא״כ למה דברו הם עצמם בלשון ארמי, ולכך משני שאני ב״ק כו׳ אולם התי׳ השני של הש״ס שם צ״ע לפ״ז ודו״ק. גם מה שכתבת בפסחים דף ט׳ ע״ב, כי דברי אביי המה נגד השכל, ואיך טעה בדבר פשוט כזה, דע לך יקירי כי גם בזה לא צדקת, הלא ידעת אם לא שמעת, כי הרבה דברים ספונים טמונים בסתרי הטבע, עד כי יש ויש בעלי חיים אשר יגידו האותיות לאחור מתי יהי׳ גשם על הארץ, כי

מסתתרים באהליהם בטרם ירד הגשם, וגם כל בעלי כנף יסעו גדודים גדודים בכלות הקיץ לארצות החמות, כאלו נחה עליהם רוח נבואה, אשר ימי הסתו נכונים לבוא, וגם הדרקין יודעת עת לדת יעלי סלע עיין סופ״ק דב״ב, ועוד נפלאות כאלה ממפעלות תמים דעים, אשר ע״כ דברי אביי לא לזר יחשבו באמרו כי בי״ג דשכיח ריפתא בכלהו בת לא מצנעא, בי״ד דלא שכיח ריפתא בכלהו בת לא מצנעא, כי כל אחד מאישי הטבע יעשה את שלו מבלי דעת למה, אמנם רבא בא בטענה אחרת, כי בשביל זמן קטן כזה דהיינו איזה שעות לא תנח רוח נבואה הטבעית על החולדה, דהרי ביו״ט יאפו פת חדש דהיינו מצה, וא״כ יהי׳ לה ביום מחר מה לאכול, וגם היום יש לה לאכול. וא״כ למה בי״ד תטמין, וזהו שדייק רבא, וכי חולדה נביאה היא, דידעא דהאידנא י״ד לא אפו עד למחר, אשר שני תיבות אלו מורים למדי, כי לו לא היו אופים בימי הפסח הי׳ יכול להיות כי רוח נבואה הטבעית מתנבאת אצל החולדה ומטמנת על ימים הבאים, לא כן עתה, אשר ביום מחר יאפו פת, א״כ למה תטמין. כ״ז כתבתי לך למען האמת ולמען השלום, כי חובה עלינו לקבל ביראה ופחד את דברי רבותינו ז״ל אשר כל רז לא אנים להם בכל החכמות, כמו חכמת המדידה והשעור, מהלך הככבים וסוד העבור שמסרו לנו ז״ל, יעיד על רחב לבבם, וע״כ באו כל דברי האגרת, ושים זאת לנגד עיניך למשמרת, לבלי תת נגד רבותינו ז״ל כתף סוררת, כי מפיהם אנו חיים ובאורם נראה אור, ידידך מוקירך ומכבדך

מאיר ריינהאלד.

פה לבוב י״ט טבת תרי״ד.

לידידי המשכיל היקר, לכל תכלית חוקר, מו״ה אברהם יעקב ווייצענפעלד.

מכתבך מיום ד׳ כסלו לא קבלתי בלתי היום יום י״ט טבת, כי ידידנו ר׳ לא מסר אותו לי עד הנה וע״כ אוחיל כי לא תשים אשם נפשי על האחור והדינני לכף זכות כרב טובך; גם אקוה ממך סליחה על פשעי כי לא מצאתי מענה עד הנה על מכתביך הקודמים, אך חבל על דאבד מכתב אחד אשר כתבת לי ואשר הזכרתו באגרתך הראשונה ותתמה על החפץ על אשר לא השבתי לך דבר על חדושיך. כי אמנם לא בא לידי ולא ראיתיו עד הנה, ובקשתי שטוחה לפניך לגלות את אזני שמץ דבר מהחדושים הנמצאים בו, גם לעשות את שאלתי במכתבי האחרון ולכתוב לי דעתך נדון ס׳ תכונת הקבלה אשר מחברו הדפיס עתה מכתב במה״ע פירטעליאהרעסשריפט — אשר ממנו, בחשבך כי לא ראיתיו, העתקת למעני מכתב רנ״ק — ובו מתרעם וצועק מרה על כי אין משים על לב ספרו תכונת הקבלה ומשבח שמה את החלוץ ואומר: „מה נפלא החזון הזה׳!— לא לחנם הלך הזרזיר אצל העורב.—

עתה, ידידי, בנוגע לדבריך על קצת אגדות צר לי מאד, כי הנני מכרח לדבר משפטים אתך, וקשה עלי ביותר להוכיחך על פניך ולהשיג על דברי ידידי אשר אהבתי, אך מה אעשה, אם אחדל והטאתי נגד חז״ל, ואם אסכים עמך .אסכים גם נגד האמת אשר בצלה חמדתי לשבת. לא ידעתי, ידידי, מה זה היה לך? הלא אתה אשר דרכך תמיד להעמיק חקר בעיון ולא תוציא דבר שאינו מתוקן ומובחן בכור הבחינה. לא לבד מאמרי אגדה אשר קצת יחשבו איזה מהם למאוחרים ונכרים הם בלשונם, כי בא בהם ערבוב לשון ארמי ופרסי במשלי ההמון, לא לבד אותם הרחקת מעל גבול התלמוד אלא גם מאמר אחד בהלכה ודת ודין (בפסחים דף ט׳ ע״ב) הסירות וגזלת מבעליו, מאביי אשר נקרא שם שמו עליו, ונודע כי ההלכות נשמרו מאד בלשונם הקבוע מימים קדמונים, ונאמרו בלשון שוניהם, כאשר הקפידו מאד ע״ז הכז״ל באמרם חיב אדם לומר בלשון רבו ולא נסדרו בימי הגאונים כאשר אמרת רק בימי רב אשי ורבינא (או השם בשלמותו רב אבינא, כאשר נתנו ע״ז הסמן בגמרא אבינה לאחריתם), והוא הי׳ סוף הוראה ר״ל סוף האמוראים כי הוראה הוא שם מפשט מהאמוראים כאשר כבר העירו ע״ז, ומאז והלאה לא נוסף עוד מאומה בתלמוד רק איזה סברות אשר ע״כ נקראו הבאים אחרי חתימת התלמוד רבנן סבוראי, והוספות כאלה הזכירו הראשונים ז״ל כמו ריש קידושין וריש ב״מ, ונאמרו או בסתם או על שם אומריהם המאוחרים כמו רב אהאי וכדומה לא ליחס אותם לקודמים להם כאשר הוא במאמר שהבאת, וא״כ איפוא אחרי אשר הוכחנו ברור כי המאמרים ההם הם מרבותינו אשר נקרא שמם עליהם מי זה יהין ויעיז פנים ליחס להם הטעות בפרוש דברי הקודמים, לרבותינו אשר קבלו תורתנו תורת אמת והורישו לנו חמדה גנוזה זו. אין זה אלא כל קביל די רוח יתרה באיש האומר כזאת ושקר נסכו, אבל לא כן חלקך, ידידי, וחלילה לך להטות אזנך לאנשים כאלה המדברים תועה על משיחי השם, כי מי אשר ישלח לשונו בהם ונקה? נשובה נא אל ראיותיך ונשוב נתפלא על קלותך ומהירתך להשיג על דברי קדמוני מבארי האגדות ולא לדרוך במסלתם, אשר אם לא הבינו הם איזה דבר תלוי זה בחסרון ידיעת עצמם וקוצר השגתם, וכן ראינו באמת הרבה מאמרים בתלמוד נשארו מכוסים בעלטה זמן רב ונעלמים גם מחכמים גדולים, עד אשר באו חכמים אחרים והקרום והסירו הלוט הלוט עליהם והמסכה הנסוכה על סודותיהם. והנני מוסיף עוד להפליא עליך הפלא ופלא מה הכריחך ליחס להם הטעות ומה ימריצך כי תענה ותחשוב כזאת על עם אלקים ותחשוב מחשבות לידח מספר התלמוד נדח, וכי כעורה היא זו אשר הביאו רבים לישוב קצת אגדות, באמרם כי מה שהוסיפו בעלי אגדא אחרונים על הקודמים להם נוספות אשר נראה מנגליהם כי הבינום על פשטם וכפי מובנם השטחי, היא רק להמשכת המשל ולייפהו וגם להסתיר ע״י פלפולם את עניני הסודות אשר יזמו להסתירם, עיין תולדות רש״י לרש״ב הערה ל״ז על הגוזמאות אשר הביא גם הגמרא דזבחים שהבאת, ועיין ג״כ מכתב רנ״ק נגד ריש״ל

בכ״ח על דרך חכמינו זו שכל למו, ואמר שם להתנצלות הרמב״ם ז״ל, אשר עשה הסעודה לעתיד משל נגד מה שהשיגו הראב״ד ז״ל בפ״ח מהלכות תשובה, שא״כ אין כאן כוס של ברכה שהזכירו חז״ל״ והשיב הוא להצטדקות הרב כי כוס של ברכה הוסיפו רק רז״ל להמשכת המשל ויפיו, וכן בספרו מנ״ז בבאור דברי הגמרא קדושין דף מ׳ „למה צדיקים נמשלים בעוה״ז וכו׳״ אמר כי לדעתו הבאור שם בגמרא מאוחר למאמר העקרי, בבדי לקרבו להבנת ולתועלת ההמון והתלמידים שלא באו עדיין בסודות אלו. ואף גם זאת אמר אח״כ כי לפי עומק הראוי ירמוז הבאור בגמרא גם לפרושו, ועתה נסורה נא ונראה אם גם מאמריך אשר הבאת לא יוכלו לסבול באור המפרשים אחר הפשטת אדר המליצה, ואם לא נוכל לפרשם כפי עומק המושג התוך שבהם והטמון בחבם; נעביר ראיותיך אחת אחת לפני שקול הדעת הישר, ונציג אותם לפני כס משפט הבקור אשר לא לפניו חנף יבא, ואז נראה מה יהיו הוכחותיך. — חשבת כי לקחו בשבת י״ג ע״ב המאמר קשה רמה למת וכו׳ כפשוטו, מדהקשו מזה על אין בשר המת מרגיש באיזמל, אם כי פרושו על הנפש כפי התוי״ט משנת מרבה רמה וכו׳, ואנכי לא ידעתי אם מלת „מת״ נפרש על הנ״ש אחרי הפרדה מן הגוף אשר הי׳א באמת חי׳ וקימת ורק ע״ד המליצה מדוע לא תבון גם קושית הגמרא מבשר המת ג״כ על הנפש, כי אם קשה לנפש אם רמה וסס יאכל גופה, הלא גם נפשו תאבל אם בשרו עליו יכאב וימחץ באיזמל? — מגמרא דזבחים קי״ג ע״ב אמרת „כי נראה אשר הבינו דברי רבה בב״ח על פשוטם ושטחיותם של דברים״, דנה מלבד מהנראה לנו בשטחיות הדבר ובהשקפה ראשונה כי הבינו הם הדברים על פשוטם אין ראי׳ כאשר הראיתיך לעיל מדרכם להמשיך הענין על ידי קושיות והוויות ולכסות אותם במעטה המשל, למען לא יראו החיצה הסודות לאין נכון להם, הנה חוץ מזה כבר הוכיח החכם בע״מ אשר דברי רבב״ה לא למשל ולמליצה נתנו רק אמתת מציאותן יסוד בהם אע״פ שבאו בהם איזה דרכי גוזמא בלשון כפי הזמנים והמקומות. — השתוממת על גמרא סוטה ל״ג ע״א, והחלטת בנקל והשקפה ראשונה כי הבינו שם הענין ע״ד השקפה ראשונה וכי מתוך המשא ומתן נראה כי לא הבינוהו כפי פרוש הראב״ד הנכון על דברי ר״י אין מלאכי השרת מכירין לשון הארמי, והחלטת אותו רק ממה שראית באלי׳ רבה מובא בשם הראב״ד, ואנכי ראיתי דברי הראב״ד עצמם בתמים דעים, ושם מבוארים כל דברי הגמרא מתחלתם ועד סופם, והנני מעתיק לך פה דבריו המובאים שם בשם ר״י ב״ר יקר וז״ל, מטעם זה אמרו שאין מכירים ל״א כדי שלא יניחו המתפללים לשה״ק אם יתירוהו להתפלל בו וגם יראו ע״ה שלא ישגיחוהו ללמוד מאחר שיוכלו להתפלל בלשונם ור״ל שאין מלאכי השרת משגיחין בו באדם שהתפלל בל״א להביא תפלתו לפני המקום״ ועל תרוץ הא בצבור אמר „כי בצבור שכינה שורה ואין צריכים למלאכים שיביאו את תפלתם״. (ונ״ל שחשש שיניחו לשה״ק ליכא ג״כ בצבור והמשיכו המשל שהתפיסו מתחלה) ועוד מביא פרוש אחר שאין מה״ש מכירין שום לשון בעולם כ״א

לשה״ק, והקושיא מב״ק יפרש לפי פרושו הראשון, איך ידברו עמנו המלאכים בל״א אם אין משגיחין בנו אם אנחנו מתפללין בו וכפי הס״ד אשר הב״ק הוא מלאך, ובעין פרוש השני הי׳ גם בע״מ וז״ל בשעה שמקדש עצמו לתפלה ראוי לו לדבר בלשון הקדש אשר ידעו בו כל פמליא של מעלה מאז נתנה התורה הקדושה כי אז בה דבר השם וכל קדושיו עמו, והנה המלאכים לא שמעו מעולם שום לשון רק להי״ק לבד בעת מ״ת כפי הדרשות על רכב אלקים רבותים, ומעתה באמרו ל״א כוון לכל לשון חולין, ועולה יפה תי׳ הגמרא הא בצבור שהתפלה במקהלות מעוררת ומקדשת הכונה אע״פ שנאמרה בלשון חול ולא כן ביחיד עכ״ל. ואם נפרש המאמר כפי פי׳ הכלבו הידוע כי כוונת ר״י באמרו מלאכים הוא לכחות הנפש כאשר נקראו כן לפעמים, ור״ל כי אין נזקקין לשום לשון חול כי אינם מוכשרים כמו לשה״ק לתפלה ולשאר ענינים קדושים ואין מעוררים הכונה כמותה, הנה נוכל גם לפרש תרוץ הא בצבור כפי פרוש הרב מפראג בע״מ שהבאנו, וגם קושיית הגמרא בענין בת קול כי איך יתכן שתבוא לאיש ב״ק אשר הוא קרוב לנבואה במדרגה קדושה כזאת בלשון אחר ולא בלשה״ק. — ואשר נפלאת על דברי אביי בפסחים ט׳ ע״ב בענין חולדה אשר השיב עליהם רבא, הנה בעיני לא יפלא כי נודע דרך זה הרבה בתלמוד, ועיין רש״י מגילה דף ג׳ ע״ב ד״ה מהווה הוו שכתב וז״ל: ואורחא דסוגיא דגמרא לתרץ דבר שאינו עד דטרח ומעמידה על בוריו, מפי רבי עכ״ל. הראיתיך ידידי, כי כל ראיותיך שהבאת לא יוכיחו מאומה אך נהפכו לך לרועץ, ודברי שקול הדעת עם דברי חכמים, שרירין וקיימים, ועם התקוה כי תשא פני ותסלח על השגותי ותוכחתי, ותקבל האמת ממי שאמרה, ואת דברי תקבל באהבה כמו יצאו מלבבי, הנני ידידך ומוקירך ש. ה.

ד.

פה קראקא, כ״ד טבת תרי״ד.

נבון והוקר, עד מקום שידו מגעת מבקר, כבוד מו״ה ש. ה.

לא כל מה שהעלו חכמים גדולים חקרי לב על ספר הוא זהב טהור ואמת ברור שאין להרהר אחריו, וכמו שנמצאו כמה גנבי בשיקא ומזייפי מעות, כן נמצאו מגנבי דעת וגונבי לב ומזייפי ספרים.

חכם אחד.

אגרת הבקורת מלאה חבילות חבילות טענות והשגות קראתי והא לך אפריון רחומי על רוב זריזותך והשתדלותך לעמוד לימין חכמים ולהחזיר עטרת תפארתם ליושנה. אולם יען יצאתי חיב בדין מבלי לחקור מתחלה צדדי הזכות והחיוב ולהביאו לפני משפט הבחינה והתבונה הטהורה ודנתני לאיש די רוח יתירה בי׳, ההכרח יאלצני לאזור כגבר הלצי להפוך בזכותי ולנקותני מכל חשד גסות רוח. וחי נפשי, כי רוח יהירה לא עבר בי מעולם וגאה וגאון ודרך תהפוכות שנאתי אשר מזה האחרון לא מעט נכשלת במכתבך, אך מקודם אציע לפניך הצעה קטנה, מעודי לא ישר בעיני

המסלול הלכו בזה וגם ילכו עתה התורנים והמתחכמים בעמני בעניני האגדות ופרושיהם כי אלה מזה התורנים ברצותם לקיים שטחיות המאמרים וצורתם החיצונה בחשבם כי כל דבר הנמצא כתוב הוא אמת, אף כי לא ניתן כאן צל ההרים כאנשים, והמליצות היקרות אשר הם לבוש אל הכונה הצפונה בהם לקחו ותוכן זרקו, ודרכם דרך לא נכון הזה הוליך אותם בהכרח אל דעות בלתי נכונות ואמונה טפלה הבאים בעקבות כל דעה קדומה ותנובת ההרגל, זה חטאת התורנים הפשטנים ותהלוכתם עד היום, והמתחכמים בהיפוך ברצותם להנצל מן הפחת הזה ולפרש צפוני תעלומות רביתינו לפי מובן השכלי ולהסיר המסוה מעל פניהם, פרשו אותם שלא מדעת מי שאמרם וציפום בכתמי פז ההגיון והפלוסופיה השוררת בזמנם ובמקומם. והעבודה כי זה וזה לא הדרך העולה בית אל הוא כי תחת אשר התורנים עמדו אצל המלות ולא הגיעו אל התוך, המשיכו המתחכמים את המאמר בחבלי ההכרח ונתנו לתוכו מה שאין בו אפילו רמז רחוק ומתערובות קדש וחול כזה רק ילדי זמנים יולדו לא ילדי השכל דעות הקדמונים על טהרת אמתתן. יבכלל אומר תהפוכות הדרכים האלה הן סבה לאבדן סגלות יקרות של דעות הקדמונים אשר הם לבד מקור נאמן אל האמונה הישראלית ולכל כשרון חכמה וצדק כפי דעת התורה האלקית, כי רובם ככלם נטו אל הדעות הגוברות בימיהם וקבלו אותן בעינים עצומות. ומאשר היו בעיניהם לאמת גמור השבו להוסיף בזה כבוד ותפארת אל דברי הקדמונים אם ימצאו בהם רמזים למה שעמדו עליהם פילוסופי הדורות אחרי זמן רב והרכבו בהם ענפים לקוחים משדמות היונים בזמנים האמצעים ומשדה האשכנזים בזמן האחרון וערבבו בזה החכמה והתורה והתורה והחכמה עד שאינה לא חכמה באמת ולא תורה על טהרת אמתתה והדברים עתיקים. וגאון ישראל באמת רב האי ז״ל ואחריו ר׳ יהודה הלוי בדורו ורשד״ל בדורנו הם לבד אשר זרעו חרשו וקצרו בשדה החכמה הישראלית ויא אבו ללכת אחרי זרים והם הראוים להקרא חכמי ישראל באמת. ומאשר בדרכיהם חפצתי וכל מגמתי ורשתדלותי לבוא אל פנימיות דברי הקדמונים כפי שקול הדעת והסברא הנכונה, לא בעזר דעית החיצוניות, וראיתי כי הדברים היותר הוצצים ומונעים מלהשיג הכיוון הזה הם המשא ומתן אשר בא בתלמודנו על דברי הקדמונים, אמרתי לא יחשב לי זאת לעון ולמגרעת אם אומר כי אותם אשר כתבו חכמי התלמוד על ספר שהי׳ בימי אחרוני הגאונים (עיין מהרנ״ק) ובאו מהם כמה דברים באגדה כמו שהראה החכם הזה כמה פעמים בספרו גם מהם המשא ומתן הזה והם הבינו הדברים כפי מובנים התורנים וראיות מכריחות לזה האגדות אשר ציינתי כן תולדות הרעיון הזה בקרבי אשר הבאתיו לפניך ומילדי העברים הוא ואתה באת עליו בעקופין ונפצת את עוללי אל הסלע. עתה אעביר בכל דבריך ואביאם במצרף כור הבחינה הנכונה ולפני כם משפט שקול הדעת לראות האמת אתם אם לא. וזה החלי: השתוממת עלי על אשר גזתי מאמר מדברי אביי אשר הוא בהלכה ולא ראית כי אני רק

כתבתי: גם נפלא ממני דברי אביי במכתבי ולא עלה על דעתי לקחת אותו מבעליו ותמיה קיימת דברי אביי באמת כי מה שכתבת דאורחא דסוגיא דגמרא לתרץ דבר שאינו עד דטרח ומעמידה על האמת, זה רק בשקלי וטריא של סתם גמרא אשר השואל והמשיב הוא הוא בעצמו מתרץ דבר שאינו עד דטרח ומסיק לבסוף האמת, אבל כאן אביי הוא האומר והאיך יתכן אשר יסמוך על דברי רבא. אמרת על שבת י״ג מדוע לא נפרש קושית הג׳ מבשר המת ג״כ על הנפש וכד ניים ושכיב אמר מר זה כי דברי ר׳ יוחנן הם קשה רמה למת והכיוון הוא על הנפש כמו בכל הש״ס אין מספרין אחר המת" „אין אומרין בפני המת", אבל כאן נאמר אין בשר המת מרגיש באזמל וא״כ האיך יתפרש על הנפש והכם כמותך יאמר דבר כזה המתמיה! אמרת כי כוונת הגמ׳ זבחים קי״ג להמשיב הענין על ידי קושיות והוויות לכסות אותם במעטה המשל למען לא יתראה הסוד החוצה ודבר זה מביא לידי גיחוך. החכמים הגדולים והמפרשים עמלו והשתדלו כמה מאות שנה להוציא הסוד ההוצה ולא יכלו ק״ו בן בנו של ק״ו אשר לא יתראה מעצמו, ואשר כתבת מדברי החכם בע״מ כי דברי רבב״ח אמתת מציאתן יסוד בהם לפ״ז בודאי לא יובנו פלפולי הג׳ כי הגודל של ראם גוזמה והפלגה בעלמא.

העתקת למעני דברי הראב״ד בתמים דעים מאשר השבת כי לא ראיתיו ואני לא אדע מאי חידש בפירושו על התירוץ הא ביחיד והא ברבים על רש״י ז״ל שגם הוא פירש בצבור השכינה שורה ואין צריכין למלאכים וגם לא יובן התירוץ האחרון ואבע״א שאני גבריאל דאמר מר וכו׳ וכל עקר הקושיות והתירוצים לא אבין כי יפי דעתי בא ר׳ יוחנן לעורר העם אשר לא יתפללו בלשון ארמית לפי שהוא בלול מכמה לשונות אחרות ומשובש כמו שמצינו על רבנו הקדוש שאמר בא״י לשון ארמי למה או יוני או לשון הקודש ולפי דעת הרמב״ם בפ״א מהלכות תפלה כל עקר נוסח התפלה לא נתקן רק מבלבול לשון הארמי ושבושו עיין שם, וא״כ יתכונו היטב דברי המשנה אשר תפלה נאמרה בכל לשון הוא מדינא ור׳ יוחנן רק לעורר ההמון בא ואפילו התחלת קושיא אין כאן וראיה גמורה לדברי שכל המאמר דברי אגדה הוא ואין למדין ממנו מאשר לא הביא הרמב״ם בספרו החילוק הא ביחיד והא בצבור. גם התירוץ שבת י״ב שאני חולה דשכינה עמו אם כי הביא שניהם מרן בשלחנו הטהור א״ח ס׳ ק״א י״ד ס׳ של״ה. הראיתיך ידידי כי כל תשובותיך לא פרי השכל והתבונה הישרה הנטו רק תנובת ההרגל וגדול כח ההרגל אשר ישחד השכל ויטנו אל אשר יחפוץ ואפילו נבון כמותך יטה לדבר באחיו ולתת ברעו אוהבו דופי, אך אנכי לא כן עמדי, אש קנאתי תשקע בנהרי נהלי ידידתנו ובזה אצא מעמך באהבה רבה.

אברהם יעקב ווייצענפעלד.

פה לבוב, ח׳ סיון תרי״ד.

אלקים יענה שלומך ידידי איש תבונה, מודע לבינה, משכיל וחוקר וכו׳ אברהם יעקב וויצנפלד נ״י.

נושה אתה בי בשלשת מכתבים יקרי הערך מלא״ם חכמה ומפיקים דעת, בם שמחתני מזמן לזמן, ואנכי אחרתי את תשובתי, ואבוא היום לשלם את נשיי, ולעשות מאויי נפשי והפץ לבי אשר נגדם לחמו עד הנה טרדות ומניעות שונות אשר כתרוני סבבוני מנוחה הדריכוני, עד אשר קמתי ויכולתי להשליך צרור המניעות ארצה. ואפן אליך ידידי אשר אהבתי, להשתעשע עמך במכתבים ולהשיבך דבר כאשר עם לבבי על כל הענינים אשר נגעת במכתביך, ראשון ואחרון. קראתי דבריך נדון האגדה הבאים לחבל מעשה ידי וילדי עשתונותי אשר טפחתי ורביתי במכתבי האחרון והנני משיב ידי עוד הפעם כבוצר על סלסלות, לא כעומד על דעתי, רק לזרות ולהבר, פעם לרחק פעם לקרב, ואתה תשפוט. והנה אם כי בצדק אמרי פיך נדון המאמר (פסחים דף ט׳) ותצדק גם בשפטך בדבר המאמר (שבת דף י״ג) ולא עיינתי בכתבי אז בתוס׳ יו״ט, ועתה אני רואה כי עוד קודם להר״י ששון והתויו״ט פירש גם ר׳ ליפמאן מילהויזן בס׳ הנצחון כדבריהם, והביא עוד ראי׳ מרנקט רנב״י לשון קשה רמה וכו׳, ולא כואב רמה למת כלשון הכתוב מזה מוכח כי כוונתו על אנינות וצער הנפש על ביזוי היכלה שהוא הגוף. אמנם בשאר השגותיך עודני על משמרתי אעמודה, ואין בהם לפ״ד „אחת אומרת השב, חשבתי כי כוונת ר״י לעורר העם שלא יתפלל בלשון ארמית לפי שהוא בלול מכמה לשונות אחרות ומשובש כמו שמצינו על רבינו הקדוש בא״י, לשון ארמי למה וכו׳. ולפי״ד הרמב״ם כל עיקר נוסח התפלה לא נתקן רק מבלבול ל״א ושבושו וכו׳ ולא הביא בספרו החילוק הא ביחיד וכו׳ ע״כ דבריך, ועל זה אשיבך ראשונה עליך להביא ראי׳ כי לא ארמי הי׳ לשון משובש ונשחת כי אמנם רבי אמר רק לשון סורסי וע״ז כתב רש״י ז״ל לשון מסורס כהוראת המלה, ובסוף סוטה הוסיף כי הוא לשון סורי ונודע אשר לשון סירי היתה מעורבת קצת עם מלות יוניות מאשר היתה נדברת אצל עמי אסיא המערבית אשר נתנו צוא״ם בעול מלכי יון, לא כן לשון ארמי הנדברת בבבל כי היא היתה נקי׳, ומדוע גם עליו שאל ר׳ יוסי למה? בהכרח איפוא אשר טעם ר״י ורבי בשאלתם הי׳ רק כמ״ש רש״י בסוטה כי לל״א ולל״ס לא הי׳ אז מקום, כי לשון אבותיהם עברית, ושפת מלכות השוררת יונית בא״י ופרסית בבבל ועיין מכתב ה״ג שי״ר בבכה״ע אודות למוד החכמות והלשונות, וזאת שנית הרמב״ם ז״ל לא אמר כי נתקן נוסח התפלה בעבור בלבול ל״א, רק מאשר הי׳ חצי העם מדבר אשדודית כנזכר בכתוב, ואשדודית אינה ארמית רק שפה משפת בני חם (עיין מנ״ז), ולשון המעורב הזאת לא דברו רק בשובם מארץ אויביהם ועירבבו לשון זאת עם שפה הקדושה אשר עוד לא נשכחה מהם אז מכל וכל, לא כן בזמן ר׳ יוחנן אשר לא דברו רק ארמית אשר הי׳ אז חלקה בחיים אם בין העמים שכניהם, ועוד היום על שפת עמים תנשא.

במעזאפאטאמיען סביב ראקא עדעססא וחארא (עיין אייכהארן געשיכטע דער ליטר. חלק 5 ע׳ 61) ועוד בה שלישי׳: הנה הרמב״ם לא הביא ג״כ המשנה דתפלה בכל לשון ולכן לא היו לו להביא גם החילוק בין יחיד לצבור, והנ״ל כי כל עיקר תקנת הנוסח לא היתה רק בעבור היחיד כי בצבור ימצאו תמיד מביני לשון, ואחריהם יענו כל העם, ומדהביא הרמב״ם התקנה נכלל עמה גם החילוק בין יחיד לצבור. — על אשר אמרתי כי רז״ל בפלפולם כוונו הרבה פעמים לכסות על סודותיהם למען לא יראו החוצה לאיש זר, וכתבתי לך כי לא הוצאתי זאת מלבי רק כי כן כתוב בתולדות רש״י הערה 37. מלאת, ידידי, שחוק פיך, ואמרת: „החכמים הגדולים והמפרשים עמלו כמה מאות שנה להוציא הסוד החוצה ולא יכלו ק״ו אשר לא יתראה מעצמו״, ועיז אומר מאין ידעת כי לא יכלו הלא הרמב״ם עשה וגם יכול כאשר כתב בהקדמתו למורה, ועוד הפלפולים בעצמם אשר אמרתי כי כוונו בהם להסתיר תעלומותיהם, הם המה אשר גדרו בעד התיכון הפנימי ולא יצא וננעלו לפניהם דרכי הפירוש, ומלבד זה נשתנו במרחק הזמן הרב דרכי המחשבות, ואשר היו בעיני אנשי דורם שומעי אמרותיהם פשוט ונגלה, הנה אצלנו כדברי הספר החתום, וכעורים נגשש קיר נלאים למצוא פתח באורם. החלטתך במכתבך הראשון והשני כי מסדרי התלמוד היו בימי אחרוני הגאונים, טעות היא בידך, והתולדה אשר הוצאת ממנה כי באו מהם הרבה נוספות בתלמוד אין לה על מה שתסמוך. כי אמנם אחרוני הגאונים היו בחצי השני של המאה השמינית ורב האי גאון אחרון הגאונים נסמך לגאון שנת תשנ״ח, אכן חתימת התלמוד וסדורו האחרון אשר מאז והלאה לא נתוסף בחלק בהלכה כלום הי׳ בשנת ר״ס, שש מאות שנה קודם לזמן אשר הגבלת להם, אך על ספר לא נכתב כמו שהוא לפנינו לדעת הרו״ק עד שנת שמ״ט, ולכל היותר תי״א, ארבע מאות וחמשים שנה לפני זמן הגבלתך, ולי ראי׳ ברורה אשר כתיבת התלמוד איננה מאוחרת לזמן ההוא, מדכתב הרמב״ם בס״י מהל׳ מלוה שהגיעו לידו נסחאות גמרא ישנות כתובות על גויל כמו שהיו כותבים ת״ק שנה בקירוב לפני זמנו, ובס׳ המצות (לאוין קצ״ט) כתב דכן הוא בנוסחאות המדויקות שנקראו על זקני התלמוד (ועיין שהג׳ ח״ב אות גימל), מוכח איפוא כי סידור התלמוד הי׳ בזמן קדום מאד וגם כתיבתו על ספר לא היתה כדבריך בסוף ימי הגאונים רק בצמיחתם מיד אחרי האמוראים ורבנן סבוראי; ואם גם נניח כי באו מהם הנוספות והפלפולים בתלמוד על קצת אגדות, הנה לא נוכל לומר כי לא הבינום הקרובים והשוים בזמן ובדרכי מהלך מחשבתם, ולנו הרחוקים בזמן והשונים בדרכי מחשבותינו ובלשוננו, יודעו תעלומותיהם אכן דבר זה בעצמו כי באו נוספות בתלמוד מהמסדרים אין לו יסוד כלל, כי אמנם הם לא הוסיפו מאומה, ורנ״ק שאמר על קצת אגדות שהם נוספות לא עליהם דבר רק על הסופרים והמעתיקים אשר לא הי׳ בידם כח הבחינה והיכולת לשקול הדברים במאזני שכל הם הם הטפילו הרבה מספרי ההמון ומאלה נתהוו לפי דעתו האגדות הזרות, ומאין יקחו איפוא אלה הפירושים

והקושיות על מאמרים שקדמו להם שהבאת? ובמכתבך לריינהאלד הוספת ואמרת „אם נאמר כי החכמים בקשו לתרץ גם הצורה החיצונה לפני ההמון א״כ ממ״נ על איזה זמן נאמרו אם על זמנם אשר עוד לא נכתבו, לא הי׳ למראה ההמון רק אל יחידי סגולה שבדור ונמסרים מפה לאזן וגם מעת נכתבו בספר לא לפני העם היו נקראים רק לפני אנשים בעלי כשרון ודעת והם יבואו אל פנימיות הענין״ לא ידעתי אנה הלך לבך, הלא נודע כי כל עיקר אגדות ומדרשי חז״ל נאמרו רק בפרהסיא ולפני העם לא לתלמידים כאשר אמרת, עיין מנה״ז. עוד שאלת „מדוע לא שמרו אורח עולם דרכו בו גדולי התנאים אונקלס מפי ר״א ור׳ יהושע אשר פירשו כל מקראות המורים על גשמיות לפי מובן השכלי ונשארו כסלת נקיה גם לפני העם בלתי חדי השכל,״ על זה אשיבך: מדוע בחרו הנביאים בדבורים יכולים להטעות עד אשר הוצרך אונקלס לפרשם, ומדוע לא דברו הם בלשון מבוארת? ועוד תקשה לאידך גיסא מדוע ר״א ור״י בעצמם אשר פירשו ופירסמו אמתת פירוש משלי הנביאים מדוע נמצא גם להם אגדות נאמרו בחידות ולא בלשון מבוארת? ואת אשר אחזה אנכי לי הוא זה שאומר לך: הנה התורה הקדושה והנביאים (תושב״כ) והחכמים בעלי המשנה והתלמוד (תושבע״פ), אשר שניהם מרועה אחד נתנו וממקור קודש יהלכון, „דרך אחד לכלם כמו שהזכירו חכז״ל דברו תורה ונביאים בלשון הבאי ודברו חכמים בלשון הבאי, אך בימי הנביאים אשר נפרצה אז אמונת האלילים לא אמונת הגשמיות כמאמרם ז״ל המשתחווה להר כוונו לגדא דהר, הנה כמאמרם ז״ל דברו ג״כ בלשון בני אדם ולסבר את האזן, רצונם בזה כי לא נתן פה מקום לטעות ולהגשים ה״ו מאשר הי׳ ההמון בקי בענין המשל ולא היה מבין הדבר כפשוטו, ובני אדם דברו וכינו אז ענינים נשגבים כאלה בדבורים ומלות כאלה, וכל שומעי אמרותיהם ידעו כי הוא משל, ובחרו בלשון בני אדם כזה ולא בלשון המורה על אמתת כוונתם לאין פקפוק, לסבר את האזן, כי קשה מאד הציור הדק הפילוסופי להמון, וטוב לבאר להם במלות משאלות מדברים חומריים, כי באמת גם אם יאמר האדם לדבר בלשון ובדבורים מורים רק על אלה הענינים לא יוכל למצוא, כי באשר הוא אדם ועומד בתוך בין העליון וברואי השפל, הוא מוכרח לשום בדבורו שפלים למרום ולהשפיל גבוהים (עיין ראב״ע יתרו משפטים וקרח). ויותר הי׳ מזיק לבני ההמון אשר לא התחוללה אז דעתם עליהם אם היינו מבארים להם המשל באר היטב מאשר אם נבאר להם קצת מעורב במושגים חומריים, ודי להם אם ידעו שזה משל, אך כשגלו לבבל ונתערבו בגוים וגם אבדו לשונם, ושכחו המושג האמתי בדבורי התורה, ולא היה ההמון מבין ענין המשל והיה מבין הדברים כמשמעם, אז הוצרכו אונקלס ויונתן לפרשם למען הרחיק ההגשמה. וכן הוא הענין עם אגדות הז״ל אשר כל עקרם לא נאמרו ונדרשו רק להמון ובהקהל, חוץ מקצת סודות סתרי תורה אשר נשנו רק לתלמידיהם, הנה בחרו גם הם לשון ערומים והלבישו תעלומותיהם באדרת הלשון והמליצה ודברו בלשון אשר ידעו כי דורם ושומעי אמרותם לא ישבשו המושגים ולא יעוותו

הדעות. וגם כסו בהם הרבה תעלומות אשר לא רצו לגלות לאין נכון לו, והיודעים והמבינים הרימו הצעיף והבינום על בורים, כמו בזמן הנביאים במשליהם. ואח״כ בזמןהאמוראים התחילו לסדר גם האגדות, ועם קביעות הגמרא וסדרה קבעו רבנן דאגדתא, ג״כ עמה האגדה, וכאשר פלפלו והקשו ותירצו האמוראים עם תלמידיהם על כל המסודר והקבוע מאתם פלפלו גם בענין האגדה אשר נקבעו אז ב״כ, התלמידים שואלים ורבותיהם משיבים (עיין מבוא התלמוד להנגיד „תיקו הוא מה שיסתפק התלמוד וכו׳״). מעתה אם התלמידים הבינו קצת מאמרי קדמונים על פשוטם ולא על אמתתם, הנה רבותיהם לא רצו לגלות להם אמתת הענין כי הי׳ אז חשש הגילוי וכמו שאמרו אין מגלין אלא לחכם ומבין מדעתו, ואם לא הבין בעצמו אשר הוא משל, לא רצו גם הם להוות אותו דעת, אם ראו כי אין לחשוש בזמנם לשבוש הדעות, וגלוי הדבר היה מזיק ומסוכן יותר מהעלמו, ופירשו להם באופן שלא יבואו לשבוש דעות, וגם בהעלם וכיסוי למען לא יזיק להם גילוי האמת, וכמו שכתב הרמב״ם ז״ל (מורה בחמישי לראשון) „מי שקצר שכלו ולא הגיע למדרגה שנתכוונו לעלות עמה, ישיב המלות המורות על השגות חושיות לאורים בריאים אם מלאכים או זולתם ואין היזק בזה״, וכן במשלנו יותר טוב לומר להמון ולאיש אשר שכלו איננו מבושל עוד כל צרכו שבשר המת מרגיש באיזמל כדי לקיים אמונת השארת הנפש ושכר ועונש מלבאר להם מהות הנפש על טהרת אמתתה, כי ההמון לא ישיג שכר ועונש רוחני, וכן היה לרז״ל טעם כמוס בכל אגדותיהם הדומות לאלה. ולמען לא יקשה על רבותם ולמען לא יהיו בדיבורם סתירה, תירצו גם מובנו הפשוט, וצורתו החיצונה, וגם בזה דומה דרכם לדרך הנביאים במשליהם אשר כדברי הרמב״ם (פתיחתו למורה) אם התפיסו איזה משל הנהיגוהו לסופו להמשכת הענין ולייפהו גם שלא יוצדק על כל פרטי המשל ענין המרומז והנמשל בעבור שלא יקשה על הצורה החיצונה, כן עשו החכמים ג״כ עם פלפולם ועם קושייתם ותירוצם על תעלומות אגדותיהם. אמנם אחרי חתימת התלמוד נתהוו שגושי מלחמות ומצוקות הפרסיים ונתדלדלו הישיבות ואח״כ נתפשטה הפילוסופיא היונית עם הערבית ונשכחו דרכי ולשונות התלמידים והיה יכול לצמוח שבוש דעות מהבנת האגדות על פי פשוטם, ובלא זה נגלו הדעות, אשר רצו מתחלה לכסותם ע״י התפשטות הפילוסופיא, או אז החלו החכמים נ״ע לישבם ולפרשם על כונתם האמתית ועליהם ועלינו חל חובת הביאור כמו על אונקלס ויונתן עם באורי משלי הנביאים. — זה הנראה לפע״ד בהתרת המבוכה הזאת, ואתה תבחון בטובך, יקירי, ותשקול הדברים במאזני שכלך הזך ותראה אם כנים אמרי ואם לא.

עתה, ידידי יקיר לי, תודות ירחש לך לבי מאין הפוגות על אשר שלחת לי העתק ממכתב הג״מ שי״ר וממכתבך הנעים וממכתב ידידנו. . והואל נא ושלח נא גם השגותיך על בחינת הקבלה, גם השמיעני נא דבריך אשר יש לך אדות הקריטיקא הביבלית. ספר בית האוצר לא אוכל לשלוח לך עוד כי אין בידי כ״א אחד, ואם אמצא לקנות עוד עקסעמפלאר

אז אשלח לך כרצונך וחפץ לבבך, וחן חן לך יקירי על הברכות אשר ברכתני, יחולו נא הברכות על ראש מברכי ויתן השם לך מנוחה אשר תיטב לך כחפצך וכתשוקת אוהבך ומכבדך... ש... ה...

אחרי כתבי זאת והודיתי לדבריך נידון דברי אביי בפסחים רואה אני כי גם בזה צדקתי ודרך הגמרא לתרץ דבר שאינו גם אם איננו סתם גמרא ולא שיסמוך על דברי חברו רק היא כמו שהביא הראש בשם הר״ר יונה (שבת פ״א סי׳ י״ח) „ושינויא וכו׳ כשנשאו ונתנו בדבר בני הישיבה ועמדו בקישיא והוצרכו לתרץ ברוחק שלא יצאו חלוקים מבהמ״ד״ ע״כ. —

יהי נא טובך לעיין במכתב החמישי אל הערץ האמבערג אין מענדלסזאהנס בריעפע ותודיענו דעתך על המכתב הזה, מה שהשיב לו בענין הכרחות מצות המעשיות.

ה.

קראקא, ד׳ מטות תרי״ד.

אוהב שכל ושומר תורה, מחזיק בקבלת אבות, כבוד ש. ה. ישכיל נצח.

אחרי אשר עברו ימים הרבה משמע בהם בתוחלת ממושכה צפיתי לשמוע מה תענה על דברי ומה תשיב על תוכחתי, פתאום בא גד, השגתי מכתבך היקר וכפלים לשמחתי, כי מצאתיך תם דרך וישר נפש לאמר לאמת צדקת ולדעה בלתי נכונה גשי הלאה. אך מאשר כי האדם איננו שליט ברוחו להיות אדון על רעיונותיו לשחרר עצמו מכל חשש נגיעה אל דעותיו אשר תפס, באו במכתבך גם דברים בלתי נכונים, והנני עוד הפעם להראות ולהעמיד דברי כי לא בהשקפה ראשונה נאמרו כ״א אחרי הבחינה וישוב הדעת הנכון. אמרת „עליך להביא ראי׳ כי ל״א מעורב ונשחת הוא ור׳ יוסי לא אמר רק לשון סורסי ועל זה פירש רש״י וכו׳״, ואני אומר ידוע הוא ששפת ארמית וסורסית אחת היא רק נדברות בהברות שונות לפי חלוף המקומות, וכן הוא בכל הלשונות שישתנו בצחות ובערבוב לפי המקום והזמן והאנשים כמבואר שם בתוספת וכן מבואר בע״מ ערך ארמי ששתי הלשונות ממש אחת הן וראיה מפורשת שכן הוא שמה שמובא בתלמוד בשם סורסים מובא במדרשים בשם ארמית והמאמר בתלמודנו אל יהי׳ ל״ם קלה בעיניך מובא בילקוט ירמיה י״א בשם ארמית והמאמר הזה בעצמו עדות גדולה לדברי על חסרון לשון ארמית וכי אוהבי הצחות מאד געלה נפשם בה עד שהצרכו לאזהרה זו והוא כמו אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך וכדומה מאזהרות כאלה על דברים שנוהגין בהם קלות ראש ובזיון לגודל פחיתותם. ומתתמה על הרב בע״מ שכתב כי המאמר הזה יורה על יקר שפת ארמית ויתנגד לדברי הי״א בש״ע שלשון ארמית נמאס משאר הלשונות לענין תפלה ולדעתי נהפוך הוא ומכאן נובעים דברי הש״ע ומצודקים הם. ובעקר הדברים אם שמעתי ולא אבין שאלת להביא לך ראי׳ על חסרון ארמית בימי האמוראים והוא מן המפורסמות שאינן

צריכות ראי׳, כי לא שפת התלמוד ארמית היא הנדברת מן ההמון ועוד חלקה בחיים וגם על שפת עמים השוכנים באסיא המערבית תנשא ובכל זאת נלעג לשון היא ועלה בה ערב רב משאר הלשונות עיבית פרסית ויונית למכביר וכמה מלות אשר לא נודע להם מקור עד עתה בשום ל״ון (ע׳ מ״ע החדשי להחכם פראנקעל איבער תלמודישם שפראכשטודיום) ואין ספק כי ר׳ יוחנן ורב אשי מסדרי התלמודים אוהבי הצחות היו ומדוע לא געלה נפשם בהערבוב הזה? אין זאת כי אם הוכרחו לזה מההמון והי׳ יותר מוכשר בעיניהם לדבר בלשון משוללת הצחות רק למען יהי׳ הספר ביד כל איש לדעת ממנו התורה והמצוה אשר הוא העקר כדרכם בכל מקום מבלי להשגיח על הצוניות הענין אך על פנימיותו, אבל אצל התפלה אשר לא הצרכו לזה אהבו הצחות כדרך המצויינים ברוח והרבי מאמרים לעזוב ולגרש השפות הנכריות ולבחור בגבירה אם הלשונות שארית מחמדינו, וזאת עמדה לנו לחיותנו כיום הזה כי לה חלק גדול בחיי נפש האומה וקיומה. ולא אפונה כי רק על דבר הערבוב אשר הי׳ בשפת ארמית בימיו כיון ר׳ יוחנן להורידה מגבירה לבל ישפוך בה איש שיח לפני בוראו כי בזאת הדרו וכבודו ודבריו הם בעצמם דברי הראב״ע נגד פיוטי הקליר בזמן האחרון ואם הזמנים שונים במהלכם, האמת לעולם עומדת. אמרת הרמב״ם לא אמר כי נתקן נוסח הפלה מבלבול ל״א רק מאשר היו חצי העם מדבר וכו׳ באמת לא כן ידידי! שמת בפי דברים אשר לא אמרתי כי הרמב״ם לא דבר שם כלל אם לשון ארמית צחה או לא.. *)

עוד כתבת כי לדעתי מסדרי התלמוד היו בימי הגאונים וטעיתי ובאמת ערבוב דברים אני רואה בכאן והם מחסרון ביאור כל הצורך כי אני לא הבנתי בשם מסדרים אותם אשר כתבו אותו על ספר רק מי שחלק אותו לפרקים ושערים ושמו מוצאיו ומבואיו וסדר המסכת בסדר נכון וראוי כמו שמוצאים אותו אנהנו היום לפנינו וזה לא הי׳ רק בזמן הגאונים בקירוב ובבר הראה הרב בע״מ וגם המהרנ״ק שנמצאו לפנינו כמה דברים בתלמוד אשר הוספה שלהם אחר התימתו מבוררת ונוספו בזמן רב יהודא גאון, ונודע שהוא בעצמו מאור עינים היה ותלמידיו היו כותבים לפעמים בשמו אשר לא יצא מפיו ולא עלה על לבו (דברי ר׳ תם המובאים במרדכי מנ״ק ס׳ תתס״ב). ומי יודע עד איזה זמן נמשך כתיבת התלמודים ואם לא הי׳ מאותם אשר לא שמשו כל צרכם ולא התהוללה דעתם עליהם למדי ובצדק החשד הזה עליהם אם אמרו בשם רבם דברים אשר לא עלו על לבו מעולם, ומי יודע אם לא מהם בא לנו כל המשא ומתן על האגדות שהבאתי כי לא עלתה בידם לבוא עד תוכן הפנימי ולהסיר הצעיף. עכ״פ תראה כי המסדרים בימי הגאונים הי׳ וסוף כל סוף הם הוסיפו בו ואם הי׳ מסודר כמו שהוא לפנינו מקודם מי נתן להם רשות להוסיף בו, אין זה כי אם הי׳ התלמוד מקובץ בימיהם בגליונות רבים בלי שום סדר היינו הסידור שאנו מוצאים

*) נקודות במקום כמה תיבות החסרות ונמחקות לגמרי.

עתה ונמצא כי הסידור והצורה אשר אני מוצאים בתלמודנו מהם באו. כן כן דעתי, אך לא בררתי הדברים כל הצורך כי סמכתי על חכם ומבין מדעתו כמותך ובפרט כי לא הי׳ אצלי ספק אשר קראת כל הערך היקר „האגדה״ עד תמו. ובעקר הדברים אשר אמרתי כי המשא ומתן על האגדות לראי׳ כי לא הבינו דברי הקדמונים על אמתתם ואתה אמרת היתכן כי הם הקרובים בזמן ובדרך מהלך מחשבתם לא הבינום ולנו הרחוקים בזמן יודעו תעלומותיהם, ע״ז אשיב כי המסדרים הם תלמידי רב יהודא גאון רחוקים מאד בזמן ובמקום ובדרכי מהלך מחשבתם מן הקדמונים, כי רוח כל דור ודור יחלוף ולא מעט חלוף הדעת והדעות תראה בין הגאונים ורבנן סבוראי מכ״ש עד האמוראים והתנאים, וראה שבכל דור לא הי׳ מובנים דברי הקודמים והצרכו לעשות פירושים ולברר המלות והוראותיהם וטעם הענין, ומלאכה כבדה היא עד מאד להבין דעת חברו מתוך הכתב על טהרת אמתתה בלי תוספת וגרעון עד שמפאת זה אסרה התורה לכתוב דברים שבעל פה, ואם הדבר קשה מאד בהלכה על אחכו״כ שתכבד העבודה בהאגדה שהם תפוחי זהב במשכיות כסף. ייתכן שגם בזמניהם נאבדה הכונה הנכונה ושוים אנחנו עמהם בזה, ואם נראה לנו כונה יותר קרובה ומתקבלה ללב מבין ולשקול הדעת הישרה מדבריהם איננו בדין שנניח דעתנו ונשליך את שקול הדעת הישרה כדי לקבל דבריהם, כי העינים הן לפנים ולא לאחור, ומצאתי עתה בחפשי בספרים כי כבר מהרנ״ק והרב בע״מ דרכו בדרך הזה לפרש האגדות כנגד המשא ומתן שבא עליהם בתלמודנו; מהרנ״ק בהשמטות על המאמר שלשה מפתחות לא נמסרו ביד השליח אשר דבריו שם אמתיים וברורים; והרב בע״מ ערך „איד״ אשר כתב „ומסופקני בזה אם כבר חשב רב אשי כל השיר על יעקב ועשו וכו׳״, וכונתי לדעתם בעקר הדברים.

על משלי הנביאים, ידידי יקירי, יפה אמרת וראוים הדברים למי שאמרם, אלא מהכרח הוא לברר אם בזמן הנביאים לא נפרצה אמונת הגשמיות, כי לדעתי גשמיות האל היא סניף מסניפי עבודה זרה ואולי הוא מקור העבודה זרה בעולם. כי לפי הרמ״ד בספרו ירושלים כל עקר ומקור עבודה זרה לא היתה ונולדה רק מאשר ציירו העמים הקדמונים תוארי האל בתמונות מוחשות, כי חסר להם הכתב ולקחו הציור תחת היוצר. ולדעתי השתמשו הנביאים והחכמים במשלים והעלימו דבריהם כל מה שיכלו למען לא ילמד איש כי אם אצל רב והדברים התלוים ברומו של עולם לא ימסרו כי אם מפה לאזן והי׳ זה מפאת שני דברים, ראשונה כי דברים דקים כאלה לא נתנו להאמר בכתב כי דבר הנכתב יוכל להתפרש על כמה אופנים וירבו בזה הדעות, זה בונה וזה סותר, ובפרט דברים דקים כאלה אשר אם השווי הוא ברעיונות החלוף הוא במלות ובציורים ולפי הרמ״ד כמה מחלוקת הפילוסופים רק במלות, ושנית כי הי׳ אצלם יסוד מוסר אשר אין מלמדין אלא לתלמיד הגון וצנוע כי אצלם הי׳ דרכי החיים החכמה והנה גם קשורים ואחוזים. זה בזה ויחדיו התהלכו יושר דעות וכשרון

המעשה ולא נמצא אצלם מתפלסף בעל מעשים רעים ורודף קדים כל היום ומתהסדים בעלי מעשים ישרים מלאים אמונה טפלה והזיות רק כל מתפלסף קדוש וכל בעל מעשה טהור גם בדעות וכל זה מפאת שלא נמסרה החכמה לתלמיד שאינו הגון אשר החכמה תהפך לו לרועץ וכמו שלמד מרבו כן ראה התנהגותו ויושר דרכיו ונחקקו הדברים בלבו בצירוף המעשה, ובהתהפכות דרכי הלימודים מתוך הכתב נתעותו הדעות ונתקלקלו המעשים. והזיון יקר הוא למצוא משכיל דורש אלקים ובדורנו הנבון לחוטא יקולל והסכל להסיד יהולל כי אין דורנו רואה אלא לפנים והתמיד הלימוד בע״פ כל ימי הימים הטובים לישראל דהיינו כל זמן עמידת בית ראשון כמו שמצינו אצל שמואל ואליהו ואלישע כי התקבצו אצלם תלמידים רבים ובימי אלישע צר להם המקום והצרכו ללכת היערה לחטוב עצים, מה שיורה כי סך עצום הי׳, והם האצילו מרוחם עליהם והכל בע״פ הן בחכמת תלמוד תורה הקבלה המסורה עם כל הכללים והי״ג מדות שהתורה נדרשת בהן הן בחכמת התורה היינו הטעמים והסודות הכלולים בה בתוארי האל ב״ה, ספוריה ומצותיה, ומפני זה נשארו החומר וצורת התורה על טהרת אמתתם אצל היחידים ובני הסגלה עד אמצע ימי הבית השני אשר נדלהו ונעכרו המים הקדושים והטהורים האלה היוצאים ממקדשי אל על ידי צנורות בלתי טהורים, התלמידים, שאינם מהוגנים שלא שמשו כל צרכם והסכנה היתה מפחדת ובאה שתשתכח מכל וכל, ומשום עת לעשות לד׳ הפרו תורתך, התחילו לכתוב הקבלה וחכמת טעמי התורה על ספר כי הם היו הרפור-מטורים האמתיים באהבת התורה והבריות והבינו צורך העת (עיין משתדל פ׳ צו), ואם כי בתקנתם נתנה רוח חדש לחיי האומה להיותנו ביום הזה ולולא זה כבר גוענו אבדנו במצולות העת, מ״מ מאז באו ימי הרעה לישראל ושקעה שמש החכמה והתורה האמתית ובצדק אמר רשב״י עתידה תורה שתשתכח מישראל ורבו המחלוקת ובלבול הדעת והדעות גבר כ״כ עד שאי אנו יודעים אם החכמה הישראלית אשר רבתה היום עד למעלה ראש בכרם בית ישראל צמחה והעלתה פארותיה, או עד קצה שדמות זרים תשלח קציריה, ועל שפת גבולי העמים יגדלו יונקותיה, וכאשר נשתנו דרך הלמודים והעותיה, כן נשתנו האנשים, דרכי חייהם, ומדותיהם, והדברים עתיקים.

מה ששאלת ממני להעמיק באגרות הרמ״ד, הנה אינן כעת תחת ידי וחוץ מזה נושאן הוא דבר עמוק וקשה ולא נוכל לגעת בו בלתי אם לדבר גם על העמוד התוך אשר כל בית ישראל נשען עליו, על הכרח התגלות ד׳ בהר סיני לדעת אם היתה ההתגלות הכרחית למין האנושי בכלל או רק תורה צוה לנו משה. והנושא הזה נוגע בנושא אחר יותר כבד ממנו היינו התנהגות עם ישראל מאת ד׳ בלתי אמצעי ואמונת השדים של כל אומה ואומה וענין קדושת הארץ לפי הקדמונים. ואבקשך להודיעני דעתך אם אמונת השדים היא דעת התורה או מולדת חוץ כי כאשר חפשתי בספרים ביגיעה גדולה בספרי הקדמונים ראיתי כי דרך אחד להם וסומכים על זה כל יסודות התורה (עיין הרמב״ן אחרי מות בענין קדושת הארץ

גם בספר הקנה דף ט״ו ע״ב וכוח נפלא) והאחרונים נטו מזה ובקשו יסודות אחרים, ואז אדבר עמך על הכרח מצות המעשיות. ואם קשים מאד הדברים מ״מ כל אחד בונה לעצמו בנין אמונה. ואחתום באהבה, מכבדך בערכך הרב אברהם יעקב ווייצנפלד.

ו.

בישע אלהים ד׳ שמיני תרטו״ב פה קראקא.

אל ידידי שאהבה נפשי המשכיל החוקר, בודק ומבקר, כמו״ה שלמה זלמן חיים הלברשטאם נ״י שלום וכל טוב באהלו.

אורו עיני משני מכתביך הנחמדים כי טעמתי בהם דבש החכמה, ואם כל רצוני הי׳ להשיב לך מיד, לא יכולתי כי הרבה כעס ומכאובים, צרות ומצוקות, תלאות החיים, כאב העינים, כתרוני רדפוני כל ימי החורף והגבאים המהזירים תמיד בכל יום ונפרעים מאדם מדעתו ושלא מדעתו (הציור הנפלא מהשגחת השם בעולמו במשנתו של ר׳ עקיבא) בקרוני בביתי עדן ועדנים והוסב לי פזור רעיונות לא מעט, אשר על כל הדברים האלה הי׳ רוחי כהה והסר לי הכשרון לעסוק בעניני מדע. אך ת״ל קימתי בעצמי החכמה תחיה בעליה ורצתי למזרח ולמערב של שטות הפלוסיפים המזרחיים והמערביים, קרוג, מישעלעט, טענעמאן וקאנט, וקראתי ספריהם בעזרת החכם ר׳ יצחק הכהן מיזס, שיש לי עתה עמו איינע גראָססע אינטימיטעט, ואחרי אשר קראתי כל שטות הפלוסופים האלה וראיתי הלומותיהם ודבריהם נתברר לי למדי הכרח האמונה הישראלית בעולם מיט זיינעם איבערוועלט-ליכען גאטט דען איך זאה צו מיינעם גראָססטען שרעקען אונד ערשטוינען דאס זא וויא אין דער היידנישען וועלטאנשויאונג אללעס איינע פאַנטע-איסטישע פאַרבונג האט, אין דיא נייע סיסטעמע דיזע פאַרבונג בייבעהאל-טען ווירד, אבל מצאתי כי כמו שהמעטאפיזיק תחלתה וסופה מר, להג הרבה ויגיעת בשר, כן דיא פילאזאפיא דער געשיכטע בה ובעקבה לבד נמצאים מנוחת הנפש והשקטת הספקות כי שם נראה כמעט לעיני בשר דאס ווע-בען דער גאָטטהייט וכמו כן נתאמת אצלי כי אך דיא געשיכטספאָרשונג הוא החלק היותר גדול בידיעת הברירות, אך· גם צריך לזה מתינות יתרה כמו שקראתי זה זמן לא כביר במה״ע של פראנקעל משנת תר״ו מאמר נפלא מגראֶץ איבער דיא קאָנסטרוקציאָן דער יודישען געשיכטע (ועוררני לזה מיזעס), שעם כל זה נפל שם במהמורות הטעות, אשר כל התורה היינו החקים והמשפטים הם הלכות מדינה של ארץ ישראל, ויתחיב מזה בהכרח כיון שלקו ישראל וגלו נפטרו מידי כריתתן, כריתת ברית על התורה והמצוה; טעות לקשור התורה במקום אשר נפלו מקובלים ומתפלספים (עי׳ רמב״ן פ׳ אחרי רד״ק מלכים ב׳ י״ז) ואשר נתברר לנו בבירור על ידי הבקורת כי הרעיון הזה ממקום אחר בא לנו מהעתקת השבעים, אך על כיוצא בו נאמרים דברי הרמב״ן פ׳ שלח כי התועים בדעתו של אל דעות ישפוטו כי הוא לבדו האמת הגמור יודע להבדיל בין תועה להועה, מי בזדון ומי בשגגה,

מי מרוע לב ומי מהתגברות התאוה, ודברי הרמב״ן האלה הם כסות עינים ומפתח גדול לכל הרוצה לשום פעמיו לשדה מסוכנת הלזו, אשר על כן עוררתיך עליו, ודי בזה.

תקבל רצוף פה המשה ר״כ בעד הששה עקסעמפלארען של ישרון, ארבעה מהם מכרתי בכסף מלא אך לא בעירנו כי פה אין אחד אשר ירצה לקחת בעד ר״כ מ״ע כזה, איזה עלים, וועלכע נאך גאר קיינע וויסענ־שאפטליכע טענדעניץ ענטהאלטען, אך שלחתים לידידי המשכילים במדינות פולין, והשנים אשר נשארו בידי מכרתים בעד ר״כ. מה תאמר ידידי אל המכתב מאת ר׳ הרב דק״ק סטריא בספר החלוץ, ובצדק אמר הרב שי״ר כי הוא חכם לכשירצה דהיינו האלבגעבילדעט, עוררני לזה החכם מיזעש.

החכם ר׳ יצחק הכהן הי׳ בשבוע העבר בברעסלוי אונד האט מיר מיטגעטהיילט פיעלע ליטעראַרישע נייאיגקייטען. הרב פראנקעל יוציא לאור ספרו הגדול על המשנה בלשון הקודש ביחוד איזה משניות קדומות שמקומם בארץ ישראל ואיזה מהם בבבל. גם גייגר יוציא לאור ספר יקר הערך (וכבר נדפסו ממנו שמונה עשרה בוגען) אשר יכלול לפי עדות החכם הנ״ל הכל מכל כל. גם גרעטץ . נגמר ממנו ההלק השני מקורות ישראל אונד ענטהאֶלט איבערראשענד נייעס. וספר לי גם כן החכם הנ״ל דאס פראנקעל האט איהן אבענדס אין טהעאטער געלאדען ושם אמר לו בקיצור נמרץ הפשעטיל אשר ידרוש בסוגית האוכל תרומת חמץ בפסח ועל התלמידים אמר לו כי הפולנים יותר תלמודיים והאשכנזים יותר מחוכמים. הודיעני ידידי מה זה אשר כתבת במה״ע של פראנקעל, ואם רצונך תוכל להדפיס מכתבי הראשון אליך אדות ס׳ החלוץ ותשובתך, המכתב הגדול, אגרת בקורת, על ס׳ החלוץ, ואנכי אחייב את עצמי לכשאפנה דאס איבריגע צו רעצענזירען, אך בתנאי שלא יודפס שמי על דברי. ואסיים בברכת החג, תחוג את חג המצות בשמחה עם נות ביתך ובתך כחפץ אוהבך מקרב לבו

אברהם יעקב

היושב בחדר אשר מפנים לצורך החג ואך בהרף עין השליך הרעיונות עלי ספר ואשר על כן תסלח על רוע הכתיבה וסדור הענינים.

ז.

ל״ג לספירה תרטו״ב פה קראקא.

אל רחומא דנפשאי אוהב תורה מדע ותושי׳ וחפץ ביקר שפתנו העברי׳, כבוד שמו מו״ה שלמה זלמן חיים האלברשטאם, השלום והחיים באהלו נצח.

מכתבך היקר תוכו רצוף אהבה וחן כתוב י״ג ניסן הגיעני, אך לא אפונה כי מכתבי אליך המוקדם ביום אחד הגיעך ג״כ לנכון, בו התנצלתי למדי על איחור תשובתי זה עדן ועדנים והודעתיך בראשי פרקים כל המוצאות אותי כל ימי החרף העבר, אך יען באתי בו בערבוב ובלי סדרים כי כתבתיו במהירות עת פנו אצלי הבית כמשפט היהודים לפני חג הפסח,

שכחתי בו להודיעך פרקים גדולים אשר לדעתי נחוצים הם להודיעך לכה״פ מעט מהם, הסכת ושמע: אחשוב כי תדע מעט מהשתדלות המתחסדים ובפרט החדשים הצעירים להתמנות פה לרב ר׳ י. מ., וכאשר הרב מווארשויא אביו הי׳ פה עירנו בר״ח חשון חורף העבר דמו המתחסדים בנפשם כי באה העת לבצע מזמתם ובכל רחובות העיר סבבו בני בלי שם ובראשם העז פנים והנמהר שר. חתן צ. יליד עיר מושבך וקבצו התימות מדלי העם לחמרים וגם אספו אספה כל הני בריוני וגם א. מ. פ. בתוכם והאספה הראשונה היתה ביום השבת אצל הרב הישן, וכאשר באו גם אנשים אפרתים בתוכם כמו דייכיש ור׳ אברהם יענער ולא ענו אמן בכל כחם על דברת פחותי הערך האלו קמו העזי פנים שבהם שר. ופ. וחרפו וגדפו את הרב ר׳ אברהם כי הוא שדכן ועסקו עם הנשים, גם כי אכל אצל איינבילד בשר אשר הובא מעיר פעסט, והרב שמע זאת ולא כהה בהם מכלל דניחא ליה, ובסבת התגלגלות כל הדברים האלה התקשרו יחד אנשים מצויינים כמו דייכיש מענדעלזאהן איינבילד שענבערג גם מיזעש ור׳ אברהם להיות לשטן אל השתדלות העזי פנים האלו ונתנו עיניהם בר׳ ישראל בארנשטיין להעמידו אצל הממשלה ירה אלס געגענקאנדידאט, ובאמונה אני אומר כי ההתקשרות הזאת הי׳ מעבדי ומעשי ידי, אני כתבתי המכתב אשר התקשרו בו וגם הייתי בכל פעם באספתם יען כי אני מקורב עם כל אחד מהם ונקל היתה לי לקרב הנפרדים ות״ל כי השתדלותי עשתה פרי כי נתבלבלה עצתם ונשתקע הדבר עד היום, אם כי עוד עיניהם אל הרב מווארשויא צופיות אשר יהי׳ פה אחר חג השבועות במסעו אל חתונת בתו, כי יחדש וינער מעפר דבר הרבנות. עד כאן הודעתיך מקורות הצבור ועתה מקורות היחיד. משל הקדמוני אומר „אזנים לכותל״ ובהכרה כי נתודעה אל המתחסדים ההשתדלות הזאת נגדם, ואתה ידעת את עם לא בינות קשה עורף הלזה אשר התכלית מקדשת אצלם האמצעים ותוכל לחשוב מעצמך איך פערו פיהם לבלי חק נגד כל מתנגדיהם וביחוד חרה אפם על בארנשטיין, כי יעלה על דעת איש לתת את כתר הרבנות בראשו, אולם לו ולהר״ר מיזעש לא יכלו לעשות כי אינם דיינים ולא רבנים, אך על ר׳ אברהם שפכו כמים חמתם ומררו ועצבו את רוחו רוח דעת ויראת ד׳ הטהורה בחירופים וגידופים ביחיד ובצבור בבית המדרש של החדשים, הכלל כי זרקו עליו כדורי שלג עת היה אצלם יחד בחופה וכדי בזיון וקצף! ואם כי גם אני הייתי מטרה לחצי לשונם, ובפסקי אוילים אשר שלחו אל בארנשטיין ומיזעש גם אותי נאצו וכתבו כי ר׳ אברהם לומד אצלי לשון אשכנז אונד וויל זיך קוואליפיצירען לאססען, חי ד׳ כי הדבר לא נגע בלבי מאומה יען כי גמרתי בדעתי יהי׳ ויעבור עלי מה, אעשה ככל יכלתי אשר המתחסדים לא ירימו ראש להיות לרב ולמנהג פה עירנו איש אשר כל כשרונותיו אל הרבנות הם כי הוא נוסע אל הרבי מרדאָמסק ווייעלעפאָלע. והכת הלזו אשר מעולם לא הרימה דגלם למנות מתוכם רב בקהלות הנושנות והמפוארות כמו לבוב ווילנא לובלין פוזנא בריסק יעלה זאת בידם למנות פה עירנו איש מתוכם

ועד מהרה יפסקו דיני נפשות בישראל ההדיוטים האלו וירב הנזק וגדלה המכשלה ונגד פרצה כזו מחויב כל איש לעמוד בסכנת נפשו כי בעקב זה פרעות גדולות, השחתת המדות והמוסר והעדה אשר מנפש ועד בשר תכלה יוכלו לבוא ח״ו לעירנו. אבל מעמד ר׳ אברהם יענער עד נפשי נגע ומאד הרבה פצעי לבי, כי חוץ מן הבזיונות החרופים וגדופים היו תלוים לו מנגד והסכנה מרחפת כי יהיי מחוסר פרנסה כי האיש אשר מלאכתו מלאכת שמים אם יבאישו ריחו בעיני ההמון נוגע הדבר אל נפשו ומאדו. ובכל ימי הצער וימים לא טובים האלה הייתי בחברתו בימים ובלילות בצירוף ר׳ יצחק הכהן להסיר הדאגה מלבו. גם התאספו שמה לפרקים מאחוזת המשכילים והיתה כמו חבורה קטנה והחכם מיזעש השמיעני חדשות ונצורות בתורה ובחכמה ובדרך ארץ ושיחות נאות מאת אנשים וחכמים שונים בדעותיהם כרחוק מזרח ממערב כמו הרבי ר׳ בונם מפשיסחא והרב בעל ברית אברהם עד האלדהיים קרייצענאך וגייגער וראינו כי החכמה איננה קשורה (או: ברורה) לא בהמתחכמים ולא בהתורנים ולא בהמתחסדים רק בכל אחת מהכתות האלו אפס קצתה תראה וכלה לא תראה ובהחכם המופלג הלזה נקבצו ובאו יחדיו כל הטוב והמועיל מהכתות השונות הנפרדות בדרכיהן ובמחשבותיהן. הכלל כל הנשוך מדאגה ומהרפות נואצות ובא לחבורה קטנה הלזו וראה אותה וחי. עתה ת״ל הקולות חדלו והמתחסדים הושבים כי עוד לא אבדה תקותם לעת מצוא, עת יסע הרב פה עירנו על חתונת בתו. עתה כאשר השמעתיך מעט מקורות התמנות הרבנות פה עירנו, אודיעך כי מאד נכספה נפשנו לשמוע ממך אם יש ממש באומר ודברים אשר נשמעו פה עירנו כי בערה מחדש אש המחלוקת והריב בעירכם נגד הרב ר׳ יוסף שאול ור׳ הירץ בערנשטיין, ראש מתנגדיו ומריביו. לדאבון נפשנו שמענו זאת בשבת ההולף עת התאספנו אצל מיזעש. ועוד כפר לנו כי זה אשר הדרשן החדש שוואבאכער הוא מרוצה ומקובל מאת ההמון בלבוב הוא על פי עצתו, כי הדרשן הנ״ל בקרו בדעסביטץ ושאלו איך יתנהג בבואו אל העיר אשר ההמון דן דיני נפשות על המורים בלתי רצויים בעיניו והוא כפי חכמתו יעצו אשר קודם כל הוא מההכרח כי יפעל וישתדל אצל הממשלה למנות עליהם רב אשר יצא לפניהם ועכ״פ אם ירצו לדון דיני נפשות ישאלו את פיו, וגם זאת היתה עצתו כי ישתדל עבור ר׳ יוסף שאול כי הוא סיני באמת ואדם ישר, ות״ל כי דבריו עשו פרי כי כפי אשר שמענו וקראנו בעלי פיליפזאהן השלום והמנוחה בעירכם והפיקוד בין הדברים איננו כמו מקדם, אולם בעוד אנו שמחים ע״ז, הננו שומעים כי השטן מרקד ביניכם ור׳ הירץ קם לשטן נגד הרב וישתדל עבור ר׳ מרדכילע. ואם כי כאשר הבטיח לי מיזעש לא יעשה הדבר רושם כל כך, כי מן המפורסמות הוא כי ר׳ הירץ שונאו של ר׳ יוסף שאול מתמול שלשום, אבל מיזעש אומר לי, הלא לנו מודע בלבוב, שאל אותו והוא יודיעך ויעמידו על האמת, אשר על כן אבקשך להודיעני מהדברים הנעשים בעירך בהעניז הזה ותפיק בזה רצוני ורצון מיזעש. גם אבקשך להודיעני מיד אם קבלת הכסף עבור חלקי

הישרון ומה המה הדברים אשר יבואו בהחלק החדש, ודעתי היא כי בעל הישרון ואחוזת מרעיך גם אתה בתוכם תעוררו את הגאון שי״ר להוציא הקונטרס נגד ישי״ר, ואם כי אין מספרין וכו׳, אולם נגד הדברים לא נגד האנשים אנו לוחמים, וגם אני ור׳ יצחק הכהן נעוררהו, ואין ספק כי יעתר לנו. ויען כי ארכה לה המגלה יותר מדאי לא אוכל לנגוע בפעם הזאת בעניני האגדה ומכתבך האחרון הערוך במועצות ודעת, ובעת אחרת אדבר מזה בארוכה כתשוקת אוהבך, אוהב דבק מאח אברהם יעקב ווייצנפעלד.

ח.

ב״ה יום א׳ ראה תרי״ח פה קראקא.

כבוד ידידי המשכיל היקר, הנבון והחוקר, כמר שזח״ה נ״י וישכיל.

תנעם לנפשך הבשורה לשמוע כי באתי בקשרי השדוכין מעיר זגיערז במדינות פולין, הנדוניא הוא אלף ר״ט והעלמה יקרה ומשכלת וצופי׳ הליכות ביתה והמשפחה משפחת נגידים ותורניים עם מעט השכלה בידיעות לשון המדינה ותהלוכות התבל. היתרון עוד להנכבדות הלזו כי מיד אחר רגע הנשואין הנני בן חורין ולא אצטרך להיות סמוך על שלחן אחרים כי יש לי מיד עסק לעסוק בו אשר בעזר השם יהי׳ לי כל צרכי, כי הבתולה הזאת יתומה אין לה אב ואמה אשר היא באה בימים תמסור כל מסחרה אל כלתי כי היא בת יחידה, והוץ מזה יש לה שני בתים המעלים לה הרבה שכירות לשנה. ועל ד׳ אשליך יהבי כי יכון צעדי הגדול הזה בחיי.

ר׳ פינחס מענדל ישב פה עירנו איזה שבועות והייתי אצלו כל הימים לרבות הלילות, ממש לא זזה ידי מתוך ידו, וקרא לפני כל המאמר אשר לו, רב האיכות והכמות אשר כתב נגד שונאי הרמב״ם בפרהסיא, ארבעה מטיבי צעד, ר׳ מאיר גדלי׳ בעל עבודת הקדש, שפינוצא, יהושע הלורקי ולוצאטו. נגד הארבעה האלו עורר חניתו זו עטו עד להפליא ובדברו משפטים את הראשון הוא שוכח העקר ופונה אל המקובלים בדברים נמרצים, אשר לא כתב שום איש נגדם ואשר נתענג עליהם כנפש כל קורא באמת ובתמים המשחרר עצמו מכל דעה קדומה. אבל גם הצרפתים והראב״ד והרא״ש בהסתר ובהעלמה יקחו חלקם הראוי ומנת חלקם במדה גדושה. הוא נסע מפה אל מרחץ עמס, יען רפאפורט שם הוא כעת ויסע עמו לפראג להיות שם כל ימות החורף לסייעו בסדור הערך מילים אם יתרצה לזה. הוא נתן לי במתנה ספריו השנים למזכרת ואני נתתי לו למזכרת ס׳ חמדה גנוזה. הודיעני חדשות מה בליטרטור העברית, אם יצא יצא החלוץ, הישרון וכו׳,

כתשוקת נפש ידידך איו״פ.

ט.

ב״ה יום ד׳ יוד לירח אדר שנת תרי״ט קראקא.

ידידי בחירי רצתה נפשי, חוקר ומשכיל באמת כמר שזח״ה נ״י.

השגתי מכתביך במועדם וסבת התמהמהי עד כה לא מעצלתים ורפיון ידים אך מפאת מעמדי ומצבי הנוכחי, כי בא פרק גדול בחיי והיינו זמן

חתונתי ואתה ידעת כי באתי בין אנשים אפרתים בעלי הון ומדע וצרכי הנשואין יעלו לסך יותר מדאי מאשר דמיתי בתחלה וקשה לזווג הוצאותי עם הכנסותי כקריעת ים סוף. והמעמד הזה הראשון בחיי אשר דאגות הומריות עבור כסף יפזרו רעיוני ושאר ענינים אשר לא יכילם ספר מהכיל, הם אשר עכרו את חיי רוחי ומנעוני מלבא במאמרים ולאיש אשר אלה לו תדע ותבחון מעצמך כי אין לי השקטה הצריכה להשליך רעיונותי על ספר בדברי חכמה ומדע כאשר הסכנתי, אבל חלילה לי לבגוד בידידי ובפרט בידיד אהוב יחביב כמוך, אשר בכבודך אתימר ובך חיי רוחי ונפשי. ואל תחשוב, ידידי, כי פניתי עורף להכמת ישראל בימים לא טובים האלה, חלילה לי מזה כל עוד נשמת שדי תחייני, אם ילדי יום יסובו עלי בשאון דכים, חכמת ישראל והחדשות בעולם המחקר הם מקלטי, בם אשקוט ואנוח מזעם הזמן אשר באמת הוא אצלי רק שוט שוטף כי יעבור. ואם כי צרור כספי אפס מטני, עוד לא אפסו ספרי מדע, מכתבי העתים המדברים מחכמת ישראל אשר בשמה נשבעתי וממנה לא ארף ואשר היא חיי רוחי ולכל בשרי מרפא. תקבל רצוף פה מכתב אשר ערכתי למשכיל אחד ותכליתו נגד המתפרצים אשר קמו נגד הרב שי״ר וקראו דרור לעטם ולשונם המחרפת. ובאמת קנאת הרב אכלתני, כי זה זמן אשר מצדדים שונים התמרמרו נגדו, מהם חכמים ומהם הדיוטים הקופצים בראש, ובזה המכתב גלותי חרפת המחרפים והשבותי מעליו תלונותיהם ואחשוב כי ימצא חן בעיניך כאשר מצא חן בעיני כל הקוראים ובתוכם דודך המשכיל באמת (אשר זה זמן שיש לי התקרבות עמו) והחכם היקר ידידנו מיזעס. אך הודיעני בטובך את הרושם אשר עשה עליך, כי צדקת הרב ופעולתו מצד זה לא הראה עד עתה שום איש. יהי מטובך לתת על חשבוני לק. ארבעה רייניש ככף עבור חלקי הישרון משנה העברה ולכשתהיה פה אחזירם לך ברב תודה כי הכסף אזל מכיסי. ופה המקום להודיעך מה שטמנתי בחבי עד כה כי שלשת מהברות הראשונות עמלתי בכל כחי למכרם כפי האפשרי, ועל הרביעית אומר לך כי לא לארץ גאליציען ולא לארץ אשכנז, לא לארץ הודו ולא לארץ כוש תועלתו כ״א — להמו״ל ולכיסו! כמה פעמים הבטיח בהמגיד כי בצאת לאור החוברת אז יראו כל באי עולם מה רבה תועלת המה״ע להפיץ תורה וחכמה בשלמות ובהוגן בקרב ישראל, ואחרי אשר ההר צעק בחבלים וצירים, יצא — עכבר מבטנו! (כמשל הקדמוני) מחברת דלה ורזה (מספר הדפים כמספר דל״ה) אשר מלבד דברי החכם של״ש (אשר אמנם גם המה לא חדשות ישמיעו כי אם הערות על מלאכת אחרים) תביא איזה הערות שדופות קדים הראויות להיות רק סניפים לספרים אחרים ולא לבוא בספר בפ״ע. שם הראה המו״ל מה כחו בשירים וחרוזים וכי הוא פייטן קרוי ותנוי והתחיל: „הסל סדור ישורון בתלכתו, בכל משפטו וחקתו, באשר זכיתי לסדר אותו, כן אזכה לראותו וכו׳!״ וסיים בשיר נחמד ראוי לבוא בדפוס בסדור נהורא השלם או בלקוטי צבי. תהלתו:

„ככלות השנה, חפשתי מענה וכו׳״
הזה הוא המכה״ע המאסף „כל חכמת ישראל וכל יקר בשפתנו הקדושה?״ מי יגלה עפר מעיניך הר׳ הזהב אשר לא היית לא דאקטאר מלפניו ולא רב מלאחריו לראות על משמרתך ומקומך רדקטור עברי ואשכנזי יחד והוא כאלם לא יפתח פיו! אהשוב, ידידי, כי מאשר תכירני תדע כי לא משנאה ולא מקנאה דברתי הדברים רק מאשר חשבתי כי במה״ע הזה יבואו הימים הטובים של „כרם חמד״, ואתה הרבית בזה תקותי ועתה נשארה מעל! ודברתי זאת על לבך, ידידי, היות כי אתה היועץ הנאמן לו ותעוררהו על זה. המה״ע הצרפתי הוא שאול פה למשכיל אחד מבאי ביתי. הודיעני נא, ידידי, עד היכן הגיעה העתקת המכתבים אדות האגדה, כי תדע אשר רצוני לשלחם אל הרב שי״ר. ר׳ פנחס מענדל הנהו בקרייצענאך ורצונו לשים פעמיו אל עיר פאריז ואולי אלבערט קאהן יסייעהו בהוצאת הדפוס. בלי ספק קראת בעלי פיליפזאהן מחברת Kayserling מאת Romanische Poesien המחברת הזאת חזיון יקר מאד והנהו תחת ידי. גם נראו במחנה העברים צוויי פאָלע-מישע שריפטען איבער דיא מאשין מצות. הראשון בפקודת מהרש״ק מבראדי עם להקת הרבנים, מהם דרבנים ומהם סרבנים, וכל מי אשר אהבת האמת וכבוד האומה נגעה בלבו מאומה שארית חמה יחגור נגד פאמפלעט כזה ואני ערכתי מאמר ארוך לתתו בהמגיד נגד הרבנים המשליכים צואה ואשפה בכרם בית ישראל, אך המוציא לאור ירא מאד לנפשו לפתוח דלתות מכתבו נגד הרבנים, עד אשר לקחנו מהם (במאמר ביטול מודעא כי הראשון מכונה בשם מודעא) נקמת הגאון מהרי״ש אב״ד דק״ק לבוב בקובץ מכתבים מגאוני אשכנז ותסידיה כי המאשין תקון גדול, ולכשתהי׳ פה על הג הפסח תראה אצלי שני המאמרים. יותר אין הדשות, חיה בטוב ובנעימים כתשוקת ידידך
אברהם יעקב.

י׳.

ב״ה יום ד׳ תרומה הכת״ר לפ״ק זגיערז.

אל כבוד הידיד היקר, חכם ומבקר מוה׳ שהזי״ה ני׳ ויצלח.

חבתי לך בתשלומין על מכתבך היקר מי״ב אלול, אבל לא מעצלתים ורפיון ידים החשיתי עד כה, כי מעולם לקחתי חלק במאורעות כל ידידי ובפרט אהוב נחמד כמוך ההרות על לוח לבי מנוער, אך תלאות ומאורעות שונות המה מנעוני להשתעשע כהפצי עם איש חפצי בו. וכבר אמר הגאון שי״ר באחד ממכתביו, „איחור התשובה לגבר ראוי׳ לו במועדה, יעמוס יותר טורח על המשיב מאשר השיב לו במועדה״, כן אנכי בעתותי . . . — . . . — אשר עברו עלינו פה המדינה לא הי׳ הימים מוכשרים להשתעשע בעניני ידידות וחכמה, וחשבתי יעברו ימי זעם, ימים אשר אין בהם חפץ ותבוא מעט הרוחה אז אשלם את חובי, עד אשר אחרתי עד כה, ואבוא בתשלומי תודה על הדברים אשר העתקת למעני מדברי מהרז״פ במה״ע

שלו, ואם כי כל מכתבו בענין הזה ותכליתי להתוכח אתך על עניני תושבע״פ ולהשמיעני דעתך בזה למען יתבררו ויתלבנו הדברים, כי לדעתי השדה הזה לא עבד בו עדיין כראוי, ואך פתח קטן כחידו של מחט פתחו לנו בזה מבחרי החכמים האחרונים, מ״מ מחרכי מכתבך הכרתי כי אין רצונך לבוא במנ״מ בשדה זה המסוכות, עכ״פ אודה לך על הדברים הטובים שהבאת ואומר: „לא תושת חטאת על מי שהביא קצת מן הדברים הטובים באשר לא הגיע עד תכליתם״ (הקדמת ספר המאור), ובזה נשלם החוב שחבתי לך. — עתה אבוא ואודיעך תכלית מכתבי זה ואומר: בלב שמח ונפש חפצה ראיתי זה כמה כי נתן ד׳ לך מהלכים בין חכמי הדור לזרוע לצדקה שדה החכמה בישראל ולעטר שוקי הליטעראטור העברית בפרי עטך שבמה״ע, בשקידה יתירה ובהתבוננות רבה קראתים וראיתי כי מחקרך ישר הולך בשקול הדעת הראוי והנכון ולא כאותם אשר הכניסו מחדש זמורת זר הפלפול והחדוד בשדה הבקורת, הבל ורעות רוח. בלי שום הנופה אומר כי מקנא אני בך קנאה גדולה כי נפל חבלך להיות מדורכי גתות חכמת ישרון ובחקירותיה תשמור אורח עולם דרכו בו גדולי המבקרים, להפיץ אור על דברים נעלמים ולהגיה חשכם במועצות ודעת. ומקרוב הודיעני ידידנו החכם מיזעש כי דברי הווכוח שלו עם לוצאטו אדות ה„צפנת פענח״ אשר נסבו מאתך ושלה לי העתקות מהם בזמנם כבר באו בדפוס במה״ע הישרון מקאָבאק, ובררך אגב העיר אותי על מכתב מהולל ממנו ברוב התשבחות בזכות הרב נגד הרב מהחדשים, אשר יצא מעטך במה״ע הנ״ל. ונתעורר בקרבי החפץ ונפשי תכסוף במאוד לראות המאמר הנ״ל, כי שנינו תחת כוכב אחד נולדנו, כמוך כמוני מהנשבעים בחיי הרמב״ם ז״ל והנוסעים אחר דגלו, כי מכירים אנחנו לשעבר כן גם עתה, כי רוחו של הרב וספריו פעלו עלינו פעולה עזה וכן יפעלו על כל החפצים בהשכלת הדת בכל הדורות. ועם כל זה ממכבדיו ומוקיריו של החכם שד״ל אנחנו, אם כי האחרון הזה יצא לריב עם הרב ז״ל, כי יודעים אנחנו שהחכם הזה הוא אחד המיוחד מהמצויינים שבחכמי הדור, ראש וראשון למבארי מקראי הקודש על אמתתם ואין שני לו בדור המפלח ובוקע בעומק כתבי קדשנו, מבקר גדול בקורות וקדמונית עמנו, ואוהב אמת בכל כחו, וביצאו לשוח בשדה החכמה כאשר יפגוש בענקים היותר גדולים, בלי שום משא פנים ובלי שום נטוי׳, אם כי במעט הפרזה, הוא יוצא לדון, ואם כי מההפרזה הזו יולדו לפעמים דעות פאַראדוקסיות, דרישת ואהבת האמת של החכם הזה תחפה אצלי על כל מומיו המעטים (ואשרי מי שחסרונותיו ספורות) הבטלים במעוטם נגד כלל הדברים אשר הביא בחכמתו במחנה העברים המלאים חכמה ודעת קדושים מחוברות עם החקירה החפשית ורוח היודאיסמוס על טהרת אמתתו, אשר ע״כ מעולם כאזור דבקתי אלי הקירותיו, פירושיו והגהותיו. ולהיות כי כבודו חביב עלי ביותר, יכאב לנפשי מאוד לראות כמה פעמים חכמים גדולים פוגמים בכבודו, ואעתיק לך מה שכתבתי על הענין הזה לידידי בעל הבכורים *). עתה אבוא אל

*) עי׳ צופה להמגיד שנה י״ג גליון 7 וגליון 8, ש׳ז׳ח׳ה׳.

המאמר היקר והנעלה מאת סמ״ן ואודיעך כי בלי שום כוונה ובמקרה בעלמא באה המלה תשתדל בריוות בין הדבקים בהמאמר הזה, כי אני לא לבד ראיתיו בכתב רק שמעתי כאשר קראו לפנינו החכם המנוח ז״ל במסבה, ובטעות הי׳ המקרה בלתי טהור הזה למורת רוח קדשו של החכם שד״ל בהמגיד נומר ל״ח שנה שמינית בחשבו שעליו התכוון במלת תשתדל, ואימא לך גופא דעובדא היכי הוה: המאמר דרך ישרה שיבור לו המבקר הוא אך הקדמה ופתיחה קטנה למאמר גדול ונכבד בכמות ובאיכות בזכות הרמב״ם ז״ל נגד משטיניו ומנגדיו בכל הדורות, התחיל מן ראש המשטינים ר׳ מאיר גבאי במקובלים עד שפינוצא ראש החוקרים, ועד האחרון בזמן שד״ל. החכם המנוח ז״ל הי׳ מהנשבעים לדגלו של הרמב״ם ז״ל וכפנחס קנאי לקח רומח בידו זו עטו השנונה הוחדה גם מורטה לנקום נקמתו בבוזיו ומחרפיו, וכאשר פתח פיו ותאורנה עינינו וקרא לפנינו המאמר הנ״ל בבית ידידנו החכם מיזעש. נפשו להטה בהתלהבות גדולה ובהתפשטות הגשמיות, עד שכל עוף הפורח עליו מיד נשרף, כי באש הוא נשפט עם בוזיו ומנגדיו של הרמב״ם ז״ל, ולפעמים נכוה בעצמו מהאש הזאת המתלקחת באהבת הרב ז״ל, כי בחשבו לחתות גחלים בוערות על ראש מחרפיו, בקנאתו הגדולה נתערבו לו האנשים, הענינים, ופלטה קולמוס כמה דברים הנוגעים ללא כבוד אל חכמים גדולים ומצוינים ואחד מהם רשד״ל, ועוד נשארו רשומים בזכרוני איזה דבורים הקשים כגידים נגד החכם הזה, האחרון לגודל יפים וסגנון לשונם. אמר עם הספר — „ואם כי הוא מבטל חמצו מעת לעת ומפקודה לפקודה (כדרכו של שד״ל לכתוב הנני מבטל מה שכתבתי) ומפרר וזורה לרוח דעותיו והבליו, ומטיל לים פירושיו והגהותיו, השאור שבעיסה נשאר אצלו הוא השנאה נגר הרמב״ם ז״ל,״— ומי יתן ויצא לאור המאמר הזה כי אין כמוהו ליקרת ערכו בין כל המאמרים הנדפסים מהחכם הזה. עכ״פ בדעתי שתפרסם בדפוס שבטעות נפל הפירוד בין האותיות במלת תשתדל להפיס דעתו של שד״ל. — העתקתי בכוונה להראותך כי למוד הזרות איננו דבר קטון והוא משעול צר וקטון ובמעט נטוי׳, אהבה ושנאה נוכל להכשל, אשר ע״כ גדלה מאוד התשוקה אצלי לראות מאמרך, ולהיות כי קשה להביא הספרים פה המדינה, אבקשך לשלוח הישרון גם החלק הרביעי מפירוש ישעיה לשד״ל בקרייצקאווערט אל ידידי גאָלדמאן נושא האגרות בקראקא וממנו אשיגם דרך מוליכי הגבול. ותודיענו מזה למען אדע לכתוב אלנו. היות כי הניך ד׳ באוצר ספרים ומכתבי עתים וכל החדשות ונצורות מה שהעלו המבקרים גלוים וידועים לפניך תודיעני מה שנתפרסם כמעט, כי התרגום על התורה לפנינו המיוחס לאנקלוס איננו לו והוא התרגום הבבלי, הראיות ומי המה ראשי המרברים על הענין הזה, כי אני פה המדינה מחוסר הספרים ומכתבי העתים, גם ס׳ אוהב גר אין בידי, וכאשר אחשוב נמצא בהספר הזה ראיות מוכיחות שהתרגום שלפנינו הוא תרגום הבבלי. גם הדשות מעולם המחקר תודיעני בטובך לרוות נפש, הצמאה של ידידך

אוהבך איו״פ:

יא.

ב"ה יום ב' פ' תשא הכת"ר לפ"ק זגיערז.

אל כבוד ידידי הכהן הגדול מאחיו בחכמה ובדעת חוקר נכבד, מו"ה יצחק מיזעס נ"י.

קראתי איזה דלתות כתובים מאתו בשולי המכתב של כבוד ידידנו הרב ר' אברהם יענר ז"ל וקראתים בהמית רוח ונפש, כי הנני עוד בלב וגפש אסור בחבלי ברית הידידות ולבי יהמה מאד לדעת משלומו ומשלום ביתו, ואודיעהו כי קראתי שורותיו המצהירות בשמחה וברגשות לבב, ומעדנים שבעה לה נפשי בקראי אותם, כי מצאתי בהם דבש החכמה מועט המחזיק את המרובה, ובטורות האלה המעטות התוה לפני את הדרך, להלוך נגד רוהם של האנשים השונים מאד בדעות, במדות ובמוסר, אות הוא על תבונתו הזכה וחכמתו הרבה שנהנין ממנה עצה ותושי', אך מאד יצר לי על כי מצער הי' דבריו, אבל אקוה כי כן הוא המדה פעמים בא בארוכה ופעמים בא בקצרה, וסבת התמהמהי עד פה לתת מענה, כי ידעתי אשר לא תספיק לו אגרת שלומים לבד ויכסוף לדעת לא לבד ממעמדי ומצבי אך גם ממעמד ומצב העיר, אשר אנכי יושב בקרבה, וידעתי איך מלאכה כבדה הוא להכיר מהות ותכונת האנשים בזמן מעט. אמרתי יעברו איזה ירחים ואתן ברחבה וברוחה הדברים הראוים להעלותם על ספר, ויקבל רצוף פה קונטרס על מעמד אחינו במדינה הזו, וממצב העיר אודיעהו ראשי פרטים הראוים לדעת. העיר הזאת, אשר אנכי יושב בקרבה, בה עשרת אלפים תושבים, בהם מבני עמנו ארבעה אלפים, מסחרם בצמר וצמר גפן ומעט מזער פאבריקאנטען ומדלת העם רובם סרסרים יושבי קרנות, בעלי מלאכה מהמלאכות השונות, ממלאכת מחשבת אורג ורוקם עד מלאכת הפחמים הכבדה והנקיה הנקנית בזעת אפים אשר לא ראיתי במדינתנו, ובכללות העיר עזובה ומסחרה מעט, ויש בה כמו בכל קהלות ישראל רב, הזן וסופר, פרנסים, דיינים, רופאים ובטלנים. הרב נוטל פרס מקופת הקהל, נוסע פעמים בשנה מלפנים לקאצק ועתה לווארשויא, לומד עם בהורים או נערים דיני החנוני על פנקסו ופרה וטלית, אך לא מקרא ומשנה ודרך ארץ [ומובטחני בהם כי יהי' מורי הוראות בישראל]. דבר אין לו עם אדם והוא יושב בחדר לפנים מחדר שמח בפלפולא דאורייתא, ח"ו לא ליהיר ולא לקנתר כי נמצאו בו סימנים מובהקים מהעוסקים בתורה לשמה בזמננו שזוכים לדברים הרבה, שאינם יודעים צורתא דזוזי, שאין להם לא כתב ולא לשון, ולא כהלון כתבא למקרא, שאין נהנין מהם עצה ותושי', לא במילי דעלמא ולא במילי דמתא. הדיינים פרנסתם קשה כקריעת ים סוף כי אין להם פרס מקופת הקהל רק מהעסקים ודיני תורות אשר ישנם פה פעם אחת ביובל, ולאשר פנוים הם ממלאכתם הם מיושבי קרנות ומיושבי בית המדרש. הפרנסים הם בשותף השם לבד כי מושכים ידיהם מעסקי הקהלה ורבים הם עמי הארץ העוסקים בצרכי צבור, כי לחרפה יחשב פה להיות קצין עם. המשכילים פה הם אשר נמצאים אצלם ספרים יקרי הערך

המלמדים שבע חכמות על רגל אחת, כגון ס׳ הברית, שבילי אמונה ודוגמתם, ובעלי מקרא המראים בקיאותם בדקדוקי רש״י ולתפארת העיר יחשבו. הרופאים מיודעי ומכירי, אשר אבא בחברתם לפעמים, שנים הם מבני עמנו פה, הראשון הוא חמור נושא ספרי וואלטער והענציקלופעדיסתים מדברים מתוך גרונו והמהרהר אחריהם מהרהר אחר האמת, והוא יליד רוח המאה השמונה עשרה למספרם, ואת אשר נעשה בממלכת התושי׳, החכמות והמדעים, מאז ועד עתה לא שמע ולא ראה ולא ידע, והוא מצבת זכרון המאה העברה. והשני יודע ומבין רבות והונו ורכושו בדעת גדול מאד ואחד מהתלמידים המצויינים בבית מדרש החכמות בבערלין, אך חכמת הרפואה היא אצלו כלל החכמות כולן ואידך זיל פרושא והוא לן בד׳ אמות של החכמה הזו. ואם לא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהם, כי אין נהנין מחברתם. העברתי לפניו העיר מכל עברי׳ וכבודו יראה ויבין אנה הוליכוני קורות חיי ואיך גרשוני מהסתפח בנחלת החכמה אשר לשמה תאות נפשי והיי רוחי, והפחד מרחף לנגד עיני פן ואולי בשדי השכלתי הרזה יעלה שמיר ושית, ע״כ אבקשהו אשר מעת לעת ומפקודה לפקודה יעניקני מפרי תנובתו בשדמות חכמת ישראל ויודיעני משלום ביתו ומשלום בתו ונכדו היקרה וחדשות מעולם המחקר והחכמים ר׳ פנחס מענדל וקירכהיים ויקבל תודתי העצומה מאת ידידו ומכבדו המוקירו כערכו הרב איו״פ.

יסלח ידידי על רוע הכתיבה, כי אני כותב זאת בחצות הלילה וממהר לגמור המכתב, למען אוכל לשלחהו בבקר על הדואר ויבא לידו ביום פורים הבע״ל תחת משלוח מנות.

יב.

ב״ה טארנאוו יום ו׳ ערב חג המצות כת״ר לפ״ק.

שלום וברכה לראש ידיד נפשי, חכם ושנון, מופלא ומופלג כ״ש אברהם יעקב ווייצענפעלד נ״י.

האח! האח! החורף עבר, העננים חלפו הלכו למו והשמש יצאה על הארץ לשמח נפש כל חי. גם ענני דאבוני חלפו למו בזרוח שמש מכתבך ידידי מול עבר פני; הנצנים נראו בארץ וקול צפרים נשמע מבין עפאים — גם משדה־חטים ידידי נראו נצני אהבה ופרחי ידידות, וקולך הערב השמעתני מעבר לגבול ארצי, ולמען תרצה עטך את שבתותיה אשר נהה שקטה כל ימי ההורף, הכינות לי מטעמים כאשר אהבתי ותשביעני מצוף דבש אמריך דברי חן ושכל טוב ע״ד מצב בני עמנו בארץ אשר אתה יושב בה. תודות לך יקירי על כל תגמוליך, אכן צר לי כי קצר כחי הפעם לשלם לך כבעל גמולות ולהודיעך בארוכה דברים חדשים מעולם הליטע־ראטור, כי רגעי ספורים ועתותי לא בידי הן, כי נתונים נתונים המה למסחרי אשר רעיוני נאחזו בו בבסבך, מבלי יוכלו פנות אנה ואנה, ומלבד ביום השבת רק מעט אוכל להגות בדברי חכמה, במכתבי עת וכדומה. וגם את מאמרך הנעים לא קראתי עד הנה כ״א בהעברה בעלמא, ובדעתי לעיין בו באר היטב אי״ה באחד ימי החג הבאים לקראתנו לשלום. — והנה

באמת בדעתי היה לעצור עוד במלים עד אם אוכל להרוץ משפטי על מאמרך, כי בזה חפצת, לולא הדברים אשר העתקת לי ממכתב הרב״ד... ירדו חדרי בטני ויפלחו כחץ כבדי — וכבודי! לכן מהרתי לבא במגלת ספר, כי חובה עלי לגולל מעל נפשי אשמת חונף, ואעתיק לך דברים אחדים ממכתבי אשר כתבתי לידידנו החכם הגדול מוהר״י מיזעס בענין הזה למען הצדיק נפשי, ואלה הם (בכתב ול״א):

„— — — עס איזט אונלייגבאר, דאס איין וואהרהאפט געבילדעטער דעם פֿארטשריטטע הולדיגענדער ראבבינער, אין קראקויא ניכט נור קיינען בעשטאנד האבען, זאנדערן צו ווידערווערטיגקייטען, שיקאנירונגען, אינטריגען א. ד״ג, פֿיהרען ווירדע, וויר קעננען שאן אויס דען אומטריעבען איינער קליינען אָהנמעכטיגען פארטהייא געגען דען מ״ד ראבב. ערזעהן, וואס געגען דען געזיננונגסגענאָססען איינעס זעל. קאהן פֿאן זייטען איינער גרעסערן, מעכטיגערן פארטהייא געשעהן מעכטע. אם בארזים נפלה שלהבת וכו׳, ווען דאס אינטעליגענטערע לעמבערג פֿיר איינען זאלכען שריטט נאך אונרייף איזט, וויא אונס דיא ערפֿאלגלאָזיגקייט דער אנשטעללונג דעס ד״ר שוואבאכער בעווייזט, געשווייגע נאך קראקויא, אונד איינע זאלכע וואהל, זאָללטע זיא פֿאן דער רעגיערונג ערצוואונגען ווערדען, דירפֿטע נור איינע רעאַקציאָן הערפֿאָררופֿען. לא בחיל ולא בכח כ״א ברוח! — איין ראבבינער מוס אבער געוואָהלט ווערדען. נון, זאלל עס איינער דער חסידים זיין? — אדער זאלל עס איינער דער היערלאָנדישען לומדים זיין, דיא דורך איהרען פֿערשמוצטען כאראקטער דיא תורה אונד דאס יודענטהום העראבווירדיגען? — אין אללען דיעזען פֿאָללען קאן מאן זאוואהל פֿיר קראקויא אלס פיר גאנץ וועסטגאליציען, וועלכעס לײדער דורך זיינען קולטורצושטאנד שאן גענוג טרויריגע בערימטהייט עררֿאנגטע, נור דען לעטצטען שטאס ערוואַרטען. איין פֿאָרטשריטט אבער שיינט מיר — אונד אירדע איך, שגיאות מי יבין? — קאן נור פֿאן איינער וואהל וויא דיא דעס מ״ד ראבב. פֿעראורזאכט ווערדען, ווען אויך אונמיטטעלבאר. פֿאָר אללעם ווירד איין גראססער טהייל אונזערער גלויבענסגענאססען, דיא זיך אויף עקסטרעמע וועגע פֿעראיררטען, ווידער צור מיטטעלשטראססע דעס תלמוד׳ס אונד דעס שלחן ערוך צוריקקעהרען, איין וועג, דער, ווען ער אייך דעם צייטגייסטע ניכט האלד איזט, דאך זיך דעם ריינען מאָזאיסמוס שאָן מעהר נאָהערט, אונד דורך זיינען אַלט-עהרווירדיגען נימבוס געאייגנעט איזט, דעם חסידיסמוס צו אָפאָנירען. דאס פובליקום ווירד ענדליך איינען עהרליכען, כאראקטערפֿעסטען אונד צוגלייך טאָלעראנטען ראבבינער בעקאממען, (דיעזע אייגענשאפֿטען ווערדען דעם מ״ד ראבב. אלגעמיין ניכט אבגעשטריטטען) אונד פֿערשמיצטהייט אונד צווייאדייטיגקייט פֿערוועֿרפֿען לערנען — אונד דאן איזט צו האָפֿפען, דאס מיט הילפֿע דער דאָך אימּמער מעהר איינגרייפֿענדען בילדונג אויס קראקויא דאס ווערדען ווירד, וואס אויס אַללען אונגאַרישען שטאָדטען געוואָרדען, וואָ דער חסידיסמוס ניכט ווארצעל געפֿאַסט אונד נור עכט אָרטהאָדאָקסע ראבבינער טראָהנטען. אויך איינע ישיבה דירפֿטע איהרע פֿריכטע טראַגען: בייא דער יעטציגען צייט איזט עס אונמעגליך, דאַס זיך הונדערטע פאָן וויססענסדורסטיגען יונגען לייטען צוזאממענקאָממען אונד געגענזייטיג בעלעהרען זאָללען, אָהנע דאס דאדורך מעהר אלס צווייא דריטטהייל צו וואַהרהאפט געבילדעטען מאָננערן הערוואַקסען מעכטען. וואס וואַרען דיא מייסטען דער יעטציגען געבילדעטען ראבבינען אין אונגאַרן, באָהמען אונד מאָהרען זאנסט אלס בחורים אין דען ישיבות דער אָרטהאָדאָקסען ראבבינער דער ערשטען האָלפֿטע דיזעס יאַהרהונדערטס?

„נאך דיעזער אויסאיינאנדערזעטצונג גלויבע איך ניכט געזינדיגט צו האבען, ווען איך אין מיינעם בעריכטע דיא קראקויער געמיינדע אין איהרעם אייפֿער צו בעשטערקען זוכטע; מאן קאן פֿאן מיר ניכט אננעהמען, דאס מיך דאבייא דער גרונדזאַטץ „דער צוועק הייליגט דיא מיטטעל" לייטעטע, דא דאָך דאס מיטטעל זעלבסט אנגעזיכטס דער אַנדערן פֿאָללע הייליג גענאננט צו ווערדען פֿערדיענט. ווען זיך אבער דורך דיא פראָפהעצייטען אויסזיכטען פֿיר דיא צוקונפֿט מאַנכע מאָנגעל אין דער געגענוואַרט הערויסשטעללטען, דערען פֿעראָפֿפענטליכונג

געוויססען פאַרטהייאישען פערזאָנען ניכט בעהאַגען ווילל, זא ווירדע איך עס עהער איינע הייר-כע־רייא פֿאן מיינער זייטע נעננען, וועו איך ריעזען צו ליעבע מיינע איבערצייגונג אונטערדריקטע, אדער גאר נאך איהרעם וואונשע געשריעבען האָטטע". — —

אלה הם קצות דברי אשר דברתי לידידנו הנ"ל בענין הזה, וזה הי' אחרי אשר קבלתי מכתבך הנחמד, כי באמת שמעתי זה איזה פעמים מאחורי הפרגוד את דעת החכם הזה כי אנכי אינני בעל המאמר, אך בשמעי מכתבך עצור במלים לא יכולתי עוד, כי הציקתני רוח בטני, וערכתי אליו דברי באריכות. — לא אוכל מלאות עתה שאלתך לשוה לך את הנומר, כי הוא נומ' 47 שנה שעברה, והעלים משנה שעברה מוכרכים כבר בכרך אחד, — גם הודיעני אם קראת מאמרי בנומ' 44 (או 45) שנה שעברה על דבר „החלוץ" מחברת ד' ועל דבר ס' „תשובה נצחת". — חדשות מהעולם הליטעראטור רק מעט לי להודיעך, כי ספרי האינשטיטוט משנה זו בודאי ראית, ושם גם מאמר מה' יאסט שהעתיק מל' רוסיא Der Straf-noi (דער שטראפֿסאלדאט) אשר לאחינו ברוסיא ובפולין בפרט יסכן מאד. — ובארצנו ראה זה חדש הוא, ספר „אוצר החכמה" מכתב עתי מר' יוסף כהן צדק מלבוב, ושם נמצאים דברים טובים גם מחכמי רוסיא, שולמאן, גאטט-לאבער, ואהרים, גם דברי הן ושירים מהחכמים פֿישמאן, ד' ראפאפארט, שפערלינג, ווייסמאן וכו'.

תהלת חכמי רוסיא מלאה עתה כל מכתבי עת, הלא המה חכמי אדעססא ראבבינאוויץ וטארנאפאל, צעדערבוים וגאלדענבלום, הראשונים יוציאו לאור מ"ע ליהודים בלשון רוסיא בשם „השחר", והאחרונים בלשון עברית ואשכנזית בשם „המליץ" — גם החכם פין בווילנא יוציא מ"ע בשם „הכרמל" — מי יתן ויאריכו ימים כל מכתבי עת ויעשו אות לטובה עם אחינו שמה כאשר עשו באשכנז החכם פֿהיליפזאן ודומיו.

נפלאת היא בעיני כי לא תקרא את המגיד כ"י וכל. הה! נפשי תהמה עלי בזכרי כי דרך מבוא למכתבי עת וספרי חכמה סוגרת ומסוגרת לפניך, אולם לפי דעתי אם תקנה את המגיד לא תירא מפני חמת המקנאים, כי חף המגיד בעיני זנבות האודים הישנים האלה מדרכי הכת החדשה ולא ירדפיהו על צואר. אנה! למענך ולמען הכמתנו ושפתנו הקדושה אל תפן לי עורף, ומחירו אשר תזיל מכסך אל יעצרך, כי ת"ל ברכך ה' ולא יצרו צעדיך במעט הוצאה כזאת, הלא מצער היא וחיתה נפשך בגללה! — משד"ל נדפס זה איזה שבועות ההמשך מתולדותיו, אשר לא ישמיע כל מאומה הראוי להעתיק לך. — ה' פֿייט אבד זכותו גם במקום הגבוה בוויען, וילך לדרוש גבוה מעל גבוה ויחל את פני הקיר"ה בכבודו ובעצמו לפני איזה ירחים, והוא שלחו שנית אל המיניסטריום, ושם הובטח לו כי יבוקר כל הענין שנית מהחל עד כלה — ועד עתה לא בא הקץ לענין זה ולא נדע איך יפול הדבר אם לשבט או לחסד.

בדבר מסחרי אודיעך כי ת"ל אני רואה בו סימן ברכה, לפי ערך כל מסחר כאשר הוא בהתחלה, ולה' אחכה כי ילך מעלה מעלה.

ועתה אתה ברוך ה׳ חי׳ בטוב ובנעימים ואתה שלום וביתך (זו אשתך) שלום ושמחתם בחגכם כנפש ידידך הדו״ש באהבה נפתלי קעללער.

יג.

ב״ה א׳ קרח תר״ד, טארנאוו.

אלקים יחנך ידיד נפשי החכם וכו׳ הר״ר אברהם יעקב ווייצענפעלד נ״י.

אחרי שקראתי מכתבך הנעים מיום ד׳ העבר וראיתי כי מצאת את הטעמים על אודות הגאון שי״ר קלושים ושדופי קדים, אמרתי אבטל רצוני מפני רצונך ונניח את המשפט להמוציא לאור „המגיד״, ואולי באמת שגיתי בראה, הלא אדם אנכי ולא אל, או אולי אהבתך ליליד עשתנותיך קלקלה את השורה, סוף סוף המו״ל יהי׳ ככתוב השלישי שיכריע בינינו. אך זאת עשה יקירי והעתק את המכתב הרצוף (אתה או ע״י אחרים) בכתיבה תמה ובסדור הראוי לבא לדפוס, והשב לי את האריגינאל ואת ההעתקה גם יחד, ואשלח את ההעתקה ליד המו״ל, כי בעוד ימים אחדים הנני כותב אליו מכתבי. חי אני כי לולא רבו תלאותי וטרדותי בימים האלה, כי עתה העתקתיו אנכי בעצמי, אולם מקרה קרני בימים האלה — לא עליך יקירי! — כי אחד הסוחרים בערים הקטנות בארצנו אשר שלח ידו בהונם של אחרים ואינו אומר השיב לאשר אשם לו, אבל גם את כספי איזה מאות זהובים מ״כ, ולמען הוציא מעט מבלעו מפיו, נסע שותפי אל מקום תחנותו, ועבודות בית מסחרי עלי היו כלנה, אנכי המוכר לנשים ולקטנים, ולסוחרים גדולים, אנכי הסופר ומונה, ועלי לכתוב מכתבים והשבונות, מן בקר השכם עד שעה עשירית בלילה לא אמוש מתוך חנותי וגם את מכתבי אליך הנני כותב, וכמה פעמים הנני מוכרח להניח את העט מבין אצבעותי למען עשות מלאכה קלה, ובמעמדי זה לא אוכל לסדר דברים לדפוס. — אולם עוד טעם אחר לי בזה כי תעתיקהו אתה, יען בראשית המכתב דברת מן קאבאק איזה דברים אשר אולי לא תרצה שיבאו בדפוס, ותוכל למחוק ולתקן כחפצך.

אחר כל זאת משפטים אדבר אתך: מה זה ימריצך להאמין עלי כי מכתב׳ הרצוף לא מצא חן בעיני? הבעבור כי אמרתי את דעתי כי אינו ראוי לדפוס עתה תגזור אומר כי לא מצא חן בעיני? הן יותר מאשר תתפלא עלי כי נפלתי במהמורות המפלפלים, אתפלא עליך כי נפלת במהמורות בעלי הקש ההטעה או בעלי קריטיקא המזויפת אשר תרבה לספר בגנותם, כי בנית בנין שוא על יסוד רעוע. — הלא רוח הוא באנוש להשוב מחשבות כחפצו, ושונות הנה דעות בני אדם, ואין זאת לפלא בעיני כי לפי דעתך ראוי המכתב שיודפס עתה ולפי דעתי איננו ראוי ונכון שיודפס עתה מפני הטעמים שאמרתי במכתבי הקודם. — אך בקרבי אצדיק את נפשך לפני כי חפצת לכתוב: „אם כי לא תסכים עם דברי מכתבי״ — ובאה לך האמונה הזאת יען תתנגד שם לדברי שכתבתי בהמגיד, וגזרת אומר כי בהכרה אינני מסכים

עם דבריך, כי אלמלא כן אזי סותר אני את עצמי, והחלפת את הדברים בחפזך וכתבת: „אם כי לא מצא חן" — אבוואהל עס צווייא פערשיעדענע בעגריפפע זינד: „בלתי מצא חן", אונד „בלתי הסכם עם דבר מה" — ואחרי כי ככה הצדקתיך אומר: סלחתי! —

מן היובעלפייער של הגאון שי"ר עוד לי להודיעך, כי עדת ישרון בעיר לבוב שלחו לו שני שירים נחמדים מאד, האחד בלשון עברית מהמליץ דוד ראפופורט, והשני בלשון אשכנזית מהמליץ המפואר ד"ר מאריץ ראפופורט, וכל אחד נדפס בספר מיוחד בלייפציג והדרת הדפוס ויפיו יוסיף על חנם. בשבוע העבר קראתי את שניהם והמה טובים מאד, אך השני (בל"א) הגדיל ונכרים בו רשמי המנצה בנגינות ד"ר ראפופורט וכח מליצתו עד להפליא. — מעיר קראקא שלחו אליו ראשי העדה מכתב ברכה בלשון אשכנזית — ככה ספרו לי אנשי קראקא. כפי דברי מכתב עתי „אסטדייטשע פאסט" באו אל שי"ר ביום היובל שלשים ושנים מכתבי ברכה מערים שונות. מווין בא הד"ר לודוו. אויג. פראנקל לברכהו בשם כל עדת וויען, ובידו שיר יפה אף נעים מהמליץ שטערן. ויתר דברי החג ושמחתו הלא הם כתובים במכתבי עת השונים מוויען ופראג, ובלי ספק יהיו באריכות יותר בצייטנג. ד. יודענט. ובהמגיד. גם זאת קראנו בהפרעססע כי ביום החג ההוא נתעלה הגאון שי"ר מצד השטאטהאלטערייא למעלת „אָבעררא͏בבינער" — אונד דאמיט האט איהם אויך דיא רעגיערונג איהרע טהיילנאמע אונד עהרענבעצייגונג בעוויזען. —

מאמרך בדבר מצב היהודים במדינתך מצא חן בעיני, ואיך לא ימצאו חן דברי אמת וצדק? אבער צום פערעפפענטליכען איזט ער ניכט געאייגנעט, כי אנשים קלושי העינים לא יוכלו להביט כפני האמת ערומה כיום הולדה, וכל רעדאקטעאר אשר יבאו עליו לרוסיא ולארצך לא יערב את לבו להדפיס ממנו גם שתי שורות. אולם אנכי מצדי נותן לך תודה רבה עליו כי הודעתני בו איזה דברים אשר אמרתי כבר חלפו מעל פני אדמת ארצך ובחשך כסה זכרונם, וחדשות הם בעיני. ומי יתן ויזרח שמש הצדקה על ארצך במהרה, כאשר זרח כבר על ארץ רוסיא. ואולי יועילו לזה מכתבי העת החדשים אשר יצאו עתה לאור באדעססא, הלא המה „השחר" (בלשון רוסיא) והמליץ (בלה"ק), הראשון יאיר השכת הדעות ויגרש אופל פאָראורטהיילע מקרב אחיכם הנוצרים, והשני יועיל בין אחב"י התועים על שני הקצוות (עקסטרעמע) הרבה מאד, ככה נקוה! —

בשבוע העבר הי' מכתב לי להמו"ח ולהאברך האלצבערגער מאת החכם צעדערבוים באדעססא ומשותפו גאלדבלום, ושם יבקשנו כי ידנו תכון עמו לשלוח לו מאמרים אל מכתב עתי המליץ אשר יחל לצאת בקרב הימים. --

מחברת שלישית מס' „אוצר נחמד" מאת בלומענפעלד הנדפסת בימים האלה, באה למראה עיני לפני ימים אחדים והתענגתי מטובו, החכם גייגער בראש הקרואים מביא דברי בקורת נחמדים מאד, אחריו שד"ל, דאקטאר לעווי מברעסלויא, קירכהיים, כרמולי, מרדכי מרטארה, גם שני מכתבים

מעזבון ישי"ר ז"ל, והנפלאת שבכולם שלשה מכתבים בלה"ק מחכם נוצרי אחד מפרייסען שנכתבו לפני מאה שנים לחכמי איטליא, והוציאם עתה לאור החכם שד"ל. גם שירים רבים ונחמדים מן הקדמונים נדפסים בה. איש אחד ספר לי כי במחברת החדשה מהישרון מן קאבאק נדפס כתב מידידנו הר"ר מיזעס נ"י, אך אנכי לא ראיתי את המחברת ההיא כל מאומה, לכן לא אוכל להגיד לך את משפטי.

והנני חותם באהבה ובחפזון ידידך הדו"ש נפתלי קעללער.

נ"ב. אם תשיב לי את המכתב הרצוף ואת ההעתקה, תשים עליהם קופערט דק וקל למען לא יעדיף המכתב על המשקל הקצוב על הפאסט. —

יד

פה זגיערז י"ג ניסן ברכת"א לפ"ק.

אל ידיד לבי ונפשי החכם הנכבד החוקר ומבקר שזח"ה שליט"א.

המכתב הזה אני כותב בבית חנותי בבקר השכם בטרדה גדולה וכמה פעמים אניח העט מידי למכור פלפלין וכו' אשר ע"כ תסלח לי על רוע הסדר והלך הרעיונות. ועתה באתי להודיעך כי זה ארבעה ירחים בכליון עינים אני מצפה לקראת מכתבך ותקותי נשארה מעל כי הודעתני במכתבך האחרון להשיבני בזמן מעט על כל הענינים אשר יגעתי בהם במכתבי הקודמים והלא ידעת כי אצלי מרוץ המכתבים בעניני חכמת ישראל הוא סמא דחיי-הרוה נגד הלעטארגיע במדינה כזו במחסור הספרים ומכתבי העתים המדברים על עניני חכמת ישראל והעולם. אתה ת"ל ברוך ומבורך בספרים מחכמי ישראל והעולם וקנאה גדולה קנאתי בך בקראי בהערותיך להמגיד העצה הטובה אשר יעצת למהר"י רייפמאן והרשימה אשר נתת לו לעיין בכל הספרים אשר הם נצרכים לתולדות הראב"ד ז"ל, איך כלם שגורים בשפתותיך כמונח בקופסא, אבל אנכי פה המדינה במחסור הכל לא אוכל לצעוד אפילו פסיעה קטנה בשדה החכמה, ואך מרוץ המכתבים הם הנותנים חיים ונפש לנפשי, אשר ע"כ תעשה עמדי חסד להטעימני מצוף דבש החכמה במכתביך על הענינים האלו, ואם דבריך יבואו אלי בימים האחרונים של חג הבע"ל, מה טוב ומה נעים!

לבלתי תהי' אגרתי כמכתבי הדיוטות אעירך כי מה שבאו בההלוץ הראשון תחת השם „שגגת התלמוד" על דברי הגמרא „דג טמא צירו אסור" כבר העיר עליהם הגאון מווילנא בהמשנה על מקומו, עיין שם כי דבריו ראויים למי שאמרם.— והרבה דברים יש לי לרצות לפניך ולכשיבא מכתבך אפנה ואשנה פרק גדול לפניך. הנני ידידך ומכבדך כערכך הרב איו"פ.

אני מעביר על מדותי ונותן ברכתי ברכת שלום להחכמים המשכילים שעהנגוט וכו' אם כי לא נהגו מנהג אחוה לדרוש בשמי לשלום באמצעות שלך.

טו.

ב"ה יום ה' בלק ברכת"א פה זגיערז.

כבוד ידידי היקר, חוקר ומבקר, מוה' שזח"ה שליטא"ם.

אחרי אשר מכתבי נשארו עד היום בלי שום מענה מצדך, בלי ידיעת שום סבה וטעם לדבר, אמרתי אנסה עוד הפעם אולי ימצאך מכתבי בעת רצון ושעת כושר לפתוח שערי התשובה אשר ננעלו עד כה. והסבה אשר תעורר אותי עוד הפעם במכתבי הנוכחי הוא לעורר אהבתנו הישנה, לבוא במרוץ מכתבים על עניני חכמה ומדע בשדה חכמת ישראל, היות כי זה זמן אשר עברו עלי סבות והרפתקאות שונות אשר עכרו את חיי רוחי, והשליכוני בחזקת היד בלעהטארגיע כבדה וחזקה, כי מתהלת ימי ההורף לא נחתי ולא שקטתי, פגעי הזמן נחתו בי מפטירת אבי המנוח ז"ל, וכמעט שקטתי באה המרידה הנוראה אשר מלפני' יהלך אימים ומאחרי' נשבר כל מטה לחם, כי המסחר בטל מכל וכל כחרס הנשבר. גם בבית מסחרי ועניני ביתי נראתה מכת הזמן, כמעט מצאתי נוחם בצרת רבים חצי נחמה נצרפו אל מאורעות הצבור צרות היחיד במחלת אשתי היקרה כמה שבועות, במחלה עצומה אשר כמעט ע"פ נס גער ד' בהמחלה והסירה מגבורה. ככה טלטלני ד' מדחי אל דחי, במצב כזה בהולשת הגוף ורפיון רוחי, אמרתי אך החכמה תחי' בעלי', להחיות רוחי ולהסב םרעפי מדברים המעציבים אל עניני חכמת ישראל, אשר הם סמא דחייא להמוקיר חכמת ישראל וכבוד קדמונינו ז"ל, מדריכינו ומורינו במאפל הזמנים. ואל מי מהידידים אפנה אם לא אליך, ידידי היקר, אשר כבר הלכנו אחוזי יד לרעות בגן חכמת ישראל וללקוט שושנים בשדה חכמת קדמונינו. ובפרט כי חבת לי מענה על דברי אשר כתבת לי באחד ממכתביך כי הם נאמרים בהשכל ודעת עם ההבטחה כי תבא עליהם בארוכה. עתה אחשוב כי באה העת לפתוח מרוץ אגרותינו על הענינים הנ"ל, וכפלים לתועלתם, הראשונה לשכוח צרות הזמן ושנית לברר וללבן הדברים אשר נגענו בהם במכתבינו על עניני תורה שבע"פ אשר כפי דעתי השדה הזה לא עבד בו עדיין כראוי, אם כי יש לנו איזה פארטרעפליכע פאָראַרבייטען ממהרנ"ק ברוח ביקור לאמתו ומהרז"פ דברים טובים והערות יקרות, אם כי בכלל עמד על שטחיות הענין ולא דרש אמנם עד היסוד בם. אגב באתי לעורר אותך על סוגית הגמרא זבחים כ"ב אשר השתוממתי עליהם מדי קראי באוצר נחמד השלישי מובאים מאת חכם גדול ונכבד דאקטר ל ע ו י, כי לדעת זקני דרום מה שחייבה התורה לטמא מת להביא פסח שני, ונכתבה על זה פרשה מיוחדת בתורה ה ו א ר ק ל מ צ ו ה אבל רשאי הוא ל ה ב י א ה פ ס ח ב ט ו מ א ת ו ב י"ב ב נ י ס ן ו י ו צ א ב ו י ד י פ ס ח, ושמע והשתומם זרות יותר עוד, כי מה שחייבה התורה אכילת בשר פסחים, ונכתבה בתורה בפרטות לא לבד האכילה אך גם סדר האכילה עם כל פרטי המצוה הכל ר ק ל מ צ ו ה ו ל כ ת ח ל ה א ב ל ל א ל ע כ ב. בוא וראה ידידי עד היכן היתה החקירה החפשית בתורה, אשר במקום שלחץ הענין את הדורש הרשה את עצמו להוציא הדברים לא לבד ממשמעם אך גם מטובנם הפשוטי, כי הנה להם החקירה החפשית לאבן

פנה ויסור כל כך עד אשר לפעמים הפריזו על המדה הנדרשת ברוח הבקורת לאמתה, והשמיעני ידידי דעתך והרושם אשר עשו אצלך הזקנים האלו שבדרום עם חקירותיהם, דען איך קאן מיך אין דער טהאט ניכט גענוג פערוואונדערן איבער זאָלכעס פאראדאָקסום וועלכעס אים תלמוד אויפ-גענאָממען וואורדע. — אקוה כי בפעם הזאת תהי׳ עת רצון לפניך להשיבני ולמען יהי׳ מכתבי הנוכחי בטוח כי יבא לידך לא אעשנו חפשי. גם תסלח לי על רוע הסדר כי אני כותב בבית חנותי בלי שים ישוב הדעת ומנוחת הנפש וכמה פעמים אניח העט מידי למכור פלפלין וכו׳ אשר ע״כ תסלח לידידך האוהבך כנפשו איו״פ.

נתאחרה נתינת מכתבי על הבידואר עד היום עש״ק והיום ברגע זו בא לידי עלה המגיד נוסמער 25 וראיתי מן החכם ב״ג כדברים האלה: „וכבר הוכיח חכם מובהק שזח״ה בהכרמל באותות ומופתים ראויים למי שאמרם,״ ואחלה יהי׳ מטובך לשלוח לי העלה מהכרמל.

טז.

כ״ה יום ה׳ אב תברך לפ״ק פה במרחץ קורואווא.

כבוד ידידי והביבי, הנבון והחוקר, חכם ומבקר, מוה׳ שזח״ה נ״י.

בתשובה על יקרתך מיום עש״ק העבר אדות החכמים פראנקל וגרעטץ אודיעך כי עוד בשנה העברה באשר נסעתי דרך עיר ברעסלויא והשתעשעתי בחברת החכמים האלו, כתבתי אדותם מאמר ארוך ורחב בתכונת ומהות החכמים הרב מהחדשים מהרז״פ והסופר קורות ישראל, והמאמר נמצא אצל ידידי בקראקא ומצא חן בעיניהם ואין מן הצורך לכפול הדברים, אך אודיעך מה שנתוודע לי מהחכמים האלו הדשות עת בקרתי אותם בשנה זו: מהרז״פ כדרכו שלא לדבר יצא בפעם הזאת מן הכלל כי מצאתיו בעת אשר הי׳ דעתו צלולה ועת רצון הי׳ אשר התעלם אתי ארוכות וקצרות והגיד לי דעתו בפה מלא על כל חכמי ישראל, ומאד חרה לו על המאמר דברי שלום ואמת מן שי״ר, והצדק אתי כי מתוך שבחו של פראנקל בא לידי גנותו, ובמאמר הזה איסט ער קאטאָלישער וויא דער פאפסט אונד נימממט דענזעלבען שטאנדפונקט איין וויא הירש. ובאמת אם כל היוצא מעטו של זקן החכמים האלו הוא מלא תורה וחכמה ובקורת, מאד השתוממתי לקרות בהמאמר הזה דברים אשר יורו למדי כי נטה החכם הזה מדרכי החקירה ההפשית ומבקש מאת פראנקל כי ידפים ויאמר ברבים אני מאמין שכל התורה (במובן ההמוני) מן המשנה עד החיי אדם, בא אלינו מסיני דהיינו מכח הי״ג מדות אשר קבל מפי הגבורה עם פרטיהם ודקדוקיהם. לא האמנתי לולא ראיתי וקראתי דבריו, והקריאה הזו של חבה הנובעת באמת כאשר ידענו תכונתו של החכם הזה מאהבה מסותרה דומה בעיני להקריאה של לאוואטער אל החכם רמ״ד, ומהרז״פ אמר לי בפירוש כי כל כך חרה אפו אשר אם הי׳ ביכלתו לקבוץ ולשרוף כל העקסעמפלארען של הדרכי משנה בשמחת לבב הי׳ עושה כן, כי מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא, ובאמת לא ארע מה הי׳ להזקן שי״ר, אשר הוא אב לחכמים חכמי הבקורת ובכל ספריו

שם החקירה החפשית בלי משא פנים לקו והדרישה בספרי קדמונינו בלי מורא אדם למשקולת, אשר כתב עם ספרו כי מהרז״פ יורה ברבים שהמדות ודרכי שמושיהם כמו שבאו בשני התלמודים, הם לנו למורשה מסיני במובן הפשוטי דהיינו ששמעם משרע״ה מפי הגבורה, ונמצינו למדני מה שאמר ר״ע מקושש זה צלפחד נאמר כאן אבינו מת במדבר ונאמר להלן ויהי׳ בני ישראל במדבר, שמע משה רע״ה מפי הגבורה הגז״ש של במדבר וזה דבר שאין הדעת מקבלתו, וכמה רחוקה דרכו זו אדות תושבע״פ מדרכו של מהרנ״ק בספרו כגביה שמים מארץ, ובלי שום משא פנים אמרתי אל מהרז״פ אם כי הביא לנו בספרו חדשות ומלאכה גדולה היא לקבץ מכל זויה הש״ס המאמרים האלו אשר הם מפוזרים כדברי הרמב״ם, אחד בעיר ושנים במשפחה, וואס דיא קריטישע בעארביטונג בעטריפט לא באו כל החכמים האלו אל עומק המחשבה יהמושג מתושבע״פ אשר הניח לנו ברכה רנ״ק בספרי אשר הוא קטן הכמות ורב האיכות ונכתב לחכם ומבין מדעתו, אשר גם בין המחברים מעט ימצא מהם, ואומר לך בלי משא פנים כי כל ההשגות מהירש וסיעתו הם דברים בטלים לא שרירין ולא קימין, וגלו בזה קלונם ברבים כי לשטתם אשר רצו להשיג לא ידעו לכוון אל הנקודה הראוי׳ להשיג, ואשר הי׳ מסבב באמת זעקה גדולה בעולם היאָטאדאָקסיא, (דהיינו אצל התורנים הלוקחים הכל כמשמעו בלי שום רוח וריח דרישה והקירה המקדמים פה לאזן) רצוני החילוק שהוא עושה בין הגז״ש של התנאים ושימושם, ובין האמוראים ושימושיהם שהגז״ש של הראשונים במובן הפנימי של המלות ושל האחרונים במלות לבד וזה הוא אמת גמור ומושכל במאד. מהרז״פ הודה לדברי אשר המשיגים רחוקים במאד מאד מדובתי דלן, אך הי׳ גם מוכרח להודות כי לא שנה בספרו זה הפרק היותר גדול בתושע״פ אשר היא באמת המקצוע והיסוד שהכל תלוי בו אדות הדרש והפשט, התנגדותם ויחוסם במשנה ותלמוד. ואם כי נגע בחקירה זו ופתח לנו פתח כחודו של מחט, עד מהרה רוח אחרת היתה אתו ונמלך דעתו ענין זה השער סגור יהי׳ לא יפתח, כי על נקלה רפא הנגוד הגדול הזה בספרו, שהפשט הוא מובן המלות והדרש הוא הבנת והשגת תוכן כל ספר לפי רוח הדרישה והבקורת, והמסתעף מזה כי הקדמונים ברוח הדרישה והבקורת הוציאו דרשתם מהכתובים, ובמקום שהפשט לא הי׳ במובן המלות לפי שקול הדעת הנכון, הוציאו הכתוב ממשמעו מכח החקירה והדרישה, וכאן הבן שואל מה נשתנו הדורות הראשונים שהיתר להם לדרוש ברוח בינתם מפורש ושום שכל, ומה הורע כחם של הדורות האחרונים לסגור לפניהם זה השער. וכאשר בא אל הנקודה הזו אמר עם הספר (וגם בע״פ כאשר הבאתיו במשעול צר) כי נשתנו דרכי הדרישה מן דורות הראשונים אל דורות האחרונים וכל מה שקראתי בספרו גם מה ששמעתי בע״פ הוא דברים של מה בכך ופטפוטי מלין בעלמא, ובאמת אם כי הוא אדם גדול ובקיאותו וידיעותיו ישתומם עליהם כל איש אשר רוח לו, כי עינו כיונים על כל אפיקי הש״ס הספרי והספרא

והתוספת והירושלמי, נוסף על ידיעותיו הרמות בשדה החיצונים, איננו האיש אשר שאר רוח לו לירד לעמקן של הדברים ברוח הדרישה והבקורת ולדלות פנינים ממצולות ים החקירות הזה, ורק רוחו של מהרנ״ק המפרקת כל השאלות והחקירות עד היסוד בם, היא הנותנת בים החקירות האלה דרך ובמים עזים כזו של תושבע״פ נתיבה, ומרגלית טובה אבדה לנו בספרו שער הפרדס וחבל על דאבדין. הוגעתיך במלים. עתה אודיעך חדשות כי מהרז״פ הוא עוסק כעת במלאכה גדולה רבת התועלת מבוא אל הירושלמי, והוא חבור גדול יכיל כמה פרקים ובו פרק על לשון הירושלמי, יגלה לנו חדשות ונצורות על לשון הירושלמי. כי כל המפרשים פרשו את המלות בירושלמי כמו בבבלי ומכאן נולדו טעותים אשר לא ירדו לעומק הפשט, למשל מלת צריכא הבינו המפרשים בירושלמי כמו בבבלי, ובירושלמי פירושו של צריכא כמו אבעיא להו בבבלי. גם יביא לנו פירוש על סדר זרעים וכמה מקומות אשר היו עד עתה סתומים והתומים יופיע עליהם אור חדש מידיעתו בספרים החיצונים ולדוגמא שמע והשתומם: ירושלמי ברכות, אין מקבלין תנחומין על העבדים, והא מעשה בר׳ גמליאל שקבל תנחומין על טבי עבדו, שאני טבי דעבד כשר הוה, אבל בני חורין אחרים מקבלין תנחומין עליהם, והמלות המצויינות הם כחידה סתומה אין פותר וכל המפרשים נטו מן המסילה מחסרון ידיעתם בשדה הספרים החיצונים. כי במלכות רומי נמצא שלש מדרגות עבדים, עבדים לגמרי שהי׳ גופם קנוי לאדון, עבדים שנשתחררו לגמרי, ואין להאדון עליהם כלום, והאמצעי ביניהם, עבדים שנשתחררו אך לא מכל וכל שנשאר להאדון עליהם עדיין זכות שלא ישאו אשה בלתי ידיעתם ושאר זכיות, ומצבם הי׳ כבני חורין אך לא לגמרי ונקראים בלשון רומי Libertyny, ועליהם רמז בירושלמי בני חורין אחרים, בני חורין ממדרגה אחרת אם כי לא יצאו מרשות האדון לגמרי, ועדיין יש לרבם איזה זכותים מכיון שאין גופם קנוי לו הם חייבים במצות כישראל ודינם כדין ישראל לגמרי לקבל עליהם תנחומין. איזט היער ניכט דיא ווארהייט זעלבסט געטראָפֿפֿען? הודעתיך עד הנה ממהרז״פ, ועתה אומר לך בהשאי כי הוא מבעלי הענין אבל לא מבעלי המעשה. ומדותיו וידיעותיו אינם מתאימים יחד כתאמי צביה, אשר הוא סמן מובהק לתלמידי אברהם אבינו ע״ה ונמצא אצלו גסות הרוח יותר משמיני שבשמינית. לא כן הסופר קורות ישראל גרעטץ, בו נקבצו ובאו יחדיו כל המדות הטובות והמעלות התרומיות שהתורה והחכמה האמתית נקנית בהם, ענוה וקבלת כל האדם בסבר פנים יפות, ואהבת האומה התורה והחכמה והדת בוערת בלבו כיקוד אש, ומעמד ומצב בני אחינו במדינות שונות עד נפשו נוגע, וכמה קורוספונדנץ יגיעות והשתדלות יש להאדם הגדול הזה בדרישת קורות ישראל עם כל החכמים היושבים בערי המלוכה במקומות עקד הספרים הגדולים המעתיקים למענו מכתבי היד, ומי לא ישתומם על חריצותו הנפלאה ורוח החפשית הנושבת בספריו. ואם כי גם באו בהם שגיאות וחסרונות והחסרון הגדול אשר דנתי

לפניו כי הוא כותב השערותיו כאלו הי׳ הלכות פסוקות. גם דבר וכתב בספרו האהרון דברים קשים כגידים, בוערים כלפידים, נגד תפארת היהודים הראב״ע ז״ל ולא העיר אפי׳ ברמז ובהערה כי מהרנ״ק הציל את כבוד חכמת מסכן הזה בספרו, אשר על כל הדברים האלה דברתי אתו משפטים, אך הוא גם מודה על האמת ואמר לי כי במהדורא בתו״א יתקן המעות. אודיעך כי בחלק שלישי מספרו נשמט מטעם הצענזור קאפיטעל איבער דיא ענטשטעהונג דעס כריסטענטהומס וואָפאָן יעצט איין בעזאָנדערער אבדרוק פֿעראַנשטאלטעט ווארדע, ונתן לי העלים האלו במתנה ובהם דברים מועילים וערבים על הענין הזה שרבים דשו בו. ועם כל זה הוא ממבואות האפלות בקורות אומתנו, אשר באמת לא שמעתן אזן מעולם. בשנה זו יוציא לאור חלק השביעי מהקורות יכיל ממיתת הרמב״ם ז״ל עד גרוש היהודים מספרד, ואמר לי דאס ער ווירד ברינגען איבערראשענד נייעס. ארכה לה המגילה יותר מדאי ועתה אתן עם הספר תודתי העצומה על אותות אהבתך במכתבך האחרון, ואודיעך כי דעתי היא ליתן בדפוס מרוין אגרותינו אדות האגדה, כי כאשר קראתי בהם רואה אנכי כי לא נופלים הם משאר הדברים הנדפסים בהצופה להמגיד ואני שואל אותך אם תסכים לזה ואם יודפס על שמך או תחת שם שזח״ה וגם שמי לא יבא בפירוש רק אוי״פ, גם מגמתי לשלח המכתבים אל ידידנו מיזעס, שישים עינו עליהם מקודם. ולהיות כי ממדינת פולין לא אוכל לשלח בקרייצבאַנד מההברת שתודיעני דעתך קודם שאשים פעמי לעיר מגורי, ואודיעך כי אסע מפה ביום שבוע הבע״ל. ולאשר י״א יגיעני מכתבך עוד פה תכתוב את המכתב לברעסלויא על האדרעסע של פֿאביאן מיזעש עבורי. דאך מוס דיין שריבען שפעטעסטענס דאָנערסטאַג אין ברעסלויא זיין, כי יוכל להיות אשר לא אתעכב שם רק יום אחד. תפרסם ברבים את מאמרך אדות הרמב״ם ז״ל ותדרוש בשמי לשלום ידידי אשר נסעו מן האחוה ולא ענוני על מכתבי זה שלש שנים, הם אב ובנו שעהנגוט שראו ספרי ישראל ועמים ולהם עשר ידות בתורה ובחכמה ובמדות והם חרותים על לוח לבי ומעמקי נפשי ולא אדע כי חטאתי נגדם אשר לא נהגו מנהג הידידות לכבדני במכתבם, כי גם להם שלחתי ע״י הדואר מכתב ארוך ומונח בתוכו המאמר על מצב היהודים במדינת פולין ועד עתה לא השגתי תמונת אות. יהי׳ מטובך לדרוש בשלומם ולהבטיחם כי אני אוהבם כמאז ואני גם המוקירך כערכך אברהם יעקב ווייצענפעלד.

הודיעני אם קראת ספר „צפנת פענח" של ידידנו החכם מיזעש. אני קריתי ושניתי ושלשתי וטעמו כטעם לש״ד השמן.

יז.

ב״ה פה זגיערז ו׳ אלול תרכ״ב לפ״ק.

אל כבוד ידידי החכם החוקר ומבקר מו״ה שזח״ה שליט״א.

זה שבועים אשר באתי לביתי מן הרחצה ואפפוני טרדות רבות אשר מנעוני ממאויי נפשי להודיעך מקבלת מכתבך האהרון בעיר ברעסלויא, אך

לאשר אחרה לה התשובה יותר מראי, ע״כ שללתי לי היום איזה זמן לקדם פניך בשורות אלה המעטות. אשר כתבת להדפיס האגרות ע״ד האגדה בהכרמל, אין נפשי נוחה מזה כי הכרמל אינו בנמצא במדינתינו ורק ע״פ סבות מסבות שונות באו איזה עלים לנגד עיני, ורצוני שיודפס במכתב עתי אשר ימצא ביד רבים למאות ולאלפים בכל קצוי תבל כהמגיד אשר באמת יצדק עליו אשר אמרתי כי הוא הבריח התיכון המקשר את כל הגולה ועושה כל ישראל חברים, וע״י זה אנשים שונים בתכונתם ובדעותיהם יבררו וילבנו הדברים וישוטטו רבים ולא אפונה כי יבואו מן המתוכחים חכמים גדולים כשד״ל ושי״ר, כי כפי הנראה בררו להם את העלה הזו לפרסם ברבים מעת לעת ומפקודה לפקודה את אשר יעלה על מצודת שכלם. וכאשר באתי לביתי נתתי את האגרות להעתיקן מחדש, ורצוני לשלחן לקראקא לידידנו מיזעש אשר אמר לי זה כמה כי ישתוקק לראותן, ואל יעלה עליך מורא כי יתוודע לאביך, כי ידידנו הוא בעל סוד ותוכל להדפיסן בהמגיד בלי שם כלל וכלל. אין קץ לשמחתי בראותי כי מבותלי מכתבך נכר כי עטך רצה את שבתותיו ורצונך באמת לחדש מרוץ אגרותינו בעניני תורה וחכמה כבימי קדם, אלף תודות לך ידידי יקירי על זה. הלא עליך לדעת כי מצבי ומצבך שונים, ת״ל ברכך ד׳ בזמניות וברוחניות והנך במדינה אשר לא יחסר כל בה בשפע רב בספרים ומב״ע, ואנשים חכמים וידועים בעירך כמשפחת שעהנגוט להתעלס ולהשתעשע בדברי תורה וחכמה, ואתה יושב בעיר קטנה ולפניך גלוים וידועים כל אשר יעשה בממלכת התושי׳ מקצוי ארץ ואפסי תבל, אדם יושב כאן וקורא מה שחברו כותב באספמיא, ונגולו לפניו כספר שמי המדע וכל מה שתלמיד ותיק מחדש בחדרי חדרים, אבל אני במדינה זו כערער בערבה מחסרון ספרים ומה״ע ורעים להתרועע וכל הרוהות הסוערים בקרבי בדברי תורה וחכמה, כאשר יהנו כן יסעו מבלי מצוא איש, לשפוך לפניו מאשר יהמה בקרב לבי, אשר ע״כ מאד יערב לנפשי לבא במרוץ אגרות, ויהי׳ מטובך לפתוח בתשובתך על הנושא ממכתבי האחרון ולהודיעני דעתך עליו כי הוא מהדברים התלוים ברומו של הטרדיציון, התיחסות הדרש והפשט, אך אל תהי׳ קל להשיב, אינד דוא זאָללסט דיינע טהעאָריא דאמיט פראָבירען לפתוח איזה מסכתא מהמסכתות וללמוד דף מדפי הש״ס אם יסכימו לשיטתך, כי להגין בעד התישבע״פ בכלל הוא מלאכה קלה וכבר פתחו בזה הגדולים מהכוזרי עד השל״ה, אך כל הדברים יגעים ואין בכחם להשקיט המבוכות בענינים כאלה לפי מעמד חכמת הבקורת והדת בימינו, ולהנם רבו הספרים על זה בזמננו, כי לא השיגו המטרה יען אינם חוקרים אמתים, ואל תחשוב כי בדעתי אך הקטנים מחכמי דורנו, גם היותר גדולים אכלול בזה כמהרז״פ ושי״ר, כי הראשון ידיעותיו בחכמת ישראל והחצוניות רבו עד למעלה ראש, אך תקפה עליו משנתו ואם כי הוא אמן גדול וקאָמפילאטאָר נפלא, וגם לפעמים מעיר על דברים אמתים, איננו חוקר ומבקר ואינו יורד לעמקם של הדברים ונשאר עומד על חיצוניות הדברים

מבלי לבא מיט קריטישעם גייסטע לחדור בהם. והשני הוא מבקר גדול וחקירותיו בתולדות וקורות ישראל באמת נפלאים ופנינים רבים וחדשות ונצורות העלה מים הבקרת, אך הוא הרוץ ומפלפל יותר מדאי, והכנים את הפלפול אשר למד בו מנעוריו בים התלמוד, (וגם על שדה זו הראה רוב כחו בהגהותיו אל האבני מלואים בימי חרפו) אל שדה הבקרת וזווגם אינו עולה יפה. כי כמה פעמים ירה חצי פלפולו בשדה הבקורת מן המטרה והלאה, ואם השתדלותו עשתה פרי להוביל הבקורת לחכמת ישראל והתלמוד, וחקירותיו בתלמוד גם הגהותיו ויוח הבקורת מנשב בהן, אבל רוח הפאלעמיק דבק בו יותר מדאי, ובפרט בזמן האחרון איזט ער דורך אונד דורך פילפיליסטיש, אונד אבוואהל אללעס זעהר גייסטרייך מושכל ומחודד הוא ומלא חן בכל הדברים היוצאים מעטו המשוח בשמן משחת קדש אהבת המקום והאומה הבוערת על מזבח לבו הטהור, דיא ווארהייט ווירד אבער דאדורך ניכט איט מינדעסטען געפעהרדעט, כדבריו בהמגיד האחרונים על הגמטריות במגלת איכה. לא כן התנהג עמנו מהרנ״ק, כי כל מה שהעלה עלי ספר הוא זהב טהור ואמת גמור שאין להרהר אחריו, כי ירד לעומקם של הדברים ולא אל המושכל והחדוד רק אל האמת הערומה כביום הולדה. ואם כי שניהם חכמים ומבקרים גדולים ושמם ינון עד דור אחרון, והצד השוה שבהם כי שניהם הרימו חכמת הבקורת עד למעלה ראש והביאו מפרי חכמתם בקדושת כהנתם מנחה לעם ד׳ ריח ניחוח להמשכילים האמתים, לא הרי זה כהרי זה, הראשון הוא רבני ומבקר, והשני מבקר רבני, אשר ע״כ יהי׳ מטובך אם יש תחת ידך מה בענינים כאלה להודיעני מהם. גם עצתי לפרסם ברבים המאמר אדות הרמב״ם ז״ל לסתום פי המלעיגים בהענק הגדול הזה אשר באמת כל חכמי ישראל (חוץ איזה מהם מעט מן המעט) בעיני כקלופת השום נגדו. בהיותי בברעסלויא הי׳ רעש בכל העיר אדות הנואצות והגדופים אשר כתב גייגער נגד הסעמינאר בחלק האחרון ממה״ע שלו, גידופים כקל שבקלים בלי שום טעם וריח של חכמה, כי העתיק בלשון אשכנזית את כתבי התעודה אשר נתן פראנקל אל התלמידים אשר יצאו מן הבית מדרש, לעשות צחוק לעיני העמים ממלת יורו! יורו! והציג הערות כי זה על כבר נפוהה יאמר איין געשוואללענע אונד אויפגעבלאזענע לעבער איזט איין זאך אום וועלכע זיך דאס גאנצע יודענטהום דרעהענד, והתם דבריו „דברים כאלה כבר השליך הזמן אל החוץ.״ מה תאמר ידידי צו דיעזען וואהנזינניגען אנפאלל, מלעיג כזה הנותן עם ד׳ לחרפות, ראוי לדינו בצואה רותחת. אשמה מאד לקראת הס׳ מהגאון שי״ר אשר יפרסם ברבים נגדו כאשר הבטיח, כי באמת הס׳ האחרון מהרב מהדרשים הוא שגעון ומכף רגל ועד ראש אין בו מתום. העתרתי עליך מלים ואתך הסליחה, כי לא יכולתי להתאפק, מנאי ידידך האוהבך אברהם יעקב ווייצענפעלד.

דרוש נא לשלום את ידידינו החכמים שעהנגוט ויהי׳ מטובם להודיעני מה משלומם ושלום ביתם כתשוקת ידידך הנ״ל.

יח.

ב"ה יום ו' פ' ויקהל תרל"ט לפ"ק פה זגיערז.

אל כבוד החכם הגדול מוהר"ר אליעזר צבי הכהן צווייפל יצ"ו.

למה נמשלו ת"ח לאגוז, לומר לך מה אגוז זה, אע"פ שהוא מלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס, אף ת"ח אע"פ שסרח אין תורתו נמאסת (חגיגה ט"ו).

אחרי בקשת הסליחה מאדוני על כי אולי יפליט עטי דבר שלא לכבודו, אדון לפניו כתלמיד הדן לפני רבו, ואומר: ילמדני רבנו! חכם שבא לעיר וכל העם חרדו לקראתו, בעבותות אהבה משכוהו, ובאותות כבוד כתרוהו, ויומא טבא, יומא דפגרא, הוה לרבנן, לחבורה קדישא, חברת המשכילים, ולכל העוסקים באורייתא ובחכמה, מה דינו של חכם כזה, אם כמעט פנה שכמו ונסע מקיר העיר חוצה, כי שכח את כל אוהביו ומכבדיו לגמרי, כאלו בא מלאך וסטרו על פיו את כל תורת הידידות וחקי דרך ארץ. והנה כמעט י"ב חדשים עברו שלא פקד ולא זכר אדוני, לא אותי ולא את אוהביו ומכבדיו האחרים פה, אשר כלנו הרדנו לקראתו בהיותו פה בכל לשון של אהבה וכבוד, ואני שואל ומוסר דיני זה לכבודו, שהוא הבית דין יפה בעצמו, איך עשה שלא כהוגן דבר כזה אשר לא יעשה, הן כל ימי היותו פה לא זזה ידי מתוך ידו, ובחבה יתירה נודעתי לו בכל אותות אהבה ובכל מיני קילוב להעריצו ולהקדישו, ובפומבי כרתי עמו ברית קודש, אמרתי כי הוא קדושה לשעתה (בהיותי פה) וגם קדושה לעתיד לבוא (במרוץ הזמנים), ואיך צווייפל שמתנה גדולה נחל באדם בעטו, שהוא מראה מלוטש של נפשו המלאה רגשות קודש, איך ימעול מעל בקדשי הידידות, בהיסח הדעת מידידיו בהפסקה גדולה וארוכה כזו הפוסל בקדשים הללו ומביאם לידי חולין גמורין! שתיקה במשך זמן רב כזה היא כרקב בעצמותי ומרורת פתנים בדבש החכמה שמציתי מדברי תורתו ומתקו לחכי כל ימי התעכבו בעירנו. אמנם „ת"ח אע"פ שסרח אין תורתו נמאסת", אבל מאד יכאב לבי לראות כי הגיע הדבר לידי חלול כבוד תורתו ומוסרו הטוב, אמונתו וצדקתו, ובמקום שיש חלול כבוד התורה אין חולקין כבוד לרב, ואומר עם הראב"ע ז"ל, מד' לבדו איראה, ולא אשא פנים בתורה, ובע"כ צריך אני להעירו כי כבר יצא מגדר הנמוס, וקול תלונות רבים עלה באזני כי צווייפל לקח מיטב כספנו ולא הושב לנו במחירו עד היום לא ספר, גדול או קטן, ולא איזה שורות התנצלות כראוי מפני המנהג והכבוד. הצגתי לפניו מצב הדברים והאמת ערומה כיום הולדה, וחי נפשי כי כל כונתי היא להסיר מעליו כל רעיון של השד, ואין ספק אצלי, כי חכמתו וטוהר מדותיו חד הוא ולעולם כאחד יתלכדו אצלו ולא יתפרדו, וכאשר זכה שנתאחדו ונתקיימו בו שני המאמרים ממשנת הסידים של ר' חנינא בן דוסא שיראת חטאו קודמת לחכמתו, כמבואר בספריו ובמאמריו המחוכמים, ושרוח הבריות נוחה הימנו, כאשר ראינו בהיותו פה, שחוט של חן משוך על כל אבריו ומבנה גיוו ונועם מדברותיו וקלסתר פניו, כן גם המאמר השלישי „מעשיו מרובין מחכמתו", איננו כתוב בתורתו בשולי הגליון, אלא בדיו שחור

ובכתיבה תמה בגוף הספר, ונבלע בדמו ובאיבריו. אלה הם הדברים והתוכחות שיש לי לדבר בשם כל המשכילים, מיודעיו ואוהביו פה, ואם ימצא בהם איזה מבטא קשה, מלה שלא כהוגן לפי כבודו, אתו הסליחה, כי מרוב רתיחתי ובעסי דברתי, כהאי צורבא מרבנן דרתח ויקרא דאורייתא הוא מרתחא ביה. ואחרי הדברים והאמת האלה אבטיחהו נאמנה, שהייתי איש ריבו רק לשעה קלה ולצורך נחוץ, ואהוב ויקר לי כל יתר שנות חייו, לרוב ולנועם המעלות והכשרונות שהוא כלול בהדרם. ואם כי חלפו ועברו חדשים הרבה מעת בעיני בשר לא חזיתיו, לא מש זכרו מקרב לבי ודמותו על פני רוחי תחלוף, ואני שלך וחלומותי שלך אברהם יעקב ווייצנפלד.

*

מציאה גדולה. למען אשר לא יהי׳ מכתבי זה כמכתב־הדיוטות, אציע לפניו מציאה שמצאתי וגדולה היא בעיני! — דורנו זה המתפאר במתת שקר הציוויליזטיון, תהלתם כל היום במדת הטולעראנציה, כאלו היא המצאה חדשה שלא היתה לעולמים, ובא הדור ההרש הזה וקבל שכר כלם. ואני אשר מעודי דבקתי אלי כאזור דברי הקדמונים אומר: ברוך שבחר בהם ובמשנתם. וגם על המדה הזו עמדו עד קצה האחרון ולא קפחו שכר כל ברי׳. ושנו במשנתם הזכה ובסגנונם החד והקצר: ארבעה מלכים וד׳ הדיוטות אין להם חלק וכו׳ וכללו חסידי אומות העולם עם מי שיש להם, וגם על אלו ששללו מהם הלקם באו אנשי הרשומות ודרשו לשבח. ובבבלי בא המאמר הנפלא: בקשו עוד למנות אחד, יצתה בת קול ואמרה המעמך ישלמנה וכו׳ ופירש רש״י ז״ל המעמך ישלמנה; וכי עליכם לשלם תשלומי עונשין לאדם, שאתם נמאסים בו בשלמה לומר שאין לו חלק לעו״ה, כי אתה תבחר ולא אני, כי הבחירה בכם תלוי׳ ולא בי לומר מי שיש לו חלעו״ה ומי אין לו חלעו״ה הלא בי הדבר תלוי, ע״כ כך היא צורת המאמר בבבלי, סנהדרין ק״ז. ומעולם תמהתי אם הב״ק גער בהם בנזיפה שאין להם רשות לשלול חלעוה״ב וגמול האחרון משום ברי׳ ולא נמנו וגמרו למנות שלמה בן דוד עם מי שאין להם, גם על הארבעה וכו׳ יקשה מי נתן להם רשות, כיון שהגערה של הב״ק היתה שאין הבחירה בהם תלוי׳, עד שהאיר ה׳ את עיני, ומצאתי בירושלמי סנהדרין חלק הלכה ב׳ בסופו מאמר בסגנון הזה: ר׳ חנינא ור׳ יהושיע בן לוי בשעה שנמנו ואמרו שלשה מלכים וד׳ הדיוטות אין להן חלעו״ה יצתה בת קול ואמרה המעמך ישלמנה כי מאסת כי אתה תבחר ולא אני, בקשו לצרף את שלמה בן דוד, בא דוד ונשתטח וכו׳ ויש אומרים אש יצאה מבית קדשי הקדשים וכו׳ הדר עולה יליף מצלי ומתענה, כיון שנמנה עמהם צלי ולא אתעני. ופירש המפרש המעמך ישלמנה וכי עליכם לשלם תשלומי-עונשי-האדם ולמאוס בעושי-רע ולפרט את מי שאין לו חלעו״ה (הדברים האלו אינם נמצאים ברש״י שלפנינו, ובלי ספק מצא כן המפרש ברש״י שלפניו ולשון רש״י שנמצא אצל המפרש מחוור יותר שהוא נאמר בדרך כלל). ויראה כבודו שבירושלמי שנו ר׳ חנינא ור׳ יהושיע

בן לוי גערת הב"ק על הרישא דמתניתן שגם מהארבעה האלו אין לישראל חלקם לעוה"ב וגמולם האחרון. ראיתי במפרש אחר לירושלמי שרצה להשוות ולפשר דברי הירושלמי והבבלי ואין דמיונו עולה יפה ונכווה בפושרין כי לא הבין ולא הרגיש הנקודה הנפלאה במאמר הירושלמי, שעל הכלל כלו נאמר שאין רשות, ולא נתן הרשות לשום בריה לקפח גמול האחרון משום בריה, והיותר נפלא המעשה שהדר עולה (שם חכם) (לא אדע אם נמצא עוד הפעם שמו בש"ס ומדרש"ם) שנראה שהי' מחסידי הדור, והתפלל בכל פעם על עצירת גשמים ונענה, כיון שנמנה עמהם וצירף את עצמו לאחוז במדת האי־סבלנות התפלל ולא נענה. גם אם יראה מי הם בעלי המאמר, יתראה לעינינו אור בהיר צח וחכמתם הרחוקה מהאמונה השוררת בזמנם, בלחשים וקמיעות ובשפיב. הראשון ר' חנינא מגדולי האמוראים הראשונים תלמידו של רבי ורבי צוה לבנו שימנה ר' חנינא בראש (כתובות ק"ג) והוא האומר נגד ר' יוחנן שהכשפים אין בהם ממש, אין עוד מלבדו יאמר ר' חנינא אפי' לדבר כשפים (סנהדרין ס"ז ב') ופירש רש"י ז"ל הכשפים אין להם כח שאין ממשלה אלא לו לבדו. ראינו אמונתו הטהורה והצרופה גם לבו הטהור וטהרת מדותיו הוליכוהו לזה שאין רשות לאדם אפילו היותר מצוין להיות שופט לאדם על דעותיו ומעשיו, ולהיות דיין מה שיעשה עמו בעולם הנשמות. ואז כי אמר כמה זמרי יש בדורנו (תענית פ"ג הלכה ד') עכ"פ תגמולם האחרון לא רצה לשלול אפילו מהעושה מעשי זמרי. והשני מבעלי המאמר הוא ריב"ל, הוא חבירו של ר' חנינא ונידע לו המאמר הדא אגדתא הכותבה אין לו הלעוה"ב הדורשה מתהרך (ירושלמי שבת ד' ט"ז), ועין בספר התחי' להחכם הנפלא ר' שניאור זאקס נ"י צד כ"ה, ויראה נפלאות בפרוש המאמר הזה של ריב"ל שהמכוין מהדא אגדתא על ספר קבוץ אגדות שהיו בהם לחשים וקמיעות וסגולות, ע"ב ר' זעירא צוח עליהון ספרי קוסמים (יעוין ערך מלים להרש"ל ערך אגדה) ור' חנינא וריב"ל היו בימי רבי ומגדולי תלמידיו של רבנו הקדוש, ולפי הירושלמי נראה שהוא כציון על הגליון מגדולי תלמידיו של רבנו הקדוש, כאשר שנה במשנתו ארבעה מלכים וד' הדיוטות ציינו ראשי תלמידיו המאמר הזה כשיברו בצרו. ובאמת הוא ציון נפלא להמצוינים האלו ברוח קדשם והכמתם, שצפו אז מה שחכמי הדורות עתידים להתגדר בו. המאמר הזה אצלי עטרת תפארת להיודאיזמוס ועטרת זהב גדולה בראש אמונתנו הטהורה והנקי' שנתלו בה המאורות העתידים להאיר, וגנוז בה האור הגנוז לחכמי הדורות עד אחרי אלפים שנה.

יט.

ב"ה, יום ו' ערב ר"ח ניסן תר"ם לפ"ק.

ידיד יקר ומאד נעלה, גבר נכבד יאיש המעלה, לתורת אמת נפשו הומיה, עין בקרתו למרחוק צופיה, זה דודי וזה רעי

מוהר״ר אברהם יעקב ווייצענפעלד, יברכהו ה׳ אותו ואת כל
אוהביו הם אוהבי הנאמנים, ד׳ עליהם יחיו.

זה לי יותר משבעה הדשים מאז נסעתי מביתי, ואתהלך מהלוהאיו לוויניציא ומוויניציא לליוואב, מקום מגורי בני ובנותי הקרים והנהמדים לי ולכל יודעי ערכם. התראיתי עמם פנים, השתעשעתי בחברתם, שמחתי בהם והם בי מאד מאד, אחרי אשר לא ראיתים זה כמה. ענג כפול ומכופל היה לי לשבת אתם יחד, כי מלבד היותם בני וחתני לוקחי בנותי, הנה הם ג״כ תלמידי וידידי, משכילים היודעים יערוך דבר ואיש כערכו. וגם בבאדעפא התמהמהתי כמה ירחים להשתעשע עם יקירי מכירי, ותלמידי ידידי, אשר הנחתי ושמי וזכרי לברכה בקרב לבותיהם. וכה חייתי הימים האלה בנעימים, והתענגתי על האהבה הרוחנית אשר אין למעלה ממנה בכל חמודות החיים, עד כי שכחתי כמעט לעשות מה גם לנפשי. עתה זה ימים אחדים שבתי לביתי בשלום, למותר לי להגיד, כי נתקבלתי מבני ביתי באהבה רבה ובשמחה גדולה. כי מי לא יבין זאת? ועל כן אחשה מדבר דברים בטלים. ממהרת יום בואי נמסר לי תכריך מכתבים ממכתבי אוהבים ורעים אשר כתבו לי בימי היותי בדרכי. כמעט כלם קראתי בחפזון, כי לא מצאתי בהם כ״א דברי אהבה ושלום דברי מליצה וגם שיר, אשר נפש איש בא בימים כמוני לא ימצא בהם עוד חפץ ועונג. ועל כן היה גם מכתבך בעיני כאחד מהם לקראו רק בסירוגין, במשפטי למכתב המלא רגשות נעורים, אך בראותי הלאה על צד האחד כתיב מלמעלה „מציאה גדולה״ היה לי מכתבך לנחם, בבטחי כי אמצא בו דברים טובים וכן היה. קראתי את מציאתך וזכיתי בה גם אני, והנני משיב לך תודה על אשר זכיתני בה. כי באמת בימינו אלה כל מאמר וכל דבור, אשר נמצא בספרי חכמינו הקדמונים, אשר ברכה וחכמה בו ואשר כונתו גלויה וצפויה לכל אשר עינים לו לראות, הבא לידינו במקרה אי אחר החפוש, יקר בעינינו מאד כי יהיה לנו בכסות עינים לכל אשר אתנו, מהחולקים עלינו בבית ובחוץ, ויהי לנו כתרה מפני המשטינים והמלשינים, וראויה היא שתדפס ולהשמע ברבים, וכן אעשה ברצות האל דרכי ואתן מקום לה בשמך *). — הודיעני נא יקירי מה שלומך, שלום ביתך ושלום כל ידידיך וידידי הנאמנים, מה המה עושים בגשמיות וברוחניות? מה שלום ידידנו המשכיל היקר ר׳ טוביה ליפשיץ ובני ביתו ושלום האברך דורש חכמה ה׳ שחור נ״י? מה שלום הנגיד ורב תבונות שטראשון יחיהו ה׳? האם יגור עוד בזגיערז? האם נשא אשה אחרת אחרי מות אשתו הראשונה? דרש נא יקירי בשלום ידידנו היקר המשכיל השלם ה׳ קעמפינסקי נ״י בשמי באהבה כי אותו מצאתי נאמן בהשכלה לשמה, מבלי היות לו סבה אחרת חצונית. אולי תראה את כבוד ידידנו וידיד כל יודעיו ומכיריו, הרב המצוין והמפואר הרב דק״ק לאדז נ״י, אל תשכח מדרוש שלומו בשמי באהבה נאמנה, כי איש חמודות הוא. ואתה יקירי חוג נא את ימי החג הבאים לקראתנו בשמחת לב בכל אות נפשך ונפש אוהבך ידידך הנאמן שמח במכתביך תמיד אליעזר צבי הכהן צווייפל.

*) עי׳ „סניגור״ ע׳ 296.

יקירי ובחירי, ידידי מחמדי, היושבים בזגיערז ובמסתרי לבי.

לא להצטדק לפניכם, אחי ורעי! אבוא הפעם במכתבי זה, מדעתי כי לא אצדק. לא לבקש סליחתכם אוהבי ואהובי! אאותה באגרתי זאת, בבטחי כי כבר סלחתם לי בטרם קראתיכם. לא לחדש או להזכיר ברית אהבתנו ידידי מחמדי! אכין ספרי זה, נכון לבי ונפשי בטוחה, כי לא נושנה ולא תִישַן לא נשכחה ולא תשכח כל ימי חיינו, אך למען כתוב לכם ודבר עמכם, אערוך דלתותי אלה לפניכם יקירי ובחירי! עלינו ללמוד למען נלמד, עלינו להטיב למען נטיב, עלינו לאהוב למען נאהוב, ומאהבתי הנאמנה שאני אוהב אתכם, ומשמחתי העצומה שאני שמח לכתוב לכם, אני אוהב ואני כותב מכתבי זה. ומי זה הבער יבקש תודה או סליחה בעבורו. אולי תאהבו ואולי תשמחו גם אתם, אהבו וגם כתבו בטוב בעיניכם, וצדקה תהיה לכם מאתי, כי חיתה נפשי בגללכם, אולי תצדקו בדברכם ותזכו בשפטכם באמור „גם צווייפעל בנערים, שיחת ילדים יקרה גם לו, קול דברים אנחנו שומעים ותבונה איננו רואים, פראזין ריקים בוקים ומבולקים ולשונות של הבה ותבונה אין". „ותבונה אין" כי תאמרו, אין רע, אולי כן הוא, אבל „ולב אין" הלילה לכם כי תאמרו או תהשבו כאלה, ידעתי כי לבי אתי, ורוה אהבה נכון בקרבי, ובמכתבי רעים כי ידרש יותר אולת היא וכלמה. — הספרים הי נפשי כי עודם מונחים בווארשוי והנני כותב להר"ר צוקערמאן כי ישלחם אליכם ומהיקר הר"ר גליקסמאן אבקש לשלוח שמונה עקזעמפלארין לקוטנא על שם האברך היקר והשלם כהר"ר ישראל זאב גליקסמאן והוא יחלקם בין המשכילים אשר ידעם בשם, וביחוד להגאון אב"ד דשם, אשר ידע לערוך דבר כערכו. הרבה הרבה חדשות אשר התחדשו אצלי מאז היותי אתכם וביותר בהנוגעים לספרי סניגור, אבל לא פה הוא המקום לדבר אודותם. אבל ראו זה שמעתי מפי ידידי הרב דוולאצלאוועק יאריך ד' ימיו, בענין הע"ה, אשר התנפל בעל נ"ע על התלמוד שהפליג בגנותו, שדעתו היא שהע"ה בפי בעלי המשנה והתלמוד הוא הסאציאליסט או הקומוניסט בימינו האומר כיס אחד יהיה לכלנו, וכמו אז כן עתה מטרת כל החקים המדיניים לכלותם מן העולם, כי שלום המדינה וקשורי החברה נהרסים ע"י שטה זו, ובעלי הדעת הזו מבינים ומתוארים בפי בעלי התורה שבע"פ בשם עמי הארץ, ולא מבטנו הריקה הוציא החדוש הזה, אבל מדברי המשנה עצמה שאמרה שלי שלך ושלך שלי ע"ה, הנה ארבע מלות אלו שלי שלך ושלך שלי מגדירות בשלמות השטה הזו. הלא תראו יקירי, כי למען לא יהי מכתבי זה ריק מכל דבר תורה או חכמה, בקשתי ומצאתי איזה דבר אשר תחול עליו קדושת תורה או חכמה. היו וחיו כלכם בטוב ובנעימים והשיבו דבר אהבה ושלום לאוהבכם אשר כנפשכם

אליעזר צבי הכהן צווייפעל.

דרשו בשמי שלום אחי ורעי אשר בלאדז ובראשם שלום הרב הצדיק והחסיד אב"ד דשם, ושלום הר"ר טרויב ושלום הר"ר רובינשטיין ושלום

הר״ר מ א נ ד ל צ ו ו י י ג, וכל אשר להם, כי אקח מועד, אני מישרים אכתוב לכבודם.

כ.

בע״ה, יום א׳ ב׳ ניסן תר״מ קאליש.

כבוד ידידי יקירי ובחירי, הארז בלבנון, לפני שמש שמו ינון, חכם חרשים, כחכמים ישנים גם חדשים, אחד מהשרידים בעם ד׳, יראת ד׳ הטהורה, חכמה ותורה, בו נצמדו, יחד בו יתלכדו, ולא יתפרדו, מו״ה אברהם יעקב שדה חטים, יודע בינה לעתים נ״י.

אדון נכבד וידיד יקר! לו ידע כבודו כי מכתבו הגדול אלי נפח נשמת חיים באפי. החליף כחי, כי עתה נתן גם הוא שמחה בלבו ע״ז. מכתבו היקר הי׳ שקוי לעצמותי, רבות לו לשמוע מכל אשר אתי, ומאשר איננו אתי, אך לא אוכל ואינני רשאי להאדיב את נפשו היקרה, כי ידעתי אשר בצרתי גם לו צר; תודה לד׳, כי תורתו שעשועי והוא תנחומותי. — בדבר הפסוק שופטים י״ט, „שימו לכם עליה״, אם כי אדוני נשען על צור מעוז התרגום, אכן בכל זאת חלילה לנו לנגוע בקדושת התורה הנאמנה ואם גם נודה כי יחסר הבי״ת, עוד האבן גדולה על פי באיר המקרא, הן כנראה לפי מהלך לשון העברי „זינטאקס״ ש י מ ת ה ל ב א ל ה ד ב ר נקשר ב י ח ס ש א ל י ו „דאטיף״ כמו שימו לבבכם ל כ ל הדברים, דברים ל״ב ט״ז, לא ישימו א ל י נ ו ל ב, ב׳ פעמים בפסוק אחד, שמואל ב׳ י״ח ג׳. השמת לבך אל עבדי איוב ב׳ ג׳, אכן ש י מ ת ה ד ב ר א ל ה ל ב נקשר ב י ח ס ש ע ל י ו כמו ושמתם את דברי אלה ע ל לבבכם, ואם באמת הנוסחא הראשונה היתה כאשר יאמר כבודו לפי התרגום שימו ל ב כ ם, מדוע לא שמר המקרא תהלוכות הלשון לכתוב א ל י ה תחת ע ל י ה, כמשפט? ולכן אומר כי נוסחתנו היא אמת, התרגום לא יעמוד לנו מנגד, כי בנקל נעשה שלום לו לאמר, כי תרגם לפי הכוונה, לא לפי המלים: והנה בעומק פשוטי המקראות האלה נבוכו הדרשנים הראשונים, יתמהו מדוע נקהלו פתאם כל עם ד׳ ארבע מאות אלף איש שולף הרב בטרם שאלו את שבט בנימין בתורה? — ובצדק יאמר האברבנאל כי האיש הלוי בשלחו את הנתחים בכל גבול ישראל לא הגיד בפרוטרוט את המעשה הנוראה, ומי עשה זאת, למען להגדיל הפלא והתמהון, להעלית החמה עד לאין מרפא, כי ישראל לא ידע אם הנתחים האלה המה מעבודה זרה או מעשה רצח, ובאמת השכיל והצליח האיש הלוי בעצתו זה, כי כן הפיק זממו והקהל הודה, ושאלו איך נהיתה הרעה הזאת? האיש הלוי הגיד להם את זאת ואחרי כן שלחו אל שבט בנימין, כי יגידו מה יענו ע״ז, כתורה ומשפט. ובזה אחשובה דבר חדש בעומק פשוטי המקראות, לא כאשר חשבו בתחלה כי הפסוק דאחרון שופטים י״ט „והי׳ כל הרואה״ הוא השתוממות דרואים את הנתחים, רק אשפוטה כי כל הפסוק הזה הוא דברי

האיש הלוי אל השליח. וגלה לו תכלית מעשהו זה, לעורר תחנון בלב הרואים, וכאיש אשר לא יוכל להבליג על יגוני, ישום וישאף יחד, ויתפרצו מלבו דברים קצרים והסרים, מקוטעים בלי סדרים, כן חתם גם הוא במאמרו הכינו לכם! (למלחמה או למשפט עליה [בעבור המעשה הנוראה] עצו (עצה) ודברו! כי חפץ לחזות מהרה נקם! לרחוץ פעמיו בדם הרשעים.—ועל דבר השערורי׳ הנוראה אשר נהיתה פה קאליש, להגיד כל אלה לא יכילם ספר גדול, אך למען כבודו אשיב תשובה לאקאָנית, גם אנכי אדעך ואקרא עם איש האשה הנרצחה „והי׳ כל הרואה ואמר לא נהיתה ולא נראתה כזאת למיום עלות השציות מארץ מצרים ותוגרמה — עד היום הזה!!! — ייטיב נא עמדי אדון נכבד וידיד יקר! לנחמני במכתביו היקרים אלי מכל יקר עוד לפני חג הפסח הבע״ל, כי למר נפש כמוני, טובים דודיו מיין, לכלכל את שיבתי, ד׳ ימלא משאלות לבבנו לטובה, ויזכני להדות בשמחה את פניו מרוב כל, ידידו מוקירו ומכבדו, יודע ומכיר כבודו והודו הרם והנשא ישראל יפה.

ויורה על אמתת פרושי מלת ואמר, המורה לעתיד כמו ואמר ביום ההוא הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו.

כא.

ב״ה, יום ב׳ דר״ח אייר תר״ם לפ״ק.

מודע יקר נחמד למראה וטוב להשכיל, איש אמונות ורב תבונות חוקר וסוקר, מעיין ומבקר, כבוד שמו מוהרא״י ווייצנפלד נר״ו, יהי ד׳ אלקיו עמו ויעל.

ערב חג המצות הגיעני מכתבך היקר, למותר אחשוב להודיעך כי קראתיו ואשמח בו, כי מדי קראי אותו מצאתי בו ענג, כי יודע אנכי כי לב רגש לך, ונפשך יודעת מאד. מה האהבה הנאמנה דורשת ומוצאה בלב האוהבים. משנה גיל ושמחה כפולה שמחתי בימי החג הזה, שמחתי בו שנה בשנה, היא שמחת צאתי לחפשי עם אבותי מעבדות מצרים, ושמחת עשותי לי נפשות יקרות, וקנותי לבות רעים יקרים והדשים, בעצם הימים האלה, כשנתים ימים לפנים, בעיר קטנה זגיערזש, ובראשם ובראשן נפשך ולבך, רע יקר ונאמן! בצבעים חיים העמדו לעיני, כל מבט עין, כל מוצא פה וכל רגש רוח. זכרונות נעימים אלה עטרו שמחת חגי על אחת שבעים ושבע, ובמסתרים הודתה נפשי לך יקירי תודות אלף, כי אתה הסבות בכל אלה, כי לולא מכתבך זה, נשכח גם זכרך וזכרון כמה מידידי בזגיערזש, וטבעו ביון השכחה, כאשר טבעו רבים וכן שלמים מאין מזכיר. עודני יושב עמכם, עודנו נדברים יחד, עודנו משתעשעים בשעשועי אהבה נאמנה, עודנו חברים מקשיבים איש בקול רעהו כמאז עת היותי בזגיערזש. שנתים ימים חלפו הלפו, אך לא מתו, עודם חיים עמנו היום, ועוד יחיו עמדי כל עוד אהיה אני. רצה נא יקירי באהבה דברי אלה, האצל מהמה לכל אוהבינו

ואהובינו אשר בזגיערזש (ידעתי כי לא יכבד עליך הדבר, כי לא רבים הם מאד) וביחוד לידידנו ר׳ טובי׳ ליפשיץ, וברכם בברכה המשלשת, בשמי ובשם כהנתי, והיו לכם דברי אלה לאותות אהבה נאמנה עד עולם. — שיבתי תשאלני: „מה זה תעשה, תמלא מכתב בדברי אל ומליצות תהו, העיני ילדות לך אם כרגשת נעורים הרגיש, הלא ידעת כי שטי כזבים ויפיתי שקרים תועבת ד׳ ואדם הם, ומה המה דברי מכתבך זה, אמונה אמן? אמת לא מתה, וצדק? הן לבשת וגם לחרפה לבא בימים, להעתיר שיח תפל כנער, ולנבל פי עטו במליט אין אמון בם, רק להפליא אהבה ולהאדיר ידידות." שמעתי תלונותיה אלה, ואשמע רוח מבינתי יענה, ויישם לאל דברי חורפתי לאמר: יש שקר בדמית אמת ואמת בדמות שקר, וכל שומעם מבין ויודע יפשטם ערומים כיום הולדם ויכירם, יש שקר מתהפש בלבוש אמת, להונות העין ולגנוב הלבב, מרמה וכזב היא, ושנואת נפש יקרה היא. יש אמת עוטה לבוש שקר, להרהיב לב ורוח ולהוסיף על אמרה שבע והיא היא תהלתה וכבודה. ישנם שקרים, אשר אין בהם כל רע, נתנו לסליחה וכפרה, ואין שם אשם נפש מוציאם מפיה. נשמע אב מהלל בנו האהוב לו, ויאמירהו לאמר כי אין כמהו. נשמע אוהב וחושק, כי יהלל יפתו בתהלות אין קץ, נשמע חסיד נאמן, מקדיש ומעריץ את רבו בשוא ודברי כזב, ולא נתנם למשקרים ולא נחשבם לדוברי כזב, אבל נצדיקם כי לבותם נתעו בשוא, לחשוב כי כן הוא. עינינו כי תראינה, דברי אוהב לאהובו, כי יחל מכתבו „חמדת רוחי היקר לי מכל הון כו׳" וחותמו „עבדך הנאמן המוכן לשרתך בכל אשר תצוה עליו" לא נקראהו כוזב, ולא נגדפהו בחניפה, כי כל בקי בהליכות עולם יודע, שדברים כאלה הגות בלשון הם שנתקבלו להשתמש בהם. הנה כי כן, אין גם עלי עון אשמה, אם הרביתי דברים, העתרתי שיח ושפת יתר לאוהבים נאמנים כמוכם, שכבר נהגו העולם בכך. — ע״ד הדפסת ספרי הנני מקוה בישע ד׳ להדפיסו בקיץ הנוכחי, ודע יקירי כי נוספו בו הרבה הרבה דברים טובים ומועילים והדשים. נתתי מקום למציאתך, הירושלמי שהוסיף גם שאר המלכים בשאלת המעמך ישלמנה, ואם חפצך להדפים מזה מאמר שלם בפ״ע באיזה ממכ״ע הדפס. יותר אין לי בעת מה להוסיף על מכתבי זה רק לבקשך להשיבני עליו ולהוחיל על תשובתי כי בא תבא ואם תאחר. והנני ידידך הנאמן ואוהבך מלב ונפש

אליעזר צבי הכהן צווייפעל.

כג.

ב״ה, י״ב שבט תרמ״א לפ״ק ביעליטץ.

לכבוד ידידי כנפשי, אלוף לראשי, הרב החכם היקר, החוקר ומעמיק בתורה ובחכמה, כבוד מו״ה אברהם יעקב ווייצענפעלד נ״י שלום וברכה!

אלף תודות לך יקירי על ברכותיך אשר הבאת לי ליום כלילת בתי תהי׳, ומאד אשמה כי מצאתי חן בעיניך להכירני, כי נתתי את בתי תחי׳

לת״ח. ורבות היו המניעות אשר עמדו לשטן לי, אמנם בעזרת הש״ת נפתולי אלקים נפתלתי וגם יכלתי.

ובענין התקונים ושנויי הנוסחאית בכתבי קדש, אין לנו להתלות לפי ענ״ד באילנות הגדולים רנ״ק ורשי״ר ז״ל, כי הם לא הרשו את עצמם לעשות בזאת, רק הראשון אמר כי נראה שהי׳ לקדמונים הנוסח בכל מקום אשר תזכיר, לא כי הוא הרשה לעצמו לנסח המקרא (יעיין בישרון ש״ד צד נ״א מה שכתב ההכם ר״ד אפענהיים ז״ל כי לא צדק גם בזה) גם הג״מ שי״ר ז״ל כתב רק כי מתרגום אונקלס נראה שהי׳ לו נוסה אחר. אך הוא לא הרשה את עצמו לתקן המקראות (ועי״ד פ׳ ויהי עיין להלן). והנה רשד״ל ז״ל אשר הרהיב בנפשו עוז לתקן קצת פסוקים, אמנם רק בנ״ך אך לא בתורה. עי׳ מ״ש בכרם חמד ח״ב 131 וח״ח 84, „כי בס׳ התירה לרוב הקריאה בה בכל דור ודור ומפני השמירה המעולה שנשמרה בכל עת ובכל זמן הי׳ כמעט בלתי אפשר שיעלו בה קמשונים הוץ מטלא וחסר וביוצא בזה מן השנוים הקלים מאד, כמו שנמצא בקצת כפרים את פני במקום אל פני, ובקצת ספרים ויהי כל ימי נח, ובקצתם ויהיו, ורש״י וראב״ע מצאו ואת כל אשר אצוה אותך, אך לא הותרה הרצועה להגיה ספר תורה מסברה״, ע״כ תוכן דבריו. — והנה הגהותיך אשר הצעת לפני המה באמת מן השנויים הקלים אשר הזכיר רשד״ל ז״ל. אמנם מלבד למסר מעל אשר לדעתך הי׳ לפני אונקלס למעול מעל (וכ״כ גם געזעניוס כי קרוב בעיניו שהקריאה הנכונה היא למעול מעל, ועי״ד תרגום אונקלס כתב בעל לחם ושמלה כי תרגם כאלו הי׳ כתיב למעול מעל לפי הענין ולשון הרגיל), אינני מוצא הצורך להגיה ולנסח. כי במלת ותהינו אף כי היא מלה בודדת, בכל זאת הוא יותר נכון אם נפרש כי הזדרזו ואמרו הננו לעלות ההרה מאשר יאמר הכתיב ותחנו ותוכלו, כי למה יחנו אם ירצו לעלות ההרה. ומה שתרגם אונקלס ושריתון הוא כדעת בעל נתינה לגר מענין התחלה, וג״כ מלשון זריזות. ובדבר מלת הרה נסו, אשר באמת מצאת מציאה כי הי׳ כתוב הֵרה, וזה לאות כי פירשו הפסוק בדרך עולה ויורד „מהרה״. אמנם אף כי זה אות על פרושם של אלה הדייקנים, אמנם כפי שנמצא לפנינו הפסוק יותר מרווח, כי מי יאמר שנסו מהרה, מי שינוס הוא ינוס מהרה ולא בעצלתים, וזה יהי׳ כפל ללא צורך. אמנם כאשר לפנינו יותר נכון כי נסו אל ההר למען לא ישיגום הרודפים ולא יפלו בבארות המר. — ובזה הנני שולח לך העתק ממאמרי אשר כתבתי בשנת תרל״ג במ״ע „יידישע פרעססע״, בו יצאתי לישע הג״מ שי״ר ז״ל נגד גייגער, אשר לא לאמונה גבר בארץ, ומתוכו תראה כי מה שנמצא בהשחר ע״ד פ׳ ויהי לא יצא מעטו של הג״מ שי״ר ז״ל. ס׳ תולדות יעב״ץ קניתי בשבילך בקראקא וכבר נשלח לך, אמנם ספרו של רייפמאן עוד לא השגתי, ועי״ד הנומר מהמגיד משנה כתבתי לבעליו ולא ענני ולא שלחו לי, ואולי לא נמצא עו״ד בידו. חתני הרב נ״י דורש בשלומך הטוב וכמו כן ידידנו הרב הגדול באמת מוהר״מ שעננגוט נ״י ושא נא גם את

שלום ידידך אשר לשמך ולזכרך תאות נפשו כל הימים, מוקירך ומכבדך בערכך הרב שלמה זלמן חיים האלבערשטאם.

כג.

ב"ה, יום הששי ערב חג הסכות.

אחי איש היקר. שדה חטים יברכהו ה׳. לפ"ק.

שמחתי הרבה ונאנחתי מעט מדי קראי מכתבך היקר. שמחתי עליו מאד, כי מעטים הם לאדם בימי חייו הבלו רגעים יקרים כאלה, להתענג בם על שעשועי אהבה נאמנה, ואף כי בבואם פתאם מבלי קוות ומבלי הוחל עליהם. ונאנחתי מעט, כי אין לאל ידי להשיבך דברים מלאים חום ורגש כדבריך, ואומר בלבבי מי יתנני כימי קדם, בעוד כח דמיוני חזק עמדי, וכביבותי מליצות לרכוב עליהן על כנפי עבים קלים, ובין כוכבי רעיונים שונים לשים קני, בהיותי מחבק זרועות עולם, ואיתנים תכו לרגלי מחשבותי כי אז הייתי מתאר ומשוה לנגד עיניך יקירי, קו לקו בצבעים חיים, כל תמונות רוחי העולים סבוכים ובלולים, וכל חושי לבי החמים והבוערים בשלהבת יה, עדי יראו רעיוני ערומים לעיניך כברגע הולדם, אך עתה יקירי מה אוכל עשה? מליצתי בגדה בי, ורגשות נעורי אין עמדי, לא אוכל להתהלך עוד בירכתי לבי ורוחי אנה ואנה לאסוף ולקבץ מחשבותי הפזורות והנדחות אל מקום אחד, ולהריקן על ידי שטף דברי צחות וזרם מליצות. עוררתני והעירני להדש אהבתנו הישנה והישנה, אבל מה אעשה, ופרזון רעיוני הדלו, באר הצחות אטרה עלי פיה, על כן אמרתי אחשה מדבר דבר, ודומיתי זאת תשמיע במרום קולה קול בעזוז וכח, עדי ישמע גם בזגיערזש מקום מושבך אוהבי ואהובי, ולא תשים עוד לאשם נפשי אם יאחרו פעמי תשובתי, כי לא מלבי. האמן לי ידיד יקר, כי נפלתי למשכב בשנה הזאת, והתהפכתי בערש דוי כשלשה ירחים, ומאז קמתי הודות לאל, שבה בריאתי לאיתנה, אך לא להראשון כי כבר וקשה עלי לכתוב מכתבי שלום ולמלאותם בדברי אהבה. הלא תראה גם מכתבי זה, אשר התאמצתי בו לשוב לימי הקדמונים, לא עלה בידי כי אם דברי ילדות. אבל אקוה כי תקבל גם אותם באהבה וברצון, כי מלב טהור ונאמן יצאו. הנני דורש באהבה שלום כל אוהבי ורעי אשר קניתי לבם לאהבה, בימי שבתי עמם יחד בלאדז ובזגיערז, וביחוד שלום המשכיל היקר ר׳ טובי׳ ליפשיץ, ושלום האברך היקר יס השחור אשר תמונתו אתי, ושאתו על מקום שבתי חלפה על פני, ועוד שנים ושלשה חובבי ההשכלה, אשר בחברתם השתעשעתי. את שלום כלם אנכי דורש ומברך אותם בברכה המשלשת אשר הפקדה בידי, ויהי ד׳ אתם ויברכם אלף פעמים ככה, כי אנשים כמוהם המה השרידים היחידים בתבל, המבקשים ורודפים האמת והצדק בכל לבם, ומעטים ומתי מספר הם בכל הארץ הרחבה הזו, מי יתן וימצאו כמוהם אחד למאה, ואולי גם לאלף, והיה אור קטן לישראל בכל מקומות מושבותיהם, כי נר אחד יאיר למאה וגם לאלף לפעמים.

התאוננת והתלוננת ידידי באזני על כמה גדולים וטובים מעמנו, כי נתעו ללכת בדרכים מעוקלים ועקשים, ושגו בשגיאות קטנות או גדולות מאמונות ההזיות וההבלים. מי לנו גדול מהראב״ע ז״ל, נר ישראל ומופת עמו, וגם הוא לא היה בידו לקרוא דרור לנפשו מהבלי החוזים בכוכבים. החכם היקר והמצוין בן הישראלי מתאמץ בספרו נ״ח לחזק כל השטויות שנשתרשו בהמון והבלי השוא והכחש מספרי חכמי העמים, באלו חכמי העמים האלו גדול כבודם בעיני המשכילים הנאמנים בעמנו, יותר הרבה מחכמינו הגדולים והצדיקים, אך כל אדם משכיל באמת לא יתפלא על זה, בראותו מה ההרגל עושה וכחו החזק על האדם. רואים אנחנו בימינו את החכם הפראפעסאר דעליטש נותן כל כחו ומתאמץ בכל יכלתו להכניס בברית החדשה את חכמי עמנו, ולא ידע ולא יבין, כי כל משכיל באמת לא חדל מלקרוא את ספר הברית החדשה (ואת ספר הקאראן), ושם עיניו ולבו עליהם לזככם ולצרפם בכור דעתו ובמצרף בקרתו, ולא מצא בהם את אשר מצא הוא. מוצאים אנחנו את הפראפעסאר ראהלינג נשבע בימינו ובברית קדשו, כי אחינו היהודים צריכים לדם ניצרי להוג בו את חג הפסח, ואינני חושד אותו שאיננו חושב כן באמת, וכמוהם רבים וכן שלמים נשתקעו מנעוריהם ע״י מורים מתעים וע״י הנוך משובש וע״י שמועות ואגדות מהבילות וע״פ קריאת ספרים מיחזקים ומקובלים ויוצאים מפי אנשים קדושים ותמימים ואנשי אמת, עד שכמה מהם הרהיבו עוז בנפשם להחליט ולגזור, כי הכחשת דברים אלה הנעיים משקול דעת האדם. מעשה שטן המשחית הוא, להעמיד ע״ז נשמת האדם לשאול תחתית ורשבעה מדורי גיהנם, והזהירו על זה באלפי אזהרות וברבבות עונשים, לבלי תגע יד המאמין האמתי בפרי עץ הדעת והמחקר והבקרת ולהביאו אל תוך לבו חלילה, משחית נפשו הוא יעשנה. כן עשו כהני עם ועם וכן נמשכו אחריהם כמה מהכמיהם, וגם אנחנו עמם, גם לנו היו מורים מתעים, שקבלו ממקולקלים שבאוה״ע והכניסו צלמים אלה בהיכל אמונתנו הטהורה, המזהרת על הרחקת כל אמונות הבל בתכלית, עד שגזרה מיתה עליהן, באמרה מכשפה לא תחיה, ודבר הכתוב בהוה והבן.

הרמ״א ז״ל שהעירות עליו תמיהתך, איך ההזיק בספריו דעות מהבילים ואמונות שאין להן שחר, בנעורי אמרתי בזה השערתי שאנשים גדולים כמוהו, כשמצאו את עצמם נבוכים בבלי דעת, אם להימין או להשמאיל, הכריעו הכף לצד שמאל, ומצאו לטוב להם לעצמם ולאחרים להאמין בכל המון אחיהם התמימים אשר לא נגה עליהם אור השכל, ובזה הוציאו את עצמם מידי כל שמץ חשד שמפילים על כל מי שמפקפק באיזה דבר מקובל, ולכן הרבה הומרוה על הומרות, תהיינה מסבות על מקורי דינים או השערות או אף על דברי מקובלים. וכן עשה רמב״י בספרו נ״ה להפים דעת יודעיו ומכיריו שלא ירננו אחריו בסתרי לבם, על התעסקו בספרים חצונים וידיעתו לשונות הרבה, והראה לעצמו ולאחרים שנכנם בשלום ויצא בשלום, ושלום על ישראל.

זכורני אני ואתה כשלשים שנים לפנים, לעת נתרחבה תשובות השלחנות על השאלות שנשאלו. ועד עתה עוד השלחן מרקד לפי דעת כמה חכמים, ומצאתי בצייטונג דעס יודענטהומס (לא אזכרה באיזו שנה) שזה כשלש מאות שנים לפנים, היו היהודים נאשמים באשמה זו, שהם משתמשים בשלחנותיהם לשאול מהם שאלות, והשלחנות משיבים להם תשובות, ואמרתי אני אז, שאולי עוד בימי הנביאים היו מהבילים בענינים כאלו, וזהו כונת הנביא: עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו. — הודיעני יקירי, אם קראת בהאסיף מאמרי ואם מצא חן בעיניך, כי המבקר לא נתן הרשית להדפיס את חתימת מאמרי „אין אמת סותרת אמת״ ובלי החתימה הזאת אין בו כמעט כל דבר חדש, ועי״ז התאוננתי באזני המשכיל ה׳ סאקאלאוו ואשאל אותו מדוע נתנו לבית הדפוס אם העקר חסר, וישיבני כי הקוראים לא ירגישו מאומה, ושמחים הם בו, ואם אצוה עליו, הנהו לשלוח לי מכתבי כמה משכילים המהללים מאמרי זה. אמרתי אני בלבי, ע״ז אמר הכתוב, לב יודע מרת נפשו, אך לב האדם לבד יודע ומרגיש הצער ומרת נפשו, וגם ובשמחתו לא יתערב זר, כי הזרים לא יוכלו להשתתף ולהרגיש, לא בצערו של אחר כמו שהוא, ולא בשמחתו כמו שהוא בלב השמח. ראה ידידי הלאיתיך בדברי מותר, מדעתי, כי סוף סוף תמצא בהם קורת רוח, כי יוצאים הם מכלל דברים בטלים ושיחות יושבי קרנות. היה בחיים ושלום וכל טוב, כחפצך, ואות נפש ידידך אוהבך בתמים

אליעזר צבי הכהן צווייפעל.

הודיעני נא המקום אשר בו כתב הרשד״ל ז״ל להשי״ר ז״ל. הדברים אשר העתקת, כי כמדומה שלא ראיתים, כי לולא ראיתים זכרתים, כי הם דברים יקרים ואמתים מאד. הודיעני מה שלום הנגיד היקר ה׳ שטראשון, אם עודנו בזגיערז או עקר דירתו משם, כי נכספה נפשי לדעת משלומו, כי הנני אחד אחוז בחבלי הידידות עד כה עם שני דודיו היקרים והנכבדים, והייתי באחוה ורעות עם כבוד אביו הרב ז״ל.

כד.

בע״ה, יום ה׳ אדחוה״מ פסח תרח״ם לפ״ק קאליש.

כבוד ראש מאהבי, ידידי והביבי, חכם הכולל, בתורה ותבונה, רב מהולל, נקי הדעת ובר לבב, בחכמת ישראל עד תכלית הוא חוקר, ולשם האמת הוא מבקר, ישר באדם ויקר, מפורסם לתהלה, בין חכמי סגולה, מ׳ א״י שדה חטים נ״י.

מכתבו היקר והקדוש אלי אתמול קבלתי, החכם מכל אדם פתגמו הוא, „כמים הפנים לפנים, כן לב האדם לאדם״, לא אפונה אשר לבו הטהור, לב רגש כמוהו יחוש, גם באין אומר ודברים, כי רק אותו ידעתי לראש מכל האוהבים, רק באהבתו הטהורה אגיל ואשמח, וכבר נדרתי לאביר יעקב אב יהייני ויזכני לזכות בגורל הלימערי, כי אז אברח עד מהרה לשכו בחברתו, להסות בצל אהבתו הטהורה. ומאד יצר לי על אשר אין לאל ידי

לדרוש את שלומו הטוב כפעם בפעם, כי מעט אשר הוכחתי במכאובי, לא שבתי לשלום בריאותי. בשבתי עשרה שבועות בבית החפשית בברעסלויא, סרקו בכל יום את בשרי במסרקות הגאלוואנית, ושלש פעמים לשבוע עטפו אותי בשמיכות צמר עבות, אחרי רוחצתי באמבטי במים חמים, וכה נטל עלי מאת הרופאים, ושכבתי שתי שעות רצופות ביזע. — מי זה יוכל כלכל? גם אם כח אבנים כחו, ובשרו נחוש! אך ה׳ ברחמיו הרבה עצמה לאין אונים כמוני, גם בשובי הביתה צוו עלי הרופאים, כי אשמרה לנפשי מאד מאד גם הלאה. החורף הנורא רבות פעל גם על הבריאים אשר גוום מצוק, ולפני קרתו לא עמדו, ובכל זאת ה׳ הפליא חסדו עמדי, הנני נצב לפני התיבה לפני ה׳ ברננה במקהלות משוררים, וקבלו היהודים ברצון את תפלותי, כן יהי׳ לרצון לפני ה׳! על דבר הערותיו היקרות על הנוסח „מפי כבודך״ גם על האיש הנזכר בירושלמי שבת אשר אמר כבודו, יסלח לי כי עוד לא לקחתי מועד לזה, יען כי אמרתי, הלא טוב למהר בתשובתי אל כבודו הרם, לימי החג האחרונים, הרא ידעתי כי ינעם לכבודו לבשרהו ממצב בריאותי תודה לה׳. מכתביו היקרים אז אלי לברעסלויא, הלא כתבתי לכבודו כי הכם גדול אחד אשר בא לבקרני תמיד הראיתי לו את מכתביו, והוא אץ עלי לתתו להראותו לידידו החכם גרעטץ, כי אנכי נתוכחתי עמו על אשר החו׳ גראֶטץ השכין לעפר את הס׳ שער השמים, באמרו כי משח את הקבלה במשחת הפילוסופיא היונית. החכם הזה לא השיב לי את המכתבים, לא אדע מה יעשה במו, כי דחה דחני, עד נסעי משם בחפזה. — ועתה גם אנכי אציגה לפני כבודו ענין חדש להגות בו. הן קראתי במ״ע „המגיד״ נומר 9 שנה זאת שאלת חכם אחד מווילנא על הרמב״ם ז״ל בס׳ מורה נבוכים פרק מ׳ חלק ג׳, כתוב שם „ושם דמי העבד בכלל, חצי נזק בן הורין בכלל, שאתה תמצא ערכי אדם שמרובה בהן ששים שקלים, ודמי העבד כסף שלשים שקלים,״ ופלא גדול איך שכח הרמב״ם ז״ל מקרא מפורש, כי מספר המרובה הוא רק חמשים שקלים, ולא זכר החכם הזה כי הרב החכם הכולל ר״י סטנאב בביאורו שם, עמד על זה, וחפץ שמה לתקן ולא עלתה בידו, כאשר יראה כבודו, ואנכי, לפי הכלל אשר נתן התלמיד ירושלמי ריש מס׳ ראש השנה, גם הרמב״ן ז״ל בס׳ המצות שורש א׳ כי אין מדקדקין בדיוק ובצמצום בחשבון השנים והמספרים, וחשבון המרבה בולע את המועט, וביתר ביאור מפורש במדרש חזית על הפסוק שניך כעדר הקצובות ר׳ יהודה בשם ר׳ חזקי׳ אמר, כל מקום שנאמר כעשר כעשרים כשלשים כארבעים או חסר, או יתר, יעיי״ש. ועפ״י זה הוספתי במורה הנבוכים רק אות כ בראש המ״ה „חצי עבד״ שם, ויהי׳ עתה הנוסח, „ושם דמי העבד בכלל, כחצי נזק בכלל בן חורין [כלומר בערך חצי נזק], שאתה תמצא ערכי אדם שמרובה בהן חמשים שקלים, ודמי העבד שלשים שקלים; ובזה הולך הכל למישרים, והוא רק בחטאת המגיהים, אשר לא הבינו כמשפט, ומי זה יערב להגיד כי רוח אפנו הרמב״ם ז״ל ישכח מקרא מפורש, ונקה; ועתה אצא מאת כבודו הרם בשלום, מברכו בכל טוב, ה׳ יאשרהו ויתן לו

משאלות לבבו לטובה, ואבקשהו לבלתי ישכחני גם אותי, לשמחני במכתביו היקרים והקדושים אלי תמיד, ועלז ושמח אני בקראי אותם, ה׳ כימי צאתנו מארץ מצרים יראנו נפלאות ויחיש לנו ישועות הנבאוה, ועיננו רואות.
הנניו ידידי ואוהבו בלב תמיב, לעולמים ישראל יפה ש״ץ בקאליש.

הנני דורש בשלום אוהביו החכמים השלמים נ״י, יתענגו בשמחת החג ובכל טוב תמיד, לאורך ימים.

כה.

בע״ה, יום ג׳ ד׳ תשרי תרמ״ט קאליש.

כביד ידידי אהובי, מחמד לבבי, איש רם המעלה, והוא לתהלה, מאד נעלה, בין חכמי עם סגולה, חכם וסופר הוקר ומבקר, גדול בתורה, וביראת ה׳ צרופה וטהורה, מ׳ אברהם יעקב שדה חטים נ״י.

הנני להשיב לכבודו את מכתבו היקר אלי מכל יקר, כאשר צוני, כי כן גם פקודתו יקרה אלי מכל יקר; לא אכחד מאדוני, כי נבהלתי מראות לשון רבן של ישראל מוהר״י קארו ז״ל, אשר כתב „ואם לא ידע אבא שאול מסוד הגלגול, אין אנו אחראין לדעתו״. אך חובה עלינו להצדיק את הצדיק, לאמר כי הקולמס פלטתה לא בכוונה מלה אחת לא לפי הכבוד, ותחת אשר הי׳ לו לכתוב, „לא האמין בסוד הגלגול״, פלטתה הקולמס „לא ידע״; אמת כי חכמי הקבלה כלם כאחד יאמינו באמונת הגלגול, אבן כפי דעתי המעטה בידיעות אלה, לא אדע אם אמנם הגלגול נקשרה בלמודי חכמת הקבלה העיונית, ואם היא עצם מעצמיה ובשר מבשרה. הלא רבנו סעדי׳ גאון ז״ל לא האמין בגלגול הנפשות ככתוב על ספרו האמונות והדעות, גם הבדרשי ז״ל במכתבו הגדול אל הרשב״א ז״ל אמר אשר אחת מתועלותיה, תועלת הפילוסופיא, היא באשר על ידה חלפה כליל אמונת הגלגול, ורבנו הרשב״א ז״ל הלא הי׳ ממוקירי חכמת הקבלה, כאשר קבל מרבו הרמב״ן ז״ל ובנודע בביאורים לאגדות הז״ל, והרשב״א ז״ל לא כהה בדבדרשי, החשה לו ולא ענה מאומה. הן אמת כי אמונת הגלגול היא עתיקת יומין מאד, בן ההודים והמצרים בנו להם קברים לחנוטיהם בפיראמידען ובהאבליסקען, למען ישוב רוחם אל גיום אחרי שנות שלשת אלפים כנודע בספוריהם, ונפלא עוד מזה כי גם בדור שלפנינו החכם לעססינג לא הרחיק אמונת הגלגול, כי כן קראתי בדרשותיו הפילוסופיים; ונאמנים עלי דברי בעל האשכול היוצא עתה לאור בווארשויא, חוברת רביעית ערך „אדני״, וזה לשונו: „בנוגע להמקור אשר ממנו שאב משה את השם הנכבד והנורא, יחלטו חכמי העמים אשר עיניהם צרה בשל ישראל, כי משה לקחו מאת המצרים והכנענים כו׳, אבל ראיות כאלה, חלושות הן מאד, כי מזה נוכל אך להוכיח, כי הדברים הכתובים בספר התורה כנים ואמתים כו׳, וכלם בראשיתם ידעו את ה׳ למקטנם ועד גדולם״, עכ״ל. עיי״ש כי דברים נחמדים המה. וכן נוכל עתה להגיד כזאת על חכמת הקבלה בכלל אשר החכם ד״ר ר״ש רובין יתפאר להראות בספרו במופתים הותכים, כי היא לקוחה מעובדי האלילים. [אם

ישנו לכבודו הספר הזה אבקשה לשלוח אלי, אולי יהי ד׳ אותי להרוס מבצריו למען כבוד חכמת הקבלה הקדושה, לבלתי יחללוה פריצים]. ועתה אבכרה להגיד לאדוני את אשר רחש לבי על מאמר חז״ל הסגור חותם צר, בבא בתרא פ׳ הספינה, על הפסוק „וישם כסא לאם המלך ותשב לימינו״, היא רות המואבי׳, הרד״ק ז״ל יאמר ע״ז וזה רחוק מאד. אחשובה כי חכמה גדולה לוטה בדרשתם ז״ל, המה העמיקו לחקור כמו חכמי הפזיכולוגי׳ חכמת הנפש וראו כי המלך שלמה ירש את ריחו האמ״ץ וכאראקטער שלו מאמו זקנתו רות, כי לה הי׳ רוח אמיץ וחזק, לא שבה אחור מדברי׳, לא כן ערפה רפת רוח, היא קפצה ונשבעה, „כה יעשה ה׳ לי וכה יוסיף כי המות יפריד ביני ובינך״ וכן המלך שלמה נשבע בנוסח הזה על אדוניהו „כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף״, כי בנפשו דבר אדוניהו את הדבר הזה [וישם כסא לאם המלך מליצה צחה כמו וישם את כסאו מעל כל השרים, להיות יועץ הראשי בהנהגה הגדולה, וכן ותשב לימינו, כי כן ימינו וכחו של המלך מאתה היתה—.] ה׳ יברכהו יאשרהו ויצליחהו כחפץ ידידו מוקירו בלב תמים, כאמת לעולמים ישראל יפה ש״ץ בקאליש.

כו.

סובאלק, יום ב׳ דחהמ״פ תר״ן.

שלום רב, כממזרח למערב, לחכם ור״ב, האומר לתורה הב הב, וממעיני החכמה בששון ישאב, ידידי וידיד כל אוהבי חכמה ותופשי תורה כבוד הרב ה״ר אברהם יעקב ווייצענפעלד נ״י.

באתי לביתי ות״ל מצאתי אשתי ובני ובנותי חיים ושלמים, אין פרץ ואין צוחה, כה יתן ה׳ וכה יוסיף. אחרי הימים הרבים שהייתי בעיר אחרת רבו השוקדים על דלתותי והנני עמוס מבקר עד ערב בשיחות ושאלות שונות. לזאת בל יקוה ממני ידידי היקר, מכתב ארוך ודברים רבים כאשר יאתה לו על מכתבו היקר מיום ערב חה״פ העבר. אנכי מצמצם את מכתבי הזה בתוך ד״א של שאלותיו והערותיו ואבקש סליחתו על אשר לא ירדתי לשדה החטים לשיח ברחבה כאשר עם לבבי. וידע כבוד ידידי כי האגדה כפי שהיא סדורה לפנינו לקוחה ממדרשים חיצונים שאינם תלוים כלל בירושלמי ולא במכילתא וספרי. קוטב הדרוש „כנגד ארבעה בנים דברה תורה״ המיוסד על שאלת הבן שמוזכרה ד׳ פעמים בתורה אחד הוא בכל הספרים הנ״ל ואך בחילוק הפסוקים ואופן הדרוש שונים המה איש מאת אחיהו ובכגון זה יש לאמר „גברא אגברא קא רמית״, זה דרש לפו דעתו וזה לפי דעתו.— בדבר שאלתו הלא פסוק מה זאת מיסב על פטר חמור וקדושת הבכורים, שאלת חכם היא. ונראה שהנה ד׳ דבר למשה קדש לי כל בכור מבלי שום נתינת טעם לזה, והיה מהראוי לכאורה שימסור משה לעם דברי ה׳ ג״כ מבלי טעם. אולם משה לא כן עשה ומספר לנו הכתוב „ויאמר משה אל העם (ר״ל מה שקבל מפי הגבורה בתור חק וצווי בהחלט הציע לעם בתור משפט המיוסד על טעם מושכל) זכור את היום הזה וגו׳ ר״ל הזכיר

להם יציאת מצרים והמצוות התלויות בזה באופן ישר ובלתי אמצעי היינו אכילת מצה והשבתת חמץ, ומזה הוא מתגלגל ובא לקדושת הבכורים ומראה שהקדושה הזאת היא ג״כ הלויה ביציאת מצרים. וטעמו ונימוקו עמו בזה והיינו בכדי שלא יוּאה הדבר הזה כחקות הגוים אשר בארצות המזרח המקדישים ומעריצים את הבכורים, כמו שמצאנו בעבודת המולך שהקריבו לו הבכורים. גם במלך מואב מצאנו שהקריב בנו הבכור, גם אצל הבל מצאנו שהקריב מבכורות צאנו, אשר מכל זה ראינו כי הבכורים היו קדושים לאלקים בעיני ההמון. ולפיכך היה מקום להשוב כי גם תורת משה תצא בעקבם ולזאת ראה משה נחוץ לתת טעם אחר לדבר. וידוע מאמר נאפאלעאָן הג׳ „הרעפארטאטאר החרוץ נותן לעם דעות חדשות בצורות ישנות״.— ומצאנו שעדיין היה טינא בלבו על קדושת הבכורים עד שבא אליו דבר ה׳ להחליף הבכורים על הלוים וכל זה הוא בכדי לעקור האמונה הישנה מלב. והתנהג בזה בהשכל ומתינות נפלאה, מתחלה השתדל לתת טעם כשר לדבר שלא היה באפשר לעקרו בפעם אחת, ובמשך הימים השתדל לבטלו במדת היכולת ר״ל בבכור האדם. ולפיכך דקדקה התורה להזכיר „והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת״ בכדי להסביר ולבאר טעם הדבר ביתר שאת וביתר עז לבל ישאר אף רמז קל שקדושת הבכורים מונחת בטבע האלהות. על כל פנים אמנם קדושת הבכורים תלויה לפי זה ביציאת מצרים ולפיכך לא נמנע מסדר האגדה להביא שאלת התם, אף שאינה מיוסדה על מצה ומרור, לפי שהתשובה היא זכר ליציאת מצרים, שעליה הוא דן ובה עוסק. בדבר „וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ״ שהתפלא כבודו אנה מצאנו כינוי דרך ארץ לתה״מ, ע׳ עירובין ק׳ ב׳ דרך ארץ מתרנגול שמפייס ואח״כ בועל ושם ע״כ פירושו תה״מ, כי אם לא כן הלא צניעות מחתול האמורה למעלה היא ג״כ דרך ארץ. וידע ידידי עוד כי לפי דעתי מה שכתוב בברכות ח׳ ב׳ „הפרסיים צנועים וכו׳ בדבר אחר״ (שהוא על כרחך תה״מ כמו שמצאנו באמת שהם צנועים בזה, ע׳ כתובות מ״ח א׳, „שלא ינהג בה כמנהג פרסיים שמשמשים מטותיהם בלבושיהם״) הוא טעות וצ״ל ג״כ בדרך ארץ, ומתחלה היה כתיב בד״א וחשב המדפיס שהוא ר״ת מן בדבר אחר, ובאמת הוא ר״ת מן דרך ארץ, ועוד איזה פעמים מצאנו דבר אחר כינוי לתה״מ ונ״ל שהוא ג״כ ט״ס כנ״ל. הדרש „את ענינו״ על „פרישות ד״א״ מיוסד על לשון אם תענה את בנותי שהוא פרישות דרך ארץ. והוא הפך הוראת עונתה לא יגרע כדרך לה״ק שבנין פיעל מהפך הוראת המלה מבנין הקל כמו שֵׁרֵשׁ שָׁרֵשׁ סָקַל סִקֵּל וההוכחה כפסוק מונחת במלות ויד ע אלקים, כי דבר זה גלוי וידוע רק לה׳, כפי מאמרם אין אפוטרופס לעריות (חולין א׳). ושלום לידידי וישמח בחגו ואך טוב וחסד ירדפיהו מעתה ועד עולם, אהבו דוש״ת בלא לב ולב יוסף ראָזענטהאל.

כבוד אבי ידידו נ״י דורש בשלומו הטוב ומורה לו על פ״ש.

כז.

ידידי והביבי כנפשי החכם וסופר פאביוס מיזס יצ״ו.

מיום שנפטר לחיי עד החכם המופלא כבוד חותנו ז״ל הי׳ לי הסכמה וקבלה בלב ונדר גדול נדרתי שאשכים ואשנה פרק גדול בחיי האיש המעולה והמצוין הזה בבני דורו, בתורתו ובחכמתו ובתרומת מדותיו הנעלות, אשר לא הניח כמותו בבקיאותו הגדולה בספרי הפלוסופים ובחירי המקובלים, ואשר במצרף הבחינה הרים כל הדעות המזוקקות שבהם, תרומה קודש לד׳, היא האמונה הצרופה, והאיר באור השכל, החקירה החפשית מנטיות צדדיות את המבואות האפלות בענין הזה, ודברים שהם דקה מן הדקה, קטורת זכה בלי שום תערובת שגיונות המתפלספים, והזיות המקובלים, ושטחיות הדעות של התורנים, הקטיר הכהן הגדול הזה על חכמת ישראל. כן היתה מגמתי להעמים עלי המלאכה הגדולה, מלאכת שמים, להגיד לדור אהרון חכמתו וצדקתו של האדם הדגול מרבבה הזה, כי כעשר שנים רצופות יצקתי לפניו מים ממימי הדעת, ולא זזה ידי מתוך ידו וכאשר טרטלני ד׳ טלטלה גבר פה המדינה, כשלשים שנה לא פסק מרוץ אגרותינו על ענינים שונים בישראל ובאדם. וכמה מהמכתבים האלו ראוים להתפרסם בכהנה ישראל, גם כמה זכרונות יקרים מקורות חייו שלא נודעו לשום איש, רשימים בזכרוני מימי ילדותו, אשר יצק מים טהורים מהחכם האלקי ר׳ בונם מפשיסחא זצלה״ה, עד אשר הגיע לימי הבינה, ונכנס לפרדס והגה ימים ולילות בספרי פלוסופי הדורות, ובפרט בעיון ובשקידה גדולה בספרי העגעל שהחזיק בשטתו כהרמב״ם באריסטוטלס, וזקנותו לא בישה את ילדותו, כי גם רפה כח ואין אונים לעת זקנותו קיים בעצמו, אדם כי ימות באהל התורה והחכמה, וספרי כל חכמי ישראל והאומות הי׳ פתוחים לפניו, ובכל שאלות ומביכות הזמן שהסבו רעש גדול העמיק הרחיב כיד חכמתו הגדולה, בישוב הדעת ובמתינות ולשון חכמים מרפא. כי מתנה גדולה נחל באדם בעטו עט סופר מהיר בצחות לשון אשכנז, וכאשר התאספו הרבנים המתקנים באשכנז להרוס ולנתץ בבשיל ובכלפות, שנה להם פרק גדול בחכמת טעמי תורה בספרו הנפלא על המבוכות, ושמן טל אמרותיו הרעיף בנהת, שתקונים כאלו הם השגת גבולי התורה ועקירת תחומין דאורייתא, שקבעו לנו חומה בצורה וגדר גדול גדרו, משמרת למשמרת, ואך ברוח התורה וצרכי השעה שנו לנו משנתם הזכה, וברוך שבחר בהם ובמשנתם! מנדר גדול הזה, לספר לדור אחרון ממקצת מדותיו של המצויין הזה, לא הסחתי דעתי, אך דמיתי, שאם אבוא לספר בשבחיו, ההובה והתביעה הרוהנית הזו דורשת ממני להוציא דבר מתוקן מתחת ידי מתולדותיו ורבותיו שהאצילו מרוחם עליו, ומקור מחצבתו ויחוסו ומשפחתו, אך אחרי כל ההשתדלות והחיפוש לא מצאתי ולא עלתה בידי לדעת אפילו יום הלדתו, אמרתי לא עליך המלאכה לגמור ואינך בן חורין להבטל ממנה, והדברים האלו מקורות ימי חייו הידועים לי, והזכרונות הקבועים במחשבתי, אודיע : פרק היותר נחוץ לברר בקורות חייו איסט זיין אנשלום אן כה

המתחסדים. בכל אנשי הרוח השופטים על כל הענינים בלי משא פנים ודעות קדומות, האט ער דען חסידיסמוס געהאלטען אלס איינע גענעטישע ענטוויקלונג אין דער רעליגיאָנסגעשיכטע, וויא וויר דיא ערשיינונג האבען בייא אללען פֿעלקערן, נאך איינער צייט דער פֿערפֿלאכונג אונד איים ארטונג אין בלאסעם צערעמאניאליסמוס, קדושת המעשה וחולין המחשבה, קאָממט פֿאם געזעטץ דער ענטוויקלונג דעם גייסטעס איינע צייט דער אויפֿראפונג אונד דראנג נאך פֿעראפֿנערליכינג אונד נייע אויפֿלעבונג דעם רעליגיעזען געמיטהס, מה שנמצא בכל ספריהם של המתחסדים, פנימיות! דיעזעס וואר איהר פֿעדדגעשרייא מהטובים והמתוקנים שבהם, וכבר אמר הגאון שי"ר ז"ל על הבעש"ט ז"ל שבא באפלות ומעט ברקים. והותנו ז"ל ספר לי, כי כתב מאמר ארוך על צמיחת הכת הזו במכתב עתי המזרח, ובו באה המליצה איבער דיא טראָקענהייט של דרשת הרבנים, פֿאָן דער קאנצעל העראב וואורדע לעדיגליך פֿאָלעמיזירט. וכאשר אכל ,מזונות על שלחן חותנו בפיעטריקאָוו כאשר תראה ממכתב דודכם ר' שאול הורוויץ הצרופ פה, היו רבותיו בתלמוד הגאון ר' משה אהרן ושני ר' חסקעלעך, ר' הסקעלע טאָלער ור' חסקעלע פשיטעקער, ושני אלו המתחסדים בלי ספק השפיעו מרוחם עליו. שניהם הי' מבעלי הרוח, חריפים גדולים, וצדיקים וחסידים על האמת. ואז משנת פ"ב עד פ"ד הסתופף בבית הרבי ר' פישעלע ז"ל מיסטריקאָוו. באותו פרק הופיע אור חדש על שמי ההתחסדות, הרב ר' בונם ז"ל, הרבי המתפלסוף והחוקר והיודע לשונות והרוקח, שלקח את כל חיל צבאו רק מבני עליה, תורנים ומופלגים, והתלקטו אליו כל הצעירים יודעי התורה ובעלי הרוח. אין להתפלא כי חותנו ז"ל איין שטארקער שעניאלער גייסט, אונד איין בעדייטענדער געמיטהסמענש נמשך אחריו והי' בין הבאים מן הראשונים. חותנו ספר לי כי ר' בונם ז"ל וואר איין זאָלבער שטארקער געמיהטסמענש, אונד שפראך איבער רעליגיאָן מיט איינער זאָלבען איניגקייט אונד זאלבונג, דאס ער האט געגלויבט, יעדען כיפר צו בעקערען אונד איבערצייגען צו קעננען. משך ימי נסיעתו להרב הנ"ל לא נמשכו לדעתי רק שתי שנים, כי בשנת תקפ"ז נאסף הרב הנ"ל אל עמיו. זאת ידיעתי המיעטת מהתחברותו אל הכת הנ"ל וכבר כתב על פרשת גדולתו של הרבי הנ"ל אר"ז יצו פרק גדול בספרו כתר כהונה מצד 152 עד 130, אך על פרט אחד מספורו שם אני בא, כי כתב על פי טעות שקר לדורות, מה ששמע בלי ספק משונאי הכת הזו עד מות, כאשר גברה השנאה בימי צמיחתם, יהוא כי הלשינו על בני הכת הזאת לפני הממשלה והם רקחו יהם למליץ יושר ולכניגור את המומר הנידע האָגע ועל ידו יצאו נקים בהשפטם, וזה שקר גמור ומוחלט בדוי משונאיהם, וראוי ונחוץ להודיע הדבר והאמת לדור אחרון כאשר קבלתי מכבוד חותנו ז"ל, ומזה יופיע איר הדש צו ווירדיגען דיא גייסטעס גראָססע דיעזעס גראָססען טאָדטען אונד זיינען הערלען בליק, וואס בעטריפֿט דיא שטעללונג דער רעגירונג איבער דיא רעכטסצושטענדע דער יודען דאמאלס וויא אין אללע צייטען,

אשר עם ד' הוא גי ך הגולה! וכך שמעתי מפי חותנו ז"ל: הלשינו על המתחסדים שהם שכורים זוללים וסובאים בעלי מדות רעות, ושר ההשכלה בימים ההם היה איש נאור מבעלי דעה הגדולים, נוסע בכל המדינה לדרוש ולחקור על כל הענינים, ובדרך נסיעתו בקר גם את ר' בונם ז"ל בפשיסחא, וכמה השתומם למצוא בדרבי הנ"ל שהלשינו עליו לבעל הזיה מה שלא מצא בכל הרבנים בזמננו, איש פלוסופי וחוקר. ומה שהשתומם ביותר לראות לפניו חכם גדול המדבר צחות בשפת אשכנז, פולנית ורומית. בהאיש הזה מצא אחד מבעלי האשכולות. איש שהכל בו, שהאיר לו את הדרך והמסלה החדשה, שכל דרכם של הכת לקדש ולצרף את המחשבה והמצות המעשיות. השר שמע והשתומם והצדיק את הכת מכל כתם ואשמה, אך כאשר תמו הדברים אודות הכת לבש האיש המצויין הזה מכל הרבנים בדורו רוח עוז וגבורה, ושאל את השר בלשון הזה: עקסצעלנץ! ווען דיא האָהע רעגירונג איהרע זאָרגפאלט ריכטעט איבער דיא רעליגיעזען אונד זיטליכען צושטענדע דער יודען, ווארום קיממערט זיא זיך ניכט איבער דיא מאטריעלען צושטענדע, איבער דיא נאָטה אונד דרוק דער יודען, וועלכע אין פיעלען שטאָדטען, אין דער שטאדט אין פיעלען שטראססען ניכט וואָהנען דירפען. השר שמע והשתומם לשמוע עלבונה של הממשלה מהרבי של המתחסדים. וכאשר שב מנסיעתו לווארשויא הפליג לפני שרי הממשלה בשבחו של האדם הגדול הזה, שהי' בהגיוני רוחו בין המתחסדים כגבריאל ריסער בין הנאורים, והמתנגדים בשמעם כי החסידים יצאו מצודקים ושר ההשכלה מלא פיו תהלתו של ר' בונם ז"ל, לא ידעו לפתור את החידה הזו, ובדו מלבם כי הרב האט גע־מאַכט קאָנצעסיאָנען להשר בעניני אמונה, ומזה נצמח השקר בספורו של אר"ז ב.ב־ר כ־ינה". עוד מה שראוי להודיע אודות ר' בונם ז"ל, שבזמננו נדפס חבור על התורה על שם הרב הנ"ל בשם קול שמחה, וכאשר זכיתי שנתאכסן אצלי חותנו ז"ד בשנת תרכ"ד ושבת אצלי ביום השבת, הבאתי לפניו הספר הנ"ל, וכאשר שם עיונו בו אמר, כי הספר הנ"ל אין בו מחכמות האדם הגדול הזה אפילו כשהי דמשהי, וכתבו בשמו דברים תפלים, ואין ללמוד מן הספר על מחברו כלל וכלל. הזקנים בעירנו חרדו לקראת כבוד חותנו כאשר שבת אצלי, שידעו אותו עוד מפיעטריקאוו בשם דער לעמבערגער עדוי. ר' בונם ז"ל אהב אותו במאוד מאוד, ולהיות שהי' כהן כבדו שיברך על הכוס, ומאימתי דצבורא איחר מעט בברכת הםזון, ור' מרדכי יוסף ז"ל, אחד מן הראשונים בפשיסחא, מרואי פניו של הרבי דמה בנפשו, כי חותנו מפאת גאה וגאון איחר עם הברכה, גער בו ברבים, וחותנו מחמת שהי' צעיר לימים חרד במאוד והכוס נפל מידו והיתה המולה גדולה בין המסובין עד שנשמע אל הרבי ובחבה גדולה קראו שישב אצלו להצילו מחמת העזים המקנאים אותו על הכבוד הגדול, שנחל יותר מן הזקנים בין המסובין אנשי שלומו מאז ומקדם.

אני שולח לך בזה כל המכתבים והקארטען הנמצאים אצלי, ושנים מן המכתבים האלו הם יקרי הערך הראוים להתפרסם ובפרט אותו מכתב

המסומן (תרל״ב מכתב שלישי י״ב) המדבר על ידיעת חכמת הקבלה של הגאון מווילנא וריז לאזנער ז״ל, ולהבנתו צריך אני להעתיק לך מכתבי שערכתי אליו: בספר „מצרף העבודה״ נמצא מכתב ערוך מהגאון ר״ז לאזנער זצ״ל אל הגאון מווילנא זצ״ל בעתותי המחלוקה, ובתוך המכתב באו הדברים: האלו וטענותיו הפילוסיפית אשר הלך בעקבותיהם לפי דעת תלמידיו „להקיר אלוהית בשכל אנושי״, קבלתי מרבותי נ״ע תשובה נצחת על דברים אלו ואם יקשה לעיניו לחזור מדרכו אשר גדל בו מנעוריו, אז במקים גדולתו שם תהא ענותנותו לבאר היטב גל טענותיו אלו. בנידון אמונה זו חרות על הלוחות בכתב ואני אבוא אחריו ומלאתי את דבריו להשיב על כל הטענות ג״ב כתיב והתים, ושני המכתבים יודפסו וישלחו לכל חכמי ישראל הקרובים והרחוקים שיחוו דעתם בזה, דעת תורה ודעת נוטה להכריע. ואודות ליקוטי אמרים בענין ביאור העלאות ניצוצין מהקליפות וכו׳. הנה עיקר זה העלאת ניצוצין לא נזכר אלא בקבלת האריז״ל לבדה ולא במקיבלים שלפניו וגם לא בזוה״ק בפירוש, וידוע לנו בבירור גמור שהגאון החסיד נ״י אינו מאמין בקבלת האר״י ז״ל בכללה שהוא כלה מפי אליהו ז״ל, רק מעט מזער מפי אליהו ז״ל והשאר מחכמתו הגדולה, ואין חיוב להאמין בה וכו׳, וגם הכתבים נשתבשו מאיד, ולאיש אשר אלה לו, לו משפט הברירה לברור הטיב והישר בעיניו מכל כתבי האר״י ז״ל הקודש קדשים, ולאמור שמיעה זו נאה והוא מפי אליהו, וזו אינו מפי אליהו ז״ל מה נאמר? ומה נדבר? ומה נצטדק לפניו! — ע״כ העתקתי לכבוד חותנו ז״ל המכתב מריז לאזנער ז״ל, והוספתי מדעתי לכתוב: מחרכי המכתב הזה יראה הבוחן ומתבונן, כי בדברים המעטים האלו הודיע הרב מלאדי ז״ל (כמו שקוראים אותו בעלי החב״ד) עיקר ההבדל שבין שטותיהם של הענקים האלו בהכמת האמונה. הגאון מהרש״ז ז״ל החזיק בחכמת הקבלה בשתי ידים, ולאורה הלך הלוך ונוסע מבלי להרהר אחריה בעינים עצומות, ומבלי לבקר בה, כי היתה בעיניו קודש קדשים, וההרהור היותר קטון פוסל בה, וכל מחשבה הוא כמטיל מום בקדשים. והגאון החסיד בדרכו בקודש בנגלה לילך לאור הבקורת, כן האיר מבואות האפלות בנסתר באור החקירה והבקורת, וזאת היא תהלתו „לחקור אלוקית בשכל אנושי״ מה שתפש עליו הגאון מלאדי ז״ל. והמכתב הנפלא הזה כל חפצים לא ישוו לו, והוא אבן יקר וסגולה לבעלי המחקר, כי הוא המעיד כמאה עדים כשרים, כי הגאון החסיד לא מאס בפילוסופיא, ולא נטה יותר מדאי לקבלה, והציב גבולים, ועשה הבדלות לאמור בפומבי ובפירוש שמועה זו נאה, וזו אינה נאה, והכל ברוח הבקורת המפעמו; והמכתב הזה יקר הנהו ג״כ מפני שהוא מקיים עדותו של הגאון ר׳ מנשה איליער ז״ל, המובא בספר קריה נאמנה צד 152 שכל מה שנמצא על שם הגאון בגנות הפלוסופיא שאינם מהגר״א ז״ל, ומעולם לא יצאו מפי עטו ומפיו הקדוש דברים כאלה, כי מצאנו בפירוש בהמכתב הנפלא מהרש״ז ז״ל שתפס על הגאון ז״ל שהחזיק בהתפלספות והעיד עדות שבבירור גמור ידוע לו שהגאון אינו מאמין בקבלת האר״י ז״ל

מפי אליהו ז"ל ושמועה שאינה נאה בעיניו הרחיק אותה. ומצאנו למדים שהגר"א ז"ל, כל תהלוכתיו בקודש הי' שוים, ובנגלה ובנסתר, במחקר ובקבלה שם לו השכל לקו והבקרת למשקולת, ולא לבד שלא החזיק בקבלה בענינים עצומות, אלא גם שנתן יד להמתפלספים. ע"כ ההוספה שהוספתי אל ההעתקה של המכתב מהרב מלאדי, ושמחתי שמחה גדולה בעל מציאה יקרה לראות את הגאון נוסע תחת דגל המתפלספים, ושקר ענו בו תלמידיו שכתבו בש"ע שלו, שאמר על הרמב"ם ז"ל ארורה הפילוסיפיא שהטעתו, עד שהדברים האלו העלו חמת הגאון שי"ר לכתוב על הגר"א ז"ל, הקבלה הטעתו ברוב לקחה, ודמיתי בנפשי כי בניתי בנין גדול בנוי לתלפיות לתפארת להציל כבוד הגאון ז"ל, ולהראות כי בין המתפלספים יחד שמו וכבודו. ומה השתוממתי כי בא חותנו ז"ל, שהוא המרא דאתרא בכר נרחב הפילוסופיא הדתית והחכמה הנסתרה וקעקע כל הבירה להחליט, כי הגר"א ז"ל אם שהי' גאון תלמודי מאין כמוהו, לא ידע בפלוסופיא ולא הבין החכמה נסתרה בעקרה ושרשה. ואחשוב כי בטאים קשים כאלה שבאו במכרב חותנו ז"ל, „שיתרון המרש"ז על הגר"א ז"ל בחכמת הקבלה הוא כיתרון האור מן החושך", שהגר"א ז"ל „לא ידע רק המלות ערומי הכונה ושורש ויסוד שטתם של המקובלים נעלם מאתו," והמבטא היותר קשה הוא בסוף המכתב מחותנו ז"ל, שכתב „ולבי אומר לי [עם שני קוים לתת חזוק לדבריו] „כי הגר"א ז"ל היה ערום גם מפלוסופיא בכלל, ורק אולי קרא איזה ספרי מחקר כתובים עברית". הדברים האלו שיצאו מעטו של הכהן הגדול אשר כהן פאר במקדש הפלוסופיא, אחד המיוחד בדורו מיודעי חן יסבו רעש גדול במחנה, ויעוררו כל החכמים וההוקרים בפנה זו לחוות דעתם, וישוטטו רבים במקצוע זה, ותרבה הדעת והאמת.

המכתב מהרל"ה מכתב י"ג ג"כ יקר וסגולה על צמיחת כת המתחסדת וכל הנביאים בפנה זו מתנבאים בכגנון אחד מ"ר מנשה אילער עד דור האחרון הגאון שי"ר והותנו וצווייפעל ויעלינק, כי בכת הלזו כמו בכל הכתות אשר נתהוו ונתפשטו בעולם, ראשיתם רעיון טוב ומועיל לתקן המדות ולישר ולזכך המעשים, והראשונים מהכת הם בני העליה, ובמשך הזמן יבואו בהם אשר לא נתפשו מהרעיון המקורי, ויצמח מזה הגשמה והזיה והרעיון הראשון כליל יחלוף, והדברים עתיקים.— מהכבוד הגדול שנחל חותנו ז"ל בין החכמים והגאונים והרבנים בנעוריו וגם לעת זקנותו אידיעהו, שבשנת תרט"ז כאשר נסע הגאון ר' יוסף שאול נאטאנזאהן הרב בלבוב למקום הרחצה עבר דרך עיר מולדתי קראקא, ומכל החכמים והלומדים אנשי סגולה שבקרו אותו שמח והשתעשע ביותר ובפרט עם חותנו ז"ל, ובאותו פרק נפטר לחיי-עד בקראקא הרב הגדול ר' שאול לאנדא ז"ל, והרב מלבוב הספיד אותו בבית הכנסת של הרמ"א ז"ל, ונושא דרושו והספדו הי' על המאמר ביבמות ע"ה, על שאול שלא נספד כהלכה, וכל המבארים והמפרשים נדחקו בזה שפרשה שלמה הוא שדוד הספיד לשאול, והרב מלבוב ז"ל פירש בדרך הרבנים והדרשנים על פי דרוש רחוק מאוד מהפשט כדרכם, וכאשר התאספנו

בבית הגאון הנ״ל אחר ההספד הי׳ גם חותנו בין הבאים והסביר את המאמר הנ״ל לעומק פשוטו, כי המליצה אצל חז״ל שלא כהלכה הוא שלא כהלכה המקובלת, כמו מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, שמפרש התורה שלא כהלכה המקובלת בתורה שבעל פה, וגם כאן המובן הזה, כי על פי דין צריך להיות ההספד בשבח הנפטר, מדותיו ומעלותיו, לעורר את השומעים ולשחרם מוסר, ובהספדו של דוד אין דבר מזה, ממדותיו וממעלותיו של שאול וכל השבח רק שהי׳ גביר ובעל מלחמה, „מגן שאול בלי משוח בשמן, וחרב שאול לא תשוב ריקם״, ואין שום דבר לצדקתו ומעשיו הטובים, ע״כ אטרו שלא נספד כהלכה וכדין. וכל השומעים השתוממו לשמוע פירוש נפלא כזה לעומק פשוטו, והגאון השתומם ועמד כמחריש, שהוא הביא כמה מאמרים ופטפוטי דברים ומובנו של המאמר לעומק פשוטו נעלם ממני. והגאון מלבוב ברוב צדקתו אמר אל כל השומעים, ראו חכמת האדם הגדול הזה, שבסקירה אחת הבין יותר ממני שיגעתי כמה שעות לפרש המאמר ולא באתי אל התוך. וכאשר בא הגאון לבובה לביתו אמר אל ידידי שוח״ה, ראיתי בקראקא את הלומדים המופלגים ובהם מצויינים, אך קטנו של מיזעש עבה ממתני כלם, דאס איז מיין איטשעלע לעמבערגער עילוי! ער האט איין זיידען מייחעל.

בשנת 44 באסיפת הרבנים בפראנקפורט הי׳ חותנו ז״ל בעיר ההיא וכתב שם ספרו על המבוכות. הרב ר״ז פראנקל ז״ל באסיפה הראשונה שאל את הרבנים המתאספים, זיא זאָללען ערקלערען אָב זיא „שטעהען אויף „טראדיציאָנעלען באָדען״, וגייגער וכל כת דיליה החרישו ולא יכלו לענות דבר כי נתפרסם שהם כופרים בתושע״פ, אך פיליפזאָהן הפוסח על שתי הסעיפים, ענה הן ולאו ורפיה בידיה, ויהי לצחוק בעיני הנאספים. אחר הישיבה עמדו כל הרבנים לפני הבית שהיתה בו ישיבתם להנפש מעט, ופיליפזאָהן הרכין עצמו לבקש חפץ שאבד לו. דאס זוכען דויערטע לאנגע, ואחד מן הרבנים שאל אותו, „וואס זוכען זיא דען אייגענטליך?״ והחכם החרוץ חותנו שהי׳ בין העומדים שם ענה תיכף ומיד: „הערר פיליפזאָהן זוכט דען טראדיציאָנעלען באָדען״, דער שלאַגענדע וויטץ וואורדע אין דער גאנצען שטאדט בעקאנט, אונד עס וואורדע דאָפאָן איין געפליגעלטעס וואָרט אין פראנקפורט אונד דייטשלאנד.״

תקבל רצוף פה, ידידי, שמונה עשר מכתבים מחותנו ז״ל ובהם אחד מהרב ר׳ אברהם יענר שגם הוא יקר וסגלה ומדובר מחותנו ז״ל, ושבעה עשר מגלות טפח קטנות, שגם מהם יפיץ אור על חיי הרוח של חותנו במשך שלשים שנים אשר אני פה המדינה. גם רצוף פה מכתב מדודכם ר׳ שאול הורוויטץ אשר יצא בגולים זה שתי שנים, והוא כעת כאשר שמעתי בעיר מולדתי, ותתיכת נייר של איזה נאָטיצען אשר רשם לפני על הנייר בהיותי בפיעטריקאוו. ורצוף פה ממני מכתב גדול, זכרונות מחיי חותנו ז״ל ממה שסיפר לי והודיענו בשיחותינו הנעימות, כאשר נחה עליו הרוח לספר בשבחן של גדולי חכמי ישראל, ונשארו רשומים בזכרוני זה כארבעים שנים.

את הכל קבצתי והשלכתי על הנייר בלא סדרים, והמחק אשר בא בהכתב הוא מפאת רפיון גופי, ורוח הכהה אשר לבשני מיום שיצאה הגזרה וחרבה עוד מתהפכת לנגד עיני, ולא שבה אל תערה, כי לא באתי עד היום לפרק נגמר הדין, ועיני תליות להההכרעה האחרונה מעיר המלוכה שיושיעני ד׳ להיות כלו זכאי, אך עם כל פיזור הנפש שנכתי מתני לכתוב ולרשום הזכרונות להודיע לדור אחרון, ולהכריז האבדה הגדולה בסימניה שאבדה לנו עם החכם המצויין הזה, ואתה בחכמתך ובעטך הנפלאה, תקבץ את כל הקוים האלו המפוזרים לתמונה אחת גדולה רשומה מכל זמני חייו, מנעוריו עד ימי זקנותו, אשר מימי נעוריו הי׳ אילן ששרשיו מרובין בשדי התורה וענפיו יוצאים בגן חכמת ישראל, ואשר זכרו לא יסוף מאנשי הרוח לעולמים.

סיימתי וסדרתי את המכתבים ביום טוב, שכלו טוב, י״ט אלול תר״ן ביום שנתיסדה הרעפובליק זה עשרים שנה בצרפת, דער זאָניגסטע טאג מיינעס לעבענס. כתבתי איבער דיא לעבענס פעהיגקייט דער רעפובליק מאמר גדול בשפת אשכנז מחזיק שלשה בויגען, ושלחתי לחותנו ז״ל ולא גמר עליו את ההלל מפאת תכנו ולשוני הצח והנשגב. השנה החדשה ממשמשת ובאה והנני מברכך כי יקרא לך השם דרור מהדברים המעכבים הטיול בפרדס התורה והחכמה, ויתעורר רוח ממרום בישראל ובאדם, רוח אהבה ואחוה, רוח החופש והדרור... ותברך בכל טוב ממקור הברכות כחפצך וכחפץ אוהבך וידידך מאז ומקדם המצפה למכתבך להחיות רוחו הכהה, רחומך א״י וויצענפעלד, זגיערז.

כח.

פלעסס מוצאי חג העצרת תרנ״א.

לידידי מנוער הרב החכם חריף ובקי מוהר״ר אברהם יעקב וויצענפעלד נ״י.

מאז הכרתיך אוהבי דבקה נפשי אחריך בידעי את תום לבבך ויושר מעגליך בתורה ובחכמה, אך לתמהוני ראיתי והתבוננתי כי שטן בלתי נראה מרקד בינינו לנתק חבלי בריתנו עודם לחים, וכמו אָלה שלוחה ממרום רובצת על צמחי ידידותנו בטרם יעלו כיונק מרהיב עינים. עוד זכור אזכור את מכתבך הנחמד והנעים אשר בתם לבבך ערכת אלי ללובלין זה כשלשים שנה ויותר, למען חדש אהבת-רעים כמונו ולהצילה ממצולת הנשיה, אך מתי הגיעו לידי אמרותיך הטהורות?... ביום איום ונורא אשר הרס באפו כל מוסדות מצבי הממוני, הוא יום שרפת ביתי הגדול אשר עלה על מוקדה במשך שעות לא כבירות, ומי זה לא יבין כי לעתית בצרה כאלה אשר התמידו ימים ושנים, אבדו עשתנותי ולבי עזבני. אין ספק כי מכתבך היקר כלו אימר כבוד לשמי ולזכרי כלה בעשן בתוך שאר כתבי אשר לא יכולתי להציל מפני הדלקה, ואולם אך „גווילין נשרפין ואותיות פורחות" ונגד עיני עד היום הזה. וגם עתה אחרי אשר בטובך שלחת לי לפני שנתים אגרת ידידנו הרה״ח הנעלה שזח״ה נ״י לא הניחו לי סערות צפון וגלי התלאות

ההימים ורועשים על ראשי להשיב לך תודה וברכה ולשעשע את נפשי בחלוף מכתבים עם ידידי טהר לב כמוך; הגירוש הפתאומי השליכני משמים ארץ, הרוני ממרורים והשביעני רוגז ונדודים ובעקבם כרוכות מצוקות אין קץ, מחלות הגוף וענוי נפש, עד כי בחמלת ד׳ אשר לא לעולם יקצוף נרפך הגלגל הסוער להפיצני ותהי הרוחה. זה כשמונה ירחים קבעתי לע״ע דירתי פה בעיר הקטנה פלעסס [אשר היתה לפנים בירת הנסיכות בשם הזה]. בתוך עמי אני יושב ובצלם אחיה חיי בשרים, אך לא חיי רוח אשר עליהם תערוג נפשי מאז. לא אכחד תחת לשוני כי התושבים פה רובם אנשים ישרים ותמימים הם, ומאז באתי הנה משכוני אליהם בחבלי אדם ויראוני אותות אהבה וכבוד, אך כל זה איננו שוה לי בראותי כי גלמוד אנכי בהשקפותי ולא דרכי דרכיהם. אנשי אשכנז בגליל הזה באמונתם יחיו. כלם שלוים ושוקטים על שמרי שכר השותים לרויה ומתוכה שנת העובדים כל היום בחנויותיהם או בבתי מלאכתם, אך לבי ער משתאה מחריש לדעת מה יעשה בישראל עם ממושך וממורט הנפזרים לכל רוחות השמים ונפשי יבשה אין כל להרטיבה ולהפריחה.— אי לזאת אמרתי לא טוב לאדם היות מתבודד בקרן זוית ולהתגולל בהביות כדיאגנוס בשעתו, ובאלו כפאני שד כן לבי יפעמני לקרוא למאהבי תמימי דעות עמי דמפוזרים פה ושם ולהזכירם כי עודני חי וכי שוכן אני בין המצרים, מצרי רוסיא ואוסטריא, ומי זה בכל ידידי חושבי שמי הקרוב אלי בהלך רוחו וברגשותיו הלאומיות יותר ממך? -- ועי״כ ידידי ויקירי! בתקותי כי בריתנו לא תופר עוד ע״י מכשולים ומניעות אשר הכבידו עלי עד כה, באתי גם לפניך היום בשאלתי כי תאבה לשמחני במכתביך על הכתובת הרשומה למטה, ולהודיעני נא משלומך הגופני משלום תורתך, ממצבך ההוה ומתקותיך לעתיד, ומכל דבר הנוגע לאחב״י דנתונים בצרה. הודיעני נא את כל אלה, הלא מצער היא ותחי נפשי.— בתוחלת לשמוע ממך רק טוב הנני ידידך מאז מוקירך ומכבדך

יחיאל מענדלסזאהן.

*

שלא להוציא נייר חלק. בספר „יובעלשריפט״ לחג השבעים של החכם גרעטץ נדפס ס׳ האגור מאת רבינו שמואל אבן גמע (והוא הוספות לס׳ הערוך) ושם צד 19 בערך „אוינוס״ כותב וז״ל : „אוינוס״ בראש הגדת קהלת בן דוד מלך בן מלך חכם בן חכם אוינוס בן אוינוס ע״כ. ויען כי במדרש קהלת אשר לפנינו נמצא „אבגינוס״ ובמדרש הש״ה הגירסא „אווגיטוס״ ע״כ החליט המו״ל הרב בובער כי „לפני המחבר היתה הגי׳ בטעות״. ואני אומר כי הנוסחא אשר היתה מונחת לפני הרב בעל האגור היא היותר נכונה וישרה כי „אוינוס״ הוראתו בל״י „יין״ ואוינוס בן אוינוס — „יין בן יין״ כלומר „צדיק בן צדיק״, ואופן הבטוי הזה נודע בתלמוד לטדי „חומץ בן יין״ נאמר על רשע בן צדיק [ב״מ פ״ג ורש״י שם] וכן „אנא להא מילתא חלא בר חמרא״ לגבי אבא [חולין ק״ה וע׳ רש״י שם לדבר הזה אני גרוע מאבא]. עפ״י הנוסח המורגל „אבגינוס״ (מיוחס ובן אצילים בל״י

כנודע) קשה מאד מה בא בעל המדרש להשמיענו הדשית אחרי אשר כבר נאמר „מלך בן מלך", אבל עפ"י הניסח של רבנו שמואל הנ"ל „אוינוס" (בהוראת „יון") הכל יבוא בהדרגה הנכונה. שלמה היה לא לבד „מלך בן מלך" (מיוחס) והכם בן הכם, אך גם במדותיו תהלוכותיו לא נגרע מאביו והיה „אוינוכ בן אוינוס" יא חלא בר חמרא לגבי אב"ו. צא ובדוק ותמצא דברי מיוסדים על אדני השערה אמתית.

על הפסוק גם כי אמר אלי עם הנערים אשר לי תדבקין (רות ב' כ"א) נתקשו מבארי אוה"ע וגם אחד מראשי האמוראים כמעט התמרמר ע"ז עד כי הביע דברים קשים בגידין ע' כ"ר „ותאמר רות המואביה גם כי אמר אלי וגו' אר"י וודאי מואביה היא שהוציאה עילה על א"תו צדיק הוא אמר וכה תדבקין עם נערות · והיא אומרת לחמותה עם הנערים אשר לי תדבקין יכו'" עכ"ל. לע"ד יתכן מאד כי בימים הקדמונים [ואין ספק אצלי שס' רות נתחבר עוד ביט' מלכי בית דוד] היה לפעמים סימן הרבוי שוה לזכרים ולנקבות [וכן הוא בל"ער ע' הערקסהיימער וגם הבאור שם] ובאמת מצאנו ש"ז אשר הרבוי שלהם הוא „ות" או „ים" כמו נר, נרות, צבא, צבאות, שער, שערות, אב, אבות וכדומה הרבה, וכן הדין להפך, ומה מאד שמה לבי כאשר מצאתי אתמול בהעתקת השבעים שת"גמו גם בפסוק הזה „נערות" ת' „נעריכ" אשר לפנינו, ואין אנו צריכים להחליט כי נוסחא אחרת היתה לפניהם, אך הבינו מלת „נערים" לשם כללי המקיף כל „הקוצרים" בין זכרים בין נקבות, וכן באמת מעתיק גם היראנימוס ut tamdiu messoribus ejus jungerer היינו „עם הקוצרים". עוד הנני להעיר כי מה שבאר ראב"ע טב בתי עם הנערות וגו' ביהם היתרון ומשמעו „טוב יותר" „בעססער וואֶרע עס" (ע' הבאור שסותר דבריו), כן העתיק ג"כ היעראנימוס בל"ר metius est filia mea והיעראנימוס חי במאה השניה למה"נ. הנה אנכי רשמתי לך פה בהפזון גדול שתי הערות דקות וצנועות, ואתה ידידי ויקירי תקבלן באהבה כמו פתח דבר לענינים אחרים אשר אולי יפיקו ממך רצון במדה יותר גדולה.— שמעתי כי במשך ימי נועי ונידי קמו עלי איזה מבקרים לדחות בקש איזה מהשערותי, בישע עליון הרועה אותי מעודי אשיב יכל אחד תשובה ברורה ונצחת, אך לע"ע לא באו לידי מכה"ע העברים מ"בד „המגיד".— זה רגע קבלתי מכתב מכבוד גיסי דרה"ג מהר"ש מאהליווער*) אבד"ק ביאליסטאק, בו הודיעני לשמחת לבי כי כבר נדפס ממנו בהצפירה נו' 108 איסור גמור על אתרוגי קורפו. הקראת את הגליון הזה?

— — —

כט.

ערב ראש השנה תרנ"א פה זגיערז.

אל כבוד ידידי ואהובי החכם וההוקר, דברי קדמונינו בעינו החרה סיקר, כבוד מו"ה יחיאל מנדלסזוהן יצ"ו, השלום וכט"ס באהלו.

*) אחותו של ר' יחיאל מנדלסזוהן ז"ל היתה אשתו השניה של הג"מ ש"ם זצ"ל.

„איחור התשובה לגבר ראויה לו במועדה, יעסים טירח על המשיב", כי צריך להתנצל על האיחור. ידוע לכבודו כי אחרי כל ההשתדלות, ואחרי אשר נתרוקן כל כיסי, לא עלתה בידי להיות כלו זכאי, והרשיון לשבת פה הוא לפי שעה עד שתבוא ההכרעה האחרונה. וכל הזמן אשר אני יושב פה מרחפת הגזרה בחרבה הקשה לנגד עיני, וקול עלה נדף יחריד אותי, וביחוד שבט העבר הבהילוני שמועות מחרידות נפשי ולבי מת בקרבי, כי לפי השמועות קרב קץ הרשיון הזמני. ככה שבעתי מרירות לילות וימים, וחצי ימי החרף העבר ועמו כל ימי הקיץ היו לי ימי חשך ואפלה מנודה ובלבול המוח, עד שמתה בקרבי כל התשוקה לתורה וחכמה, ואך לרגעים, המלאך הסוטר על פי התינוק בגיחו מרחם, המלאך הממונה על השכחה, הוא המלאך הגואל אותי מחיי יאוש, ואסיר תודה הנני למלאך הזה המסיח דעתי ומפיג צערי לפעמים. שבעה ירחי צער ויגונים הם אשר מנעוני לבוא בחפצי לאיש חפצי בו הוא כבודו בתשיבתי, ואך תודות יאל הגומל עלי, כי בבית האופל שלי נפל קרן אור, כי השגתי שמועה טובה שהרשיון ימשך עוד זמן וזמנים. השמועה ההיא החיתה את רוחי, והתשוקה לדברים רוחניים התעוררה בקרבי מחדש, ועל סף השנה החדשה, הנני בא לשלם את נשיי אשר הבתי בתשובה שלמה לכבודו, ולסימנא טבא ומזלא טבא, הנני מחדש ומקדש את מרוץ המכתבים לשמו ולשם הידידות והאהבה הטהורה, אשר הן אצלי שמות הקדש שאינם נמחקים במרחק הזמן והמקום וגם הסח הדעת פוסל אצלי בקדושתן. ואידיעהו נאמנה כי גם בימים המרים והקשים האלה לא הסחתי דעתי ממנו וממאמריו המחוכמים במכתבי העתים „האסיף" ו„הכנסת" וכו', כי אך אותו ראיתי מבקר לאמתו בדור היתום הזה, כי נחה עליו רוח הגאון שי"ר זצוקל"ה, יהאיר בביאית האפלות בקורותינו ולהפיץ קרן אורה בתירתנו שבכתב ושבע"פ ובמשפטי ד' המאירים עינים, כמו מאמרו המחוכם על „שור הנסקל" שקראתיו ושניתיו ושלשתיו. ומי לא יכיר לו טובה, ונפש מי לא תלהט ממאמרו המזוין ב„הבקר אור" אשר הוציא בו את חרבו מתערה, מלוטשת ומחודדה, לנתז בה את ראש סמולנסקין ולהראות לעין כל כי אין מוח בקדקדו של הסופר הזה, אשר בלשונו המתגוללת באשפה הוציא חרופים וגדופים לא לבד על החכם והחסיד (כאשר קראו הגאון ש"יר ז"ל) רמ"ד זצוקל"ה, אך על כל עם ד' בכתבו על החכם בן מנחם „גם הכמתו לא היתה גדולה כ"כ כמו שהפליגו בה היהודים אוהבי הגוזמא". הנשמע דבר חוצפא כזה: „הפליגו בה היהודים", והוא הפטר חמור מחוץ למחנה, מיד כאשר קראתי החוצפא יתירה והעזות זו, שהוציא א"ע מן הכלל, דנתי איתו ברותחין ואמרתי שערי הקריטיקא וההקירה החפשית פתוחים הם לרווחה בכל הדורות במחנה ישראל, רק בענוה ולשון חכמים מרפא. ומהראוי שינופף עטו החד מחדש בענין הזה, כי החכם יהל"ל העלה גרה את התואנה הישנה וכתב „אבל צדקו גם אלה שאמרו כי יצא בן מנחם מדעת תורת משה והתלמוד" (מאמר בינה בספרים על בית האוצר ב„המליץ" נו' 3 שנת

תרמ״ט).—יודיעני משלום זוגתו היקרה המחוכמת, שבכל עת בקרתיו בביתו בשבתו בעיר מולדתי קראקא, היתה קוראה בספרי גוטצקאוו, וגם משלום בתו היקרה, שזוכרני כי היתה אז עלמה נעימה, הולכת לביה״ס של שוברט, וגדולים כשרוניתיה. ולהיות שאני רפה כח ואין אונים לכתוב חדשות, ראשונות אשמיעך, מאמרי על הדין שכתבתי זה כמה, וגם יבוא עוד בזמנו קודם הגמר דין ויודיעני משפטו עליו. ולשנה החדשה אברכהו שיקרא לו ד׳ דרור מכל הדברים המעכבים הטיול בפרדס התורה והחכמה כחפצו וכחפץ אוהבו אברהם יעקב ווייצנפלד.

*

בן־חלפתא. מקובל הוא באומה, שיש פרקים מיוחדים שהעולם נידון בהם, ובאו הדברים במשניות ובריתות, ומתקני התפלות יסדו אותם בנוסח התפלה, אם כי לא באו מהדברים האלה בכתבי הקדש. ולהיות כי היא ציור גשמי במאד מאד, שיש זמן מן הזמנים ויום מן הימים, שהוקבע והזמין לדין, כי זה סותר להציור התבוני מהשגחת ד׳ בעולמו בכל רגע ורגע, בא אחד מהמצוינים בבעלי הרוח, שלא יכול להתאפק מלהעיר על זה ברמז ולקעקע כל הבירה כלה, הוא הענק היותר גדול מקדמונינו הרמב״ם ז״ל, וכתב על המשנה בארבעה פרקים, הנגלה מזה המאמר מבואר, אבל הנסתר ממנו ע נ י נ ו ק ש ה מ א ד ב ל י ס פ ק, ואם רצוני לידע איך מלאו לבו לפקפק בדבר המקובל באומה, והרב בעצמו אמר במורה־הנבוכים (חלק ג׳ פרק ל״ג) שהדין בימים האלו מפורסם בקבלת האומה, אעורר את כבודו,כי מאחד קדוש מדבר, מגדולי התנאים למד כזאת הוא בן-חלפתא, שהוא ר׳ יוסי סתם בכל מקום כדאיתא (ב״פ כ״ב דף קי״ח) ועין תוספת ישנים (סוף יומא) ור׳ יוסי —שהי׳ חסיד במאד מאד — ואליהו רגיל אצלו (ברכות ג׳, יבמות ס״ג), והנפלא שהוא הי׳ הראשון שמצינו שהיו לו שעשועים עם אליהו, והוא בעל המאמר (סוכה ה׳) מעולם לא ירדה שכונה למטה, ולא עלה משה ואליהו למרום, מאמר שאין דוגמתו במובנו התבוני בכל הש״ס (ולחנם התיגעו בבבלי שם לתרצו) (ואולי מאליהו שמע כן). ורבנו הקדוש אמר (בירושלמי גטין סיף פ׳ האומר) כשם שבין קדשי קדשים לחולי מעלין כך בין דורנו לדורו של ר׳ יוסי, ואמר בבבלי (גטין דף ס״ז) שתוק שתיקו אלו ראית את יוסי, והלכה כמותו נגד חביריו, דנימוקו עמו (בבבלי שם) ופירש רש״י כ ל ת ו ר ת ו ב ר ו ר ה. והגאון בעל מג״ע דשבילין דרקיע נהירין ליה, וידע מכל הנעשה מאחורי הפרגוד כתב בספרו (דף קצ״א) ר׳ יוסי יונקתו מן שם אלקים, לכן הלכה כמותו בצ״ו מקומות בגמטריא כזה, ור׳ יוסי הזה הי׳ לו לעינים להרמב״ם ז״ל, ששנה לנו במשנתו, אדם נידון בכל יום והוא מהתוספתא במקומו, ונרשמת שם דעתו של ר׳ יוסי שהמשנה של ארבעה פרקים במחלוקת הוא שנוי, והיבא דבריו בבבלי להלכה נגד המשנה, ואמר אביי כמאן מצלינן האידנא וכו׳ כר׳ יוסי. ור׳ נתן הבבלי שלא הי׳ מחכמי א״י, רק עלה מבבל שאליהו לא שכיח שם בחוץ לארץ, גם לא נודע מי רבותיו, רק שתי כליותיו מביעות לו תורה וחכמה, כמ־יצת

בעלי המדרש על אאע״ה; ר׳ נתן הזה שעלה לא״י בימי רשב״ג הנשיא, ומינה אותו לאב״ד, הי׳ לו ציור תבוני יותר ברור וצלול ונקי מכל סיג גשמית, מהשגחת ד׳ בעולמו, ואמר אדם נידון בכל רגע, וכאשר תעבור עליו רוח טהרה לפשפש במעשי׳, ונפשו תרום למעלה להדבק בקונו, מיד נשתנה דינו לטוב. וההרהור במחשבה טהורה היא עבודת האל ברוחנית שהוא העקר הגדול בעבודה, באה מפורשת במשנת אבות דר׳ נתן במאמרו הנשגב הזה, והיא נקודה נפלאה ומושג מדעי ברוחנית הדת. שעמדו עלי׳ כל המצוינים בעלי הרות בעמנו שזכו לחכמת התורה על האמת, כמו שקראם הרב ז״ל במורה הנבוכים. ודרך מליצת השיר אני אומר, ר״נ דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא (ב״ק נ״ג). אחר כל הדברים האלה דבר ברור הוא למע״ה מכל ספק, שהקבלה הזאת מזמנים מיוחדים לדין במחלקת היא שנוי׳. ויראה בכבודו שכל בעלי דעה מהמצויינים היותר גדולים בדעה הזו של זמן הדין מדגילים, והלכתא חומרתא הזו לא שוו בה הדעות הראשונים הם שנים מראשוני השונים התנאים ר׳ יוסי ור׳ נתן, אחריהם הרמב״ם ז״ל, ומהראשונים באיזה דורות שאחריו הוא הר״ן מפרש הרי״ף בעל הר השכל והתבונה, שחכמתו עמדה לו שלא הלך אחרי נהשים ולא נתפש בעון הדור בהזיות בעלי הקבלה, ואמר כפי עדות הריב״ש, שהרמב״ן יותר מדאי תקע עצמו להאמין בחכמת הקבלה, ודברי ר׳ יצחק כדי לערבב השטן (ר״ה ט״ז) שבעלי הזיה המקובלים על יסוד רעוע של שתי המלות האלו העמידו בנין גדול למראה מעולם המלאכים, ומאדרוניהם שהפליגו בהזי׳ הזו בדברים גסים עד אבק ע״ז בקצה האחרון, ובא הר״ן ז״ל ופירשו ברעת והשכל, שהוא משל ומליצה על כחות הנפש וכמה יגיעות יגע הר״ן ז״ל בפרושו על המשנה של „בארבעה פרקים״, להשוות ולהמתיק מרורות כל הדינים השונים בזמניהם שנאמרו שם, שהוא דין כללי ודין פרטי לקרב את הדבר אל השכל עכ״פ במה שאפשר. ובזמן האחרון בא אחרון הגאונים בזמן וראשם בחשיבות, שנחה עליו רוח הקדמונים, לירד לעומקן של הדברים לא בפלפולים רחוקים כדרך כל האחרונים, הוא הגאון בעל שאגת ארי׳ בספרו טורי אבן. הגאון הזה בעל הקרנים המנגה צפונה וימה התיגע והתלבט והרגיש כל הלחץ זה הדחק שהנפש היפה סולדת בו בהלכתא הזו, והביא דברי הר״ן וסיים „וברוך היודע האמת״. ובמקום אחר בסוגיא זו האריך בכמה קושיות שלדעת ר׳ יוסי שבראש השנה אין בו דין, א״כ מה יום מימים? ואיך יפרש הכתוב כי חק לישראל הוא ומשפט? וכו׳, ולמה אין אומרים בו הלל? ולמה מזכירים בו מלכות זכרונות וכו׳? ואין לומר כי ר׳ יוסי פליג גם בזה באמירת מלכות זכרונות, כי מצינו לר׳ יוסי פלוגתא איזה פסוקים נאמרים במלכות וזכרונות ושופרות, א״כ שמע מינה שגם לר׳ יוסי נאמרין פסוקי מלכות וכו׳ ולמה אם לדעתו אין בו דין? והגאון הזה בעוצם שכלו והשקפתו הזכה לא עלתה בידו דבר ברור והעיר רק ספקית. ולדידי לחומר הקושיא ולצאת מן המבוכה הזו אין ספק שמוכרחין אנו לומר, כמו שתירצו בבבלי ס״פ יומא, כאשר באו במשעול צר

וסגר עליהם הדרך, קשיא דר׳ יוסי אדר׳ יוסי, תירצו ההוא ר׳ יוסי בר׳ יהודה הוא, כמו כן מכ״חין אנחנו לתרץ שר׳ יוסי בעל פלוגתיה איזה פסוקים נאמרין במלכות הוא ר׳ יוסי בר׳ יהודה, ואם כי הבעל פלוגתיה שלו הוא ר׳ יהודה וסתם ר׳ יוסי החולק עמו הוא חברו ר׳ יוסי בן חלפתא עביפ אין דרך אחרת לצאת מן המבוכה רק בתירוצו של הגמ׳ ביומא ר׳ יוסי אחריתא הוא. וידוע כי אמירת הפסוקים מ״ב״ת וכו׳ היא מדרבנן שתקנו לאומרם לפי דעתם שהוא יום הדין, ור׳ יוסי בע״כ שלא שמע מרבו הקבלה הזו ואין שייכות לאמירת הפסוקים לדעתו. וראי׳ גדולה ומכרחת שכל עיקר הקבלה מארבעה פרקים לדין היתה רופפת בידם הוא מהירושלמי במקומו והכי גרסינן התם, אית תנויי תנו הכל נידונין בר״ה וגזר דין בר״ה ואית דתני הכל נידונין בר״ה וגזר דין בי״ה, ואית דתני הכל נידונין בר״ה וגזר דין של כל אחד בזמנו בפסח על התבואה וכו׳, ואית דתני הכל נידונין בזמנן וגזר דין בזמנן, א״כ ראינו שארבעה חילוקי דינין נשנו על הזמנים האי״ו של הזמן והזמנא לדינא ור׳ יוסי ור׳ נתן על הכלל כלו יצאו שאין זמן מיוחד לדין. ועל זה רמז הרמב״ם בפירושו במלות קצרות שהם נוקבים ויורדים עד התהום, ובוקעים ועולים ומפוצצים הררי עד סלע המחלקת הארו. וכל בעלי הדעה הגדולים שנכנסו בפרדס לדרוש טעמי ההלכה הזו, לא יצאו בדבר ברור המתקבל על הדעת והודו ואמרו אך לאלקים פתרונים, עד הייתר אהרון הגאון בעל שאגת ארי׳ שאחרי החקירה והדרישה הדקה מן הדקה נמלט מפיו האמת, הוא סיום דבריו „ברוך היודע האמת״. ואודיע את כבודו שלבי יחרד בקרבי ועטי רועדת בידי מדי כתבי הדברים האלו, שהחקירה בהם מבוכנת והגלוי בפרסים אסורה והם ממגלת סתרים הנמסרים מהחכמים והצנועים איש לרעהו, אך מה אעשה ואין אדם נתפס על דעתו. ויודע אני בו שהוא אוהב שכל ושומר תורה, מחזיק בכל כחו בקבלת אבות ואמונתו צרופה וטהורה, ולחכם כמותו ומבין מדעתו שבשדה החקירה בסיד טעמי תורה, נכנס ויצא בשלום, אין בזה חשש הגילוי. ע״כ הצעתי לפניו הערות וספקות שלי, ויעמידני בזה על האמת אם יש בדברים הארו מה אתו, אך לא בדרך דרוש ובונה להיישיר מה שאין באפשרות רק בדרך הבקרת לאמתו, לא לפרש הדברים וליתן לתוכם מה שאין בהם, ולפרש אותם שלא על דעת מי שאמרם (בדברי ר׳ האי גאון ז״ל) רק להבינם באמת, ואם אינם מובנים להודות על האמת, ואם אולי שגיתי שגליתי טפח במקום שמכסים טפחים, והוא רחום יכפר עון!

ל.

פלעס ג׳ מרחשון תרנ״ב,

לכבוד ידידי מנוער הרב המופלא חכם ושלם אמתי ומשכיל דורש אלקים מוהר״ר אברהם יעקב וויינצנפלד נ״י שלום וברכה.

אחרי ימים וחדשים, אחרי אשר כמעט נשכח מלבי כי ערכתי אליך מכתב, והנה ככל דברים טובים ונחומים (ובתוכם גם משיח בן דוד) הבאים

לאדם בהיסח הדעת הגיעתני אגרתך החמודה ביום אחרון של חג. התנצלותך יקירי על אחור תשובתך הכאיבה את לבי מאד בראותי כי גם מצבך בלתי מוצק וצדיק מט לפני רשע. ישלח ד׳ לך עזר מקדש ויחזק מעמדך, יוציא מרשת רגליך וירחיב צעדיך. — ממחרת החג אלצוני עסקי ממון לחשב חשבונות רבים ולשום לדרך לא רחוקה פעמי ואחרי שובי לביתי הצלתי לי משבולת הזמן כשעה חדא להתבונן אל מאמרך הנכבד בן חלפתא. שש אנכי על אמרותיך, כלן ישרות ונכוחות למבין, אין בהן נפתל ועקש וספקות שלך איש צדיק תמים ודאות המה לכל חוקר על דבר אמת. הן גם בדברי הר״ן ז״ל (דבה״ם בר״ה כל ב״ע וכו׳) אשר בשכלו הבהיר עמל ויגע למצא רמז וסעד והטעם היותר נכון „למה האדם נידון בר״ה יותר מבשאר ימים״, לא נחה דעתנו, וכל חוקרי עמנו שלומי אמוני ישראל חתרו בכל עז לבקש דרך סלולה ולא עלתה בידם עד כי הרב בעל העקדה בתומתו ה״ס כמעט את כל הבנין, והוא בעצמו הרגיש בזה ואומר „ואם תשאל א״כ בטלת דין זה מעיקרו״? וכו׳. ע״כ אדוני יקירי! אל תירא ואל תחת כי אב״א עליך בעקיפין „לחפות על דברי׳ ולעקש הישרה בפטפוטי מלים ובפלפולים של הבל, כי לא כן אנכי עמדי. מכבד אני דברי חכמים, אך האמת אהובה לי מכל. והנה למען הראותך איך מאמרך הנכבד חביב בעיני, אני שולח לך בזה הגיוני רוחי בעת קראי דבריך הנעימים לאזני, ולך חכם לבב הסליחה אם לא סדרתים כראוי כי טרדותי השונות תעמודנה לי לשטן, ורפיון גופי יצדיקני לפניך.

א) האמונה כי בר״ה משפט לאלקי יעקב ודין מתוח על כל בשר יסודתה באגדה עתיקה שנתפשטה בין העם כי אדם הראשון נידון בר״ה (ורשומה עוד ניכר בפסיקתא) ואח״כ נתרחבה על כל מין האדם אם ההשכלה הזאת צודקת ואם לא, אין אתנו יודע, אך בכל האוהבים לא בפעם אחת מצאה לה הדעה הזאת מסלות בלב האומה; המושג מיום הדין לא בהיר היה בראשיתו ובערפל חתולתו, ואך בהדרגה ובהתפתחות מתונה יצא כנוגה משפט היום הזה. בוא וראה ידידי כי עוד מסדר המשנה השתמש פה בבטוי בלתי מורגל ובלתי מובן כראוי „בר״ה כל באי עולם עוברין לפני כבני מרון״ (אשר גם האמוראים ברוחק גדול יגעו לבארו) הלא דבר הוא! ואולם בעלי התוספתא הרחיבו את המושג הזה באמרם מפורש ושום שכל „הכל נדונים בר״ה וגזר דינם״ וכו׳ אך לא העלימו ג״כ דעות המתנגדות של ר״י ור׳ נתן ובזה החלישו מעט כח הקבלה מדין שמים ביום מיוחד, עד כי לבסוף הבאים אחריהם (ר׳ כרוספדאי בשם ר׳ יוחנן) לא שמו לב לדברי החולקים ועוד הוסיפו לספר מג׳ ספרים הנפתחים בר״ה ומכל אופני הדין ביחס לשלש מפלגות ב״א צדיקים, רשעים ובינונים אשר בל״ס הרעיון הזה לקוח מהברייתא „ג׳ כתות ליום הדין״ וכו׳ שמוסב על יום הדין אחר תה״מ כמבואר ברש״י ותוס׳ ר״ה ט״ז ע״ב.

ב) מה שכתבת במאמרך „והרב בעצמו אמר במו״נ (ח״ג ט״ג) שהדין בימים האלו מפורסם בקבלת האומה״, אינו מדויק, כי הרמב״ם אינו מזכיר

שם כלל את „יום הדין" וז"ל „כן ר"ה הוא יום א' מפני שהוא יום תשובה והערות ב"א משנתם ומפני זה יתקע בו בשופר כמו שבאתו במ"ת וכאלו הוא הצעה ופתיחה ליום הצום כמו שהוא מפורסם בקבלת האומה מענין עשרת ימים שבין ר"ה ליהכ"פ" עכ"ל. הלא נראה שמלות „מפורסם בקבלת האומה" מוסבות על ענין עשרת ימי תשובה ולא על יום הדין, אשר בכונה לא נשאהו על שפתיו להיותו מתנגד לידיעתו הפנימית הפילוסופית, וא"כ הרמב"ם ז"ל גם פה לא שנה את טעמו וריהו חמחקרי לא נמר.—

ג) דברי הענק בין גאוני בתראי בעל שאגת אריה „ברוך היודע האמת" שהבאת במאמרך מסכימים מאד לאוהב אמת ולשכלו החודר אל תוך כל דבר ודבר. צר לי ידידי, כי לא נמצא בידי ס' ש"א, פה בעיר הקטנה פלעס אשר אני מתגורר בה גם קול נהמת זבובים לא תשמענה אזני אף כי שאגת אריה. אך בכ"ז יקירי תם אני לא אדע לבאר לי קשיותו „למה מזכירים מלכות זכרונות ושיפרות לדעת ר' יוסי שבר"ה אין בו דין" ולא זכיתי להבין מה ענין הזכרת פסוקי מזו"ש ליום הדין! — התקנה להכנים הפסוקים האלו בתוך תפלת מוסף בר"ה ולהקדימם לת"ש היא ישנה מאד ואין בהם אף מלה אחת המורה על יום המשפט לכל ברואי תבל, כי תפלת „אתה זוכר" וכו' „ועל המדינות בו יאמר" וכו' בראש פסוקי זכרונות אינה אלא הוספה מאוחרת ונקראת בירושלמי ובתנחומא „תקיעתא דרב" כנודע, והשכל האנושי מחייב להמליך עליני בר"ה (ובפרט לדעת הסוברים כי בתשרי נברא העולם) את ממ"ה הקב"ה, כמו שנהגו לתת יקר וגדולה גם למלכי בו"ד ביום הראשון לשנה, ולהעיר זכרונינו לפניו ביום הזה גם בלי האמונה שרוא יום המשפט לכל איש ואיש, ומה הוא הזכרון? מבואר היטב בתימודנו „אמרו לפניו מלכיות וכו' זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה ובמה? בשופר". הדברים הברורים האלה יורונו כי אמירת הפסוקים האל לא הוקבעה בעצם וראשונה על יום הדין במובן הנוכחי המקובל אצלנו אך בדרך כלל להושע מכל צרותינו ולא יסיר ד' עין השגחתו ממנו גם במשך השנה החדשה, ולזה קולעים דברי חכז"ל „ובמה בשופר". כי תקיעת שופר (או חצוצרות) נחשב לאות זכרון כמו שכתוב וכי תבואו למלחמה וגו' והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ד' ונושעתם מאויביכם (במדבר י') וכמו כן „וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם (לא רק באחד בתשרי) ותקעתם בחצוצרות והיה לכם לזכרון (ע' פרוש המשניות להרמב"ם למשנה כיצד סדר הברכות). ומפני זה נקרא גם ר"ה „זכרון תרועה" וטעמו כמו „תרועת זכרון", והזכרון הנה דבר אין לו עם משפט ודין המשתרע על הפרטיים כ"א הערת רחמים וחנינה בנוגע לקיום האומה, כבודה והצלחתה גם להלאה. לדעת הרב בעל העקרים נסדרו המקראות הא"ו לשרש בלבנו ראשי עקרי הדת ע"פ שטתו: מלכיות לאמת מציאות ד', זכרונות לאמת יסוד השגחתו ושכר ועונש, ושופרות לאמת היסוד של תורה מן השמים, וכן עוד שלמים המבארים את המכוון

בברכות האלו, איש איש ע״פ דרכו מבלי שום לב על אמונת יום הדין, וברור הוא כי גם בעיני ר׳ יוסי אין להזכרת המקראות האלה שום יחס עם המשפט לכל באי עולם דוקא ביום הזה, ולכן עם כל התנגדותו בפנה הזאת לדברי חביריו לא חש להתערב במו״מ של אמירת מזו״ש, ולעומת זאת אין ספק אצלי כי לו ראה ר׳ יוסי כל תפלת „אתה זוכר״ כאשר היא לפנינו, כי עתה משך את ידו ולא היתה רוחו נוחה הימנה, באשר ההוספה הזאת באמת מתנגדת מן הקצה אל הקצה לדעתו „שאדם נידן בכ״י״. והנה ידידי השערתך שר״י הנזכר בענין אמירת מזו״ש הוא ר׳ יוסי בר׳ יהודה היא מחוכמה מאד, וסעד לדבריך הוא המאמר בתו״כ ויקרא כ״ג ר׳ יוסי בר׳ יהודה אומר מה ת״ל והיה לכם לזכרון לפני ד׳ וכו׳ המובא ג״כ בר״ה ל״ב בשמו בשנוי קצת, ומאשר כי פה נזכר מפורש ר׳ יוסי בר׳ יהודה לא רחוק הוא שגם ר״י דלעיל הוא בן יהודה ולא בן חלפתא, ואולם כפי האמור למעלה אין צורך לשנוי השם הזה, אחרי כי אמירת המקראות המלוקטים וכוללים מזו״ש אינה תלויה כלל באמונת יום דין מיוחד ונבדל משאר ימות השנה, וביותר כי גם ר׳ נתן „דיינא ונחית לעומקא דדינא״ (כאשר טוב ויפה המלצת עליו במאמרך) גם בנוגע ליום הדין. האיש הזה אשר במישגו מהשגחת הבורא הלך עוד הלאה להחליט כי אדם נידן בכל רגע, לא לבד שלא התנגד להזכרת הפסוקים בתפלת מוסף של ר״ה אך עוד הביע דעתו בנוגע לסדר אמירתם, ע׳ ספרי סוף פרשת בהעלותך „ר׳ נתן אומר אינו צריך שהרי כבר נאמר ותקעתם בחצוצרות הרי שופרות והיה לכם לזכרון זה זכרונות אני ד׳ אלקיכם זה מלכיות וכו׳ ורחוק מאד וכמעט אי אפשר לומר שהוא ג״כ ר׳ נתן אחר. — אחר כל אלה לנו הצדקה להחליט כי הקבלה מיום הדין לחוד ואמירת פסוקי מזו״ש לחוד ואין להן התקשרות רק בהשקפות האחרונים אשר כבר הסכן הסכינו להתפלל תפלת „אתה זוכר״ ולדבק הנפרדים בטבעם, ולפ״ז הקושיא של הגאון בעל ש״א כפי שהבאת במאמרך היקר נשגבה ממני לא אוכל לה.

כבר הכברתי מלים יותר מדי, ואך מאשר יקרו לי דבריך ראיתי להפוך בהם מעט, אף כי רחוק אני מחקירות כאלה ורעיוני משוטטים על שדמות ענינים אחרים אשר נתן לי אלקים לענות בם. ועתה ידידי הנכבד הלא נדע כלנו כי הדעה או האמונה ביום דין מיוחד בראשית השנה היא זקנה ושבעת ימים מאד, ואם כי אולי מוצאה ממקור זרים אך מקובלת היא באומה זה אלפי שנים ועי״ז קנתה לה משפט האחוזה בתוכנו כאחד החקים (סלה לי הבטוי הזה וכמדומה לי שאחד מהדרשנים כבר באר עד״ז המקרא כי חק לישראל הוא וגו׳ כלומר המשפט לאלקי יעקב בר״ה הוא חק לישראל כמו שעטנז וכו׳ ופ״א מבלי דעת טעמו).

החקירה החפשית בענינים דקים הפורחים באויר לא תזיק מאומה לתלמודי ונבון דבר כמוך, אך „הגלוי בפרסום״ באמת מסוכן הוא לא לבד להכותב אך עוד יותר להקוראים האוחזים בקבלת אבות מבלי הרבות חקר. והנה כבר גלה הענין הזה יותר מטפחים החכם יש״ר בסוף ספרו „התורה

והפילוסופיא״ *) וכמעט לא השאיר עוד מקום לאחרים להתגדר בו, וד׳ יסלח לו. — לדעתי הקלושה האמונה הזאת המקובלת מדור דור נחוצה מאד לעורר את ההמונים לתשובה ומע״ט עכ״פ אחת בשנה בזמן ידוע, ואי זה זמן מכשר לזה יותר מיום ראשון לשנה הסמוך ליום מחילה וסליחה לשבי פשע? — האמונה בדברים ידועים הוא כעין מלמד לבקרים וכעין בית חנוך לבני העם אשר רובם ככלם עושים חובתם מיראה ולא מאהבה. וע״כ הנח להם לישראל, אם אינם נביאים בני נביאים הם, אשר הרימו קולם קול אדיר וחזק להוכיח את העם להיטיב דרכם ולשוב אל ד׳ בכל לבב ועכשיו שבטלה הנבואה ראוי לנו להשתמש באמצעים אחרים המובילים איתנו אל המטרה הנעלה הזאת. העתים נשתנו, קול שופר לבד לא יחריד את העם, ואך אימת הדין תבעתם והיא אך היא תעשה נפלאות ורושם נמרץ לפלס מעגלם, לשפר מעשיהם ולעזוב דרך רשע. ובמחיר היתרון הגדול הזה עלינו לשאת ברוח שוקטה את כל אשר הורישו לנו אבותינו בנוגע ליום הדין אף כי אינו מתאים עם האמונה הצרופה של יחידי סגלה והשרידים אשר ד׳ קורא. — ועתה ידידי ויקירי! הגידה נא לי בטובך מה מעשיך ובמה אתה מתפרנס, וכל הנוגע למצבך החומרי והרוחני. — הקראת את מאמרי בהמגיד גליון מ״א ע״ד גראֶטץ? אנכי מתגורר במקום לא סופרים ולא ספרים. הדשות מכל אפסי ארץ נודעו לי למדי וכל התלאות אשר עברו על אחינו בי״ב גלוים המה לפני, אך מכל הנעשה ברו״פ בעולם הספרות לא אדע מאומה. דרכי החנוך וארחות החיים מבדילים בין אנשי רו״פ ויהודי אשכנז במדה גדולה מאד, אף כי הארצות קרובית זל״ז, אין גם אחד פה היודע ומבין תהלוכות אחינו בארצות הצפון. צמאה נפשי לדעת את שלום אחי ומה גם בעניניהם הפנימים, ע״כ ידידי תעשה עמי אות לידידות נצח אם תאבה להודיעני במלים קצרים מכל החדשות בקרב ישראל, וביחוד חפצתי לדעת: א) אם רעיון יא״י (משאת נפשי כל היום כנודע לך בל״ס) הולך וגדל גם בסביבותיכם, ב) אם ספרים נכבדים ומועילים יופיעו שם, ומה המה? ובפרט אם ספרי הרב פין ז״ל „האוצר״ וס׳ „כנסת ישראל״ נדפסים כסדרם בלי הפסק, ג) היצאו עוד לאור מכתבים שנתיים „האסיף״ ע״י נ״ס ו„כנסת ישראל״ ע״י רבינאוויטץ? ומה טיבו של מכתב העתי היו״ל ע״י ה׳ סובלסקי בשם „כנסת הגדולה״ אשר שם רבנים ומשכילים יתאחדו באהבה ורעות? — מה יפעלו כעת מכה״ע היומיים „הצפירה״ ו„המליץ?״ היהיו יחד בשלום ובאחוה? היבוא גם „המגיד״ בתמונתו החדשה בקהלכם? — אלה הדברים של מה בכך משתוקק אני לדעת ואקוה כי לא תמשוך

*) הס׳ „התורה והפילוסופיא״ אינו בידי אך קראתיו עוד בימי נעורי ורשום בזכרוני כי הביא את יום הדין בכור בקירת נמרצה בלי משוא פנים ומדבר ברחבה על כל פרט ופרט ואולי נגע בקצה עטו גם באיזה דברים אשר העירותי היום לפניך. ידעתי גם ידעתי כי לא ראית הספר הזה מעודך או נשכח ממך או המצא ימצא בעירך והשתדל נא להשיגו על ימים אחדים ואז תוכל להשוות דבריו למאמרך היקר כי אין בכח זכרוני להזכיר לפניך פרטי מחשבותיו, כן אקוה כי אוהבי ורעי יתנהגו גם עמדי להעיר אותי על כל דבר אשר כוונתי לדעת אחרים ואנכי לא ידעתי, וכמו אות לטובה ולאהבה יחשב לי חסדם זה.

את ידך אדוני ואלופי מלהודיעני דבר דבור על אפניו על כל שאלותי הקטנות עם הגדולות ובפרט בנוגע למצבך ולעבודתך עבידת הקדש ולתקותיך לעתיד. —חצות לילה כבר עבר, חבלי שנה אפפוני ותנומה על עפעפי. חיה בטובה, שלום בביתך, שלום בעצמותיך כחפץ ידידך מכבדך ומוקירך למאד, מיחל למכתביך ודו״ש ברגשי ידידות נצח יחיאל מנדלסזון.

— — — —

לא.

פלעס, ערב חג השביעות, תרנ״ב.

לכבוד ידיד נפשי יושב בסתרי לבבי הרב החכם חריף ובקי מוהר״ר אברהם יעקב ווייצנפלד, שלום וברכה.

אגרתך היקרה הכתובה עוד בחדש אדר ונתעכבה בידך ימי מספר הגיעה לידי במועד הראוי. בטובך הגדול הרחבת לי זמן תשובתי עד חג המצות ובל״ס כונתך רצויה באשר חסת על מצב בריאותי הבוגדה ועל טרחי ועמלי בענינים אחרים העמוסים על שכמי. ואולם בזה לא הטיבות לעשות כי אך בכח שבט הנוגש להעיר ישנים כמוני. אנכי רפה ידים מאז שמתי ידי בצלחת כי עצלותי הטבעית הדיחתני מיום ליום בחלקת שפתיה לאמר „עוד חזון למועד״ וכון דאיפלג איפלג, עתה אמנם אחרי אשר מחלתי השביעתני ממרורות עד בלי די, וגם טרדותי, טרדות מכלות עינים ומדיבות נפש, פרו ורבו בימים האחרונים, התעוררתי הפעם וחגרתי שארית כחי לשלם את חובתי המעיקה על לבי ולא אחפוץ עוד להתמכר להעצלה המפלת תרדמה ולאחר את מענה פי לבל תהי חטאתי נגד ברית ידידותנו כעבות העגלה ועוני גדול מנשוא. — היום יום ערב שבועות, ואיננו „יומא דנשיב ביה זיקא״, כ״א יום בוער כאש ולפני חמתו מי יעמוד, ומובן מאליו כי שעה חדא אשר לפני לא תספיק לי להביע לך כל רגשי לבבי כחפצי, וע״כ אבוא לפניך היום בסוד הצמצום, ובקוצר מלים אגיד לך, ידידי ויקירי, כי עלז לבי מאד בקראי אמרי פיך בכלל ומה גם מאמרך הנכבד אשר בצדק קראת אותו „מציאה גדולה״ כי עלה בידך להפיץ אור על דברי הבבלי (סנהדרין ק״ח) ע״פ הירושלמי (אשר לדאבון לבי אינני אתי ולא בכל הגליל) אך עוד צללת במים אדירים והעלית מרגלית טובה לכתר הכמת חכמינו והוא הסבלנות האמתית אשר שלטה בלב רבים מקדמונינו ז״ל. כל איש המכיר דעות שאר בעלי הדת בענינים כאלה, ואיך הכנסיה הקטולית מראשית היותה החליטה כי רק ע מ ה מקור חיים נצחיים, ולהכופרים באמונתה (אך שיש בהם תורה ומעשים טובים) חרצה משפטם בשצף קצף לאבדון ולדראון עולם, הוא היודע להוקיר את חין ערך מדת הסבלנות של חכז״ל בפנה הזאת. זוכר אני כי גם אנכי זה ימים רבים מצאתי לשמחת לבבי מאמר אחד בתוספתא גטין פרק ה׳, אשר השתוממתי על מדת הסבלנות הצפונה בו והוא: „מ ס פ י ד י ן מתי גוים ומנחמין מתי גוים וכו׳״, והנה פרנסת עניי עכו״ם וקבורתם (כמו שמובא בתלמודנו) הלא הנה מהחובות לכל אדם הנברא בצלם, ואולם „הספד ונחום״ הם לפנים משורת

החוב המוטל עלינו ורק אית היקר והכרת ערך המת! חי נפשי גם סבלנות כזאת לא היתה מצויה בין העמים הקדמונים היותר נאורים. ואולם יקירי אף כי נמצאו בתוך דברי הקדמונים מקומות לא מעטים המורים באצבע על דרכיהם דרכי נועם וכל נתיבותיהם שלום ואחוה נגדה נא בעלי אמונות זולתם כמו: מאמר ב״ע זה ספר תולדות א ד ם זה כלל וכו׳ (מכילתא, סנהדרין נ״ט וב״ר כ״ד) ובגטין פרק א׳ כל השטרות וכו׳ אע״פ שחותמיהם עבו״ם כשרים חוץ וכו׳, רש״א אף אלו כ ש ר י ם, יעוין עוד מכות פרק ב׳ הכל גולין ע״י ישראל וישראל גולין על ידיהן ועוד רבים, אשר אין מן הצרך לפרטם לאיש בקי בחדרי תורה וגלוי עינים כמוך, בכ״ז יקירי אין להכחיש כי נשתנו העתים (ע׳ אבדר״נ פרק ל״ו לענין חלק לעוה״ב), ואם הראשונים כמלאכי מעל ודבריהם בנחת נשמעים, האחרונים הם כבני אדם המלאים רוגז ונוחים לכעוס על כל דבר קל הערך ובפרט במאית המאוחרות הרחיבו מושג האפיקורסית יותר מדי ומעבר לגבול אשר גבלו הראשונים (וכמה עולמות נחרבו עי״ז) ונתקיימה בנו דרשת ר״י על הפסוק וגם אני נתתי לכם חקים לא טובים וגו׳ כמקולקלים שבהם עשיתם. אך גם זאת לדעת ולהבין כי נלחצו לפעמים למדה הזאת מחמת המציק מצד אחד ומשערוריות פנימיות מצד השני, כמו שנודע לחכם לב כמוך. — מורה השעות במגדל ארמון הנסיך דפה כבר השמיע קולו במספר שמונה, ועוד מעט ויגיע ליל התקדש מתן תורתנו, ע״כ אחתום מכתבי זה בחפזון והנני ידידך דו״ש באהבה מכבדך לעד יחיאל מנדלסזון.

*

שלא להוציא נייר חלק. הלא ידעת אם לא שמעת כי זה מקרוב כזאבי ערב נפלו האנטיזעמיטים על המציאה אשר מצאו במאמר הפשוט הנמצא בכתובות ק״ב ע״ב „מעשה היה ושחטוהו בערב הפסח״, אשר בא בתלמוד לענין מימרא דרב הסדא זאת אומרת בת אצל אמה והערלים האלה ברשעת לבבם ובאולתם הגדולה והרחבה הואילו לעור עיני הקוראים הנוצרים ולהוכיח כי כן היה מנהגם של ישראל מאז לשחוט ילד בע״פ ולהשתמש בדמו וכו׳, והנה הפראפעסאר המלומד ד״ר שטראק הכם על קדקדם כראוי וכנכון וגם נוצרים אחרים ד״ר מיער והכהן מטשערמאק היודעים את התלמוד, מעט או הרבה, ענו הכסילים כאולתם והראו להם את פחזותם ואי ידיעתם. ואולם לרגלי מו״מ של ההלכה הזאת התעוררו גם הכמי ישראל באשכנז וימצאו ענין לענות בו מדוע ולמה הודיעו חכז״ל עוד מעשה רצח הזה והרימו על נס שבע״פ היה וע״כ כל אחד ואחד חוה את דעתו בנוגע להנוסחא אשר לפנינו. ראה נא ליטעראטורבלאטט לה׳ ראהמר מגליון י״ד עד גליון כ״א ותמצא דעות מדעות שונות: האחד מהליט כי מלת „בעלה״ הנמצאה בתוספתא שם איזה פעמים תיכף ומיד אחר הבריתא הנ״ל נכתבה בטעות אחר מלת „ושחטוהו״ והמעתיקים אשר לא ידעו מה הוא תקנו מדעתם וכתבו „בעה״פ״ בר״ת ויצא העגל הזה. והשני משער כי בעבור זה הודיעו חכז״ל כי בערב פסח היה יען אז עלו כלם להר הבית לשחוט

את פסחם והמרצחים מצאו מקום להרוג את הקטן בחשבם כי לא יודע לאיש מי הכהו. וכן גם אחרים מחדדין זל״ז בהלכה, זה בכרו וזה בחביתו, ואין פה המקום להאריך. בתוך המבוכה הזאת התעוררתי גם אני לענות את חלקי. לדעתי אין כאן נתינת הזמן ובעצם וראשונה היה כתוב „ושחטוהו בערב״ היינו במדינת „ערב״ אשר מאז ומקדם יהודים רבים גרו שם (עיין קאססעל בענציקלאפעדיע לאו״ג וגרעטץ ח״ה) ואלה אשר התישבו בחלק הצפוני ובערי החוף של לשון ים הערבי היו מקורבים לבני א״י ובאו יחד בברית מו״מ עד כי גם בהלכות שמו לב לארחות חיי היהודים שוכני ערב ולמנהגיהם כמו שבת ס״ה „ערביות יוצאות רעולות״ (נשים ישראליות שבערב, רש״י) ולענין טומאה מצאנו שידעו חכז״ל כלים מכלים שונים הנעשים בערב „דיצת הערביין טהורות״ (כלים פרק כ״ד) „והגומדין של ערביים״ (שם פכ״ט). ולא זו בלבד אך עוד מצאנו כי איזה מהתנאים הראשונים התמהמהו שם, ע׳ שבת קכ״א וקנ״ו מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי בְעַרָב ואמר חוששני לו מחטאת, ונודע שר״ע כאשר הלך למסעיו בא גם לערביא, „כשהלכתי לערביא היו קורין׳ וכו׳ (ר״ה כ״ו). והנה במאמר הנ״ל ציינו חכז״ל מקום הרצה שהיה במדינת ערב כדרכם להודיע המקום של איזה מאורע כמו מעשה ונפלה דליקה בחצרו של יוסף בן סימאי בשיחין וכו׳ שבת קכ״א וכדומה הרבה, ואולי כונה צדדית היתה להם להראות כי נבלה כזאת להרוג ילד קטן בעד בצע כסף לא נעשתה בא״י, אשר יושביה לא נחשדו ע״ז. ואולם המעתיקים והכתבנים, אשר ע״פ רוב ידיעתם אך מעטה היתה, עוד בימים הקדמונים נבוכים היו במלת „בערב״ כי לא עלה על לבם שהוא שם מדינה והם לתומם קראו „בערב״, ומאשר כי שגור היה בפיהם לקרוא ערב שבת או ערב יו״ט חשבו להוסיף גם פה איזה חג מכל הבא בידם, אלה כתבו „ערב ראש השנה״ (כי גם נוסחא כזאת נמצאה) ואלה „ערב פסח״ כאשר נשאר אצ־ינו בכל ההוצאות.— וזהו לדעתי מקור הנוסחא המוטעת אשר לפנינו אף כי עתיקה היא (כי לפי עדות הרב צוקערמאנדעל נמצאה עוד בכ״י ערפורט), ובזה יפלו כל עמודי הקושיות הרבות ובפרט הקושיא היותר עצומה של רבני אשכנז מה ראו על ככה לציין אך פה הזמן מתי נעשה הרצה אשר לא כמנהגם, וכשאני לעצמי אין פה נתינת הזמן כי אם המקום, אך בשגגת המעתיקים נהפך לזמן.—מסבת מחלתי העזה וגם מרוב עבודה הומרית שמתי מחסום לפי עטי ואין ביכלתי לגמור את מחברתי לקורות חכמת ישראל. אך לעתים רחוקות שולח אני איזה מאמר קטן לבקשת המו״ל. הקראת ידידי הנכבד מאמרי במ״ע המגיד ש״ע וש״ז החתומים רק בשם משפחתי בן-מנחם? ומה דעתך על מאמרי „ספרא רבה בישראל״ הנכתב אחרי מות הרה״ח גראֶטץ? — לפלא בעיני, ידידי היקר והנכבד, מדוע תמשוך את ידך מתת הערותיך והשקפותיך לאחד מכה״ע הרשים או שנתיים. לבי בטוח כי המולי״ם ישמחו לקראתך והקוראים ימצאו בהם דברי חפץ.

לב.

פלעסס, יום א׳ דחוה״מ פסח, תרנ״ג.

לידידי איש שהכל בו, תורה ומדע ומדות נכונות רא״י ו ו״ פ
שלום שלום!

האשכנזים שומרים שביתת יום ראשון לכל פרטיה ודקדוקיה עד כי גם נושאי אגרות ינוחו על משכבותם בשלום אחר הצהרים והאגרות עמהם, ע״כ אגרתך החמודה הכתובה עוד במעלי יומא דפסחא לא הגיעה לידי בלתי היום. חי נפשי ידידי, כי בעצם היום הזה אשר ערכת שורותיך אלי עלה גם זכרונך לפני ובכל לב אויתי להאציל ברכת החג לך ולכל מיודעי מרחוק ומקרוב, אך לא עלתה בידי לבצע את מחשבתי הרצויה מסבת מחלתי אשר ידה כבדה עלי בימים האחרונים. אקוה לאל עליון כי שמש האביב תביא גם לי מרפא בכנפיה, עצמותי היבשות כדשא תפרחנה ורוחי — יעלה אבר כמקדם.

השקפתך בדבר ההשתוות אשר מצאת בין ר׳ פוליס ובין הרדב״ז טובה בעיני וישמח לבי לראות כי כמאז כן עתה הנך מחזיק במעוז השכל האנושי ולא נתת לבך לתעתועי בעלי הקבלה. ואולם לע״ד לא מאהבה עצומה לרזי עולם ולסודות נעלמות קורא הרדב״ז ל„תאות החומריות״ בשם „שאור״, (גם בספרו מצודת דוד טעמי המצות לא ראיתי נטיה מיוהדת לחכמה הנקראה בשם „אמת״) אך מאשר המליצה הזאת נהוגה היתה בישראל מאז ומקדם והמאמר „שאור שבעיסה מעכב״ (ברכות) יוכיח. וגם השם „עיסה״ מורגל היה במובן ידוע לכל דבר גרוע ונמוך במעלתו כמו „כל הארצות עיסה לא״י וא״י עיסה לבבל (קדושין)״ „עלובה עיסה שהנחתום מעיד עליה״ ולע״ד אחשוב לזה גם „אלמנת עיסה״ (עדיות פ״ח). ולפ״ז גם אדמה כי בעלי ברית חדשה קבלו ממנו הדרך הדבור לקרוא את יצר לב האדם בשם „שאור״. זכור אל תשכח ידידי כי הר׳ דוד ן׳ זימרא חי בפיס וירד מצריטה, ובל״ס מעולם לא בא ס׳ ב״ח לנגד עיניו. — ולמען הראות לך כי דבריך יקרים בעיני אשלם לך מדה כנגד מדה: ר״ל דברי תורה בס׳ ב״ח. מתתי׳ כ״ג כתוב לאמר „לא תראוני מעתה עד אשר תאמרו ברוך הבא בשם ד׳״ וכמו כן ביוחנן י״ב ויענו הושענא ברוך הבא בשם ד׳ מלך ישראל. וזה מקור המנהג אצל הנוצרים עוד במאות הראשונות לברך את רעיהם ההולכים לקראתם בפתגם benedictus est ומובנו „ברוך הבא״ סתם בלי הזכרת שם משיחם וגואלם ועוד עד היום שגורה הברכה הזאת בפי הקטולים הפולנים ובפרט הכפרים niech będzie pochwalony גם בלי הוספת שם ישו. ולפ״ז נבין מימרא דרבא (סוכה ל״ח) „לא לימא איניש ברוך הבא והדר בשם ד׳ אלא ברוך הבא בשם ד׳ בהדדי״ כי באמרנו „ברוך הבא״ לבדו יתראה כעין ברכת הנוצרים בשם משיחם. ושמחת בחגך אתה ואשתך כחפץ ידידך חפץ אשרך כל הימים. יחיאל מנדלסזון.

ב"ה כ"ו תשרי תרנ"א לפ"ק לייפציג.

אל כביד הרב המופלג ושנון מו"ה אברהם יעקב ווייצנפלד נ"י.

ע"ד קושית מעלתו אשר כבדני בה ע"י ידידי הרב החכם השלם ומאד נעלה מו"ה פייווש מיזעש נ"י, נראה לע"ד בדרך פשוט דשני מיני דיינים יש בש"ס ופוסקים: א) דיינים מומחים דגמירי וסבירי ונתמנו ע"פ טובי העיר או רוב אנשי העיר, ב) גם שלשה הדיוטות כשרים לדון ד"מ, והנ"מ כשקבלו עליהם הבעלי דינים לדון ביניהם, ובהנהו מוקמי התוס' בשבת י' ע"א ד"ה אי איכא וכו' ההיא דמ"ק דמשמע התם דלא עדיפא מת"ת, הגם דדיניהם דין, והשובים כעוסקים בתורה, מ"מ איכא למיחש דפעמים נוטים אחר השוחד, והא דמשמע בשבת דדין עדיף מת"ת איירי בדיינים מומחים דגמירי וסבירי ונתמנו ע"פ טובי העיר לדון ולהורות ביניהם, אבל דיינים הדיוטות שקבלו עליהם הבע"ד לדון ביניהם ברצונם הטוב, דיניהם דין ומחויבים הבע"ד לציית דיניהם אחר שקבלו בקגא"ם לקיים מוצא פיהם כפי שידונו, ובזה ניחא מה דקאמר הגמרא ברכות ו' ע"א מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא קמ"ל דדינא נמי היינו תורה דמשמע דשווין הם, ואיירי ג"כ בשלשה הדיוטות וקבלו עליהם, דחשיבי בשעה שעוסקים בדין כאלו עיסקים בתורה, והא דאמרו כל המעמיד דיין שאינו הגון (סנהדרין ז' ע"ב) היינו שהצבור או טובי העיר העמידו אותו לדיין והוא אינו הגון לכך כדאיירי התם דבי נשיאה אוקמי דיינא דלא הוה גמיר וכו' ועתיד הקב"ה ליפרע ממעמידין וכו' ועל כיוצא בזה אמרו בירושלמי בכורים פ"ג ה"ג ר' אימי קרא עליהון וכו', אך אם בע"ד בררו להם שלשה הדיוטות לדון להם, דיניהם דין אף שאפשר דלפעמים אנשים ריקים מתורה כאלו, יש בהם מקבלי שוחד דיניהם דין כיון שקבלו עליהם מרצונם דטוב והוא ברור ופשוט. ידידו המוקירו ומכבדו נצח

שמעון הורוויץ.

יום ב' דחוה"מ סכות תרנ"א, פה ווארשא.

ידידי ואהוב נפשי א"י ווייצנפלד שלום וכ"ט סלה.

מסבת רוע האדריסה בא מכתבך אלי למחרתו של יוה"כ והנני למלאות תשוקתך. חפשתי בכל הספרים הנוגעים לשאלתך וזאת מצאתי: סליחה דפוס ויניציא תע"ב: „אשר למו שוחחים"; דפוס לונדון תק"ע: „אשר למת שוחחים"; ד' אמשטרדם תקמ"ה: „אשר לבל שוחחים." — תנ"ך ד' ויניציא רפ"ו, ש"ט, ואמסטרדם תפ"ז: „עיניו של עשו לישראל." — שמחתי מאד אשר שלחת מכתבי הרי"י מיזס אל חתנו ר"פ מיזס ובלי ספק יצאו לאור בעגלא ובזמן קרוב. „באוצר הספרות" רג' ראיתי „בתולדות ר"פ מיזס" שהביא גם הרבה מידידיו וחבריו של הרי"מ ושמך מצאתי ג"כ נזכר שם, אך בתוכם נזכר גם ר' אהרן יודקיעוויץ ז"ל, הגם שאול בנביאים?!! ובזאת אסיים ואברכך בברכת שמחת יו"ט אותך וכל הנלוים לך, ודי יפרוס סוכת שלומו עליך, ומשעות רעות המתרגשות לבוא לעולם יצילך, ויברכך בכל טוב כנפש ידידך ואוהבך סלה, משה מאשקאווסקי.

BRIEFWECHSEL

ZWISCHEN

A. J. WEIZENFELD

UND

RAPOPORT, HALBERSTAMM, MIESES, KELLER, ZWEIFEL, JAFFA, MENDELSSOHN U. A.

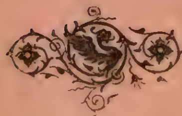
VORANGEHEND

BIOGRAPHIE WEIZENFELD's

(EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER AUFKLÄRUNG DER JUDEN IN KRAKAU)

VON

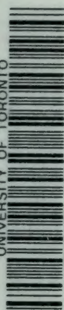
F. H. WETSTEIN.

KRAKAU 1900.

COMMISSIONSVERLAG: A. FAUST's BUCHHANDLUNG

DRUCK VON JOSEF FISCHER.

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00305216 4